

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

OSMANSKÉ NEBEZPEČÍ VE STŘEDNÍ EVROPĚ POČÁTKEM NOVOVĚKU
PRACOVNÍ TEXT PRO VÝUKU DĚJIPISU NA GYMNÁZIU

Vedoucí práce: **prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.**

Autor práce: **Bc. Martin Másilko**

Studijní obor: **uCJL-uD**

Ročník: **druhý**

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 27. července 2017

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat panu prof. PhDr. Václavu Bůžkovi, CSc., za vstřícnost, trpělivost, cenné rady a podněty, bez kterých by tato práce nevznikla. Dále si velké poděkování zaslouží také veškeré pracovnice Akademické knihovny Jihočeské univerzity a Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích za ochotný přístup. Velký dík patří také rodině a blízkým přátelům za neutuchající podporu.

Martin Másílko

Anotace

Diplomová práce se zabývá osmanskými výboji do střední Evropy v předbělohorské době ohraničené léty 1526 (bitva u Moháče) a 1606 (konec patnáctileté války). Hlavní pozornost se zaměřuje na válečné operace z uherských bojišť a s tím spojené vysílání zemské hotovosti z habsburského soustátí. Nastalá situace se nedotýkala pouze válečníků, kteří okusili bojiště, ale také obyvatel Království českého, zvláště Moravského markrabství. Představitelé obou skupin prožívali do té doby neznámou situaci a svým chováním a jednáním na ni reagovali. Na odborný výklad plynule navazuje didaktická část určená středoškolským pedagogům, jež transformuje téma do podoby školní látky. Na závěr nechybí ani výběrová výuková edice okolo desítky pramenů korespondujících se strukturou práce.

Abstract

The diploma thesis deals with Ottoman invasions into Central Europe in the Pre-White Mountain period, bounded by the years 1526 (Battle of Mohács) and 1606 (the end of the 15-year war). The main focus is on the war operations in the Hungarian battlefields and the associated expeditions from the Habsburg constitution. The situation was not only about the warriors who experienced the battlefield, but also the inhabitants of the Kingdom of Bohemia, especially the Margraviate of Moravian. The representatives of the two groups experienced, until then, an unknown situation and had to somehow behave and react to it. The professional interpretation is continuously followed by the didactic part intended for secondary school teachers, which transforms the theme into a school substance. In conclusion, there is also a sample educational edition concerning about a dozen sources corresponding to the structure of the work.

Obsah

1	Úvod	8
2	Turecké nebezpečí v předbělohorské době	16
3	Vytváření obrazu Turka v českém prostředí	23
3.1	Turek jako ukrutný a krvežíznivý nepřítel	24
3.2	Turek jako člověk.....	26
3.3	Turek jako přítel?	29
3.4	Turek jako symbol dnes	30
4	Obraz Turka v hmotné kultuře	32
5	Vojenská reakce na turecké nebezpečí v Království českém	44
5.1	Svolávání zemské hotovosti a její nedostatky.....	45
5.2	Struktura a vyzbrojení zemské hotovosti	48
5.3	Najímání žoldnéřského vojska	54
5.4	Ideál křesťanského bojovníka	56
5.5	Dva protikladní čeští válečníci na uherských bojištích.....	62
6	Válečný zážitek z „krchova Evropy“	68
6.1	Vnímání války přímých účastníků bitev	69
6.2	Zprostředkovaný válečný zážitek.....	72
7	Didaktická analýza tématu	77
7.1	Teoretické předpoklady didaktické analýzy.....	77
7.2	Konkrétní didaktická analýza.....	79
7.3	Porovnání tématu v učebnicích	82
7.4	Doporučení pro pedagogy	84
7.5	Plán vyučovací hodiny	87
8	Výuková edice	89
9	Závěr	102
	Seznam pramenů a literatury	105

Přílohy	113
----------------------	------------

1 Úvod

Při výběru tématu a vytváření struktury se autor opíral o dvě hlediska, na kterých by měla být práce postavena. Za prvé by se mělo jednat o historickou epochu promlouvající svou problematikou do současnosti; za druhé by vytvořený text měl být platným studijním materiálem především pro středoškolské učitele, a tudíž doplněn didaktickou analýzou tématu a dalšími pedagogickými doplňky. Takto zvolená hlediska by mohla inspirovat další studenty učitelských oborů při tvorbě svých diplomových prací. V současné době nejvíce celou českou společností, respektive západní civilizací,¹ rezonuje názorová polarizace vztahu mezi Evropany a vyznavači islámu umocněná migrační krizí² a teroristickými útoky, ke kterým se přihlašuje radikální teroristická organizace Islámský stát.³ V dějinách také došlo k bouřlivému a ještě vyostřenějšímu konfliktu (především v počátku raného novověku ve spojitosti s výboji Osmanské říše) mezi těmito kulturami, a proto si vypjaté období dějin, kdy odlišná turecká kultura zasahovala až na území českých zemí, autor zvolil za téma diplomové práce.

Text je strukturován do dvou významově odlišných celků. První představuje odborné zpracování tématu na základě doposud vydané literatury. Zkoumané období začíná rokem 1526, tedy bitvou u Moháče a nepřímou i nástupem Habsburků na český trůn. Ukončuje ho podepsání žitvatorockého míru v roce 1606, jež završilo boje patnáctileté války lemující přelom století. Významné mezníky tureckých válek předbělohorského období představují obléhání Vídně v roce 1529 a dvě velké výpravy zemské hotovosti na uherská bojiště v letech 1566 a 1594, které vedli poslední Rožmberkové. Vojenskopolitickým reakcím na osmanské nebezpečí se věnuje kapitola Vojenská reakce na turecké nebezpečí v Království českém informující také o problematice svolávání zemské hotovosti, najímání vojáků do habsburské armády a vymezení termínu ideál křesťanského rytířství, jenž tvořil dobovou normu vztahující se k chování urozence. Ne všichni se s označením dokázali nebo chtěli ztotožňovat, ale bok po boku se přímo válečných výprav účastnili a odnášeli si z nich přímý válečný zážitek. Vnímání těch, kteří do bojů nezasáhli, bylo konstruováno především prostřednictvím

¹ Podrobněji k vymezení termínu Samuel P. HUNTINGTON, *Střet civilizací*, Praha 1996.

² Migrační krize v Evropě propukla v roce 2015. Je způsobena velkým počtem imigrantů – jak ekonomických, tak uprchlíků – směřujících do Evropské unie z Afriky a Blízkého východu.

³ K problematice Islámského státu blíže Ondřej BERÁNEK – Bronislav OSTŘANSKÝ (edd.), *Islámský stát. Blízký východ na konci času*, Praha 2016.

tištěné produkce. Ta také utvářela společenský diskurz počátku novověku a lidský názor na nepřítele. Mohla působit propagandisticky a protivníka vykreslovat negativně, nebo naopak objektivně popisovala tureckou každodennost. Práce neinformuje pouze stroze o historii konfliktu mezi křesťany a jinověrci, ale věnuje se i tématům rozšiřujícím, které se tureckých válek více či méně dotýkají.

Druhou část tvoří didaktický rozbor materiálu sepsaného v předešlých kapitolách. Správná a funkční transformace historického tématu do vyučovací látky představuje podstatnou složku úspěšnosti učitelova profesního života. Proto se autor pedagogům snaží na podkladě teoretické literatury naznačit možnosti, jak s tématem pracovat a poznatky předávat studentům. Příloha práce disponuje několika příklady praktických listů, ukázkou didaktického testu nebo adekvátních otázek ke zkoušení. Celý text zakončuje výběrová výuková edice skládající se z jedenácti pramenů korespondujících se strukturou práce.

Předbělohorskému období věnoval dosavadní odborný historický výzkum velký zájem, především v oblasti šlechtického prostředí. Nejstarší dějepisci publikovali pouze genealogické a místopisné spisy pojednávající krátkou popisnou formou o jednotlivých představitelích z řad šlechticů.⁴ V první polovině 20. věku vydávali rozsáhle biografie představitelů šlechtických elit.⁵ V marxistické době k politickým raně novověkým dějinám badatelé připojili hledisko hospodářské a sociální.⁶ Od devadesátých let 20. století vlivem rychlejšího proudění aktuálnějších přístupů začala vznikat díla pojednávající o každodennosti, sociálních vztazích, kolektivních mentalitách a světu individualit.⁷

⁴ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XV*, Praha 1882-1927; TÝŽ, *Místopisný historický slovník Království českého*, Praha 1908.

⁵ Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic I-II*, Praha 1932; Otakar ODLOŽILÍK, *Karel starší ze Žerotína 1564-1636*, Praha 1936; později poté Noemi REJCHRTOVÁ, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989; Václav BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995.

⁶ Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960; Václav LEDVINKA, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice Českých zemí v předbělohorském období*, *Folia historica bohemia* 11, 1987, s. 103-132

⁷ V. BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264; Václav BŮŽEK – Katrin KELLER – Eva KOWALSKÁ – Géza PÁLFFY, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, *Český časopis historický* 104, 2006, s. 485-526; Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století) I*, Praha 2006.

Tureckým válkám předbělohorské doby se v české historiografii nedostávalo tolik prostoru, ale i přesto již od 19. století začaly vznikat krátké studie o finančním hledisku bojů.⁸ Ve třicátých létech 20. století Kamil Krofta ukotvil turecké války do středoevropských dějin, především do oblasti habsburské monarchie jako celku.⁹ Snahou historiků od padesátých let bylo zařadit téma osmanského nebezpečí do politické situace v Evropě a určit, jak moc ovlivňovalo dobovou společnost v Čechách.¹⁰ O třicet let později docházelo již k rozrůznění témat.¹¹ Došlo také k výraznější reflexi islámu a jeho vývoji a kulturní odlišnosti.¹² Po sametové revoluci začala být česká historická věda ovlivňována přílivem nových přístupů v bádání. Především vlivem historickoantropologické metody na začátku druhého milénia začal svá díla publikovat Tomáš Rataj. Věnoval se obrazu Turka v českém prostředí na podkladě tištěné literatury.¹³

S osmanskými vývoji do střední Evropy úzce souvisely také spisy o historii vojenství a válečnictví. Do osmdesátých let vznikala díla popisného charakteru, která pouze obecně definovala politickou a hospodářskou stránku války, její příčiny a následky.¹⁴ S novým impulzem přišli němečtí historikové, kteří začali vojenské dějiny doplňovat o studie založené na nových poznatcích založených na bádání dalších druhů pramenů.¹⁵ Snahou

⁸ Antonín REZEK, *Čechové v tureckých válkách*, Lumír 5, 1877, s. 548-550, 566-568; František KAMENÍČEK, *Výprava arciknížete Ferdinanda na pomoc obleženému od Turků Sigtetu roku 1556*, Sborník historický 4, 1886, s. 321-331.

⁹ Kamil KROFTA, *My a Maďaři v bojích s Turky*, Praha 1934

¹⁰ Jiří HRUBEŠ – Josef POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, Historický časopis 7, 1959, s. 74-103; J. POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka v evropské politice v 16. – 17. století*, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16. – 17. století II*, Praha 1977, s. 266-286.

¹¹ Území dnešního Slovenska se věnoval Vojtěch KOPČAN, *Turecké nebezpečí a Slovensko*, Praha 1986; dále k rozrůzněným tématům například J. PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, Československý časopis historický 36, 1988, s. 869–870; 37, 1989, s. 71- 84.; Aleš STEJSKAL – Václav BŮŽEK, *Výzbrojní program Petra Voka z Rožmberka (Příspěvek k poznání mentality raně novověkého velmože)*, Folia historica bohemia 15, 1991, s. 179-268.

¹² Felix TAUER, *Svět islámu. Dějiny a kultura*, Praha 1984.

¹³ Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007; Tomáš RATAJ, *České země ze stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře v českých zemích*, Praha 2002; TÝŽ, *Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku*, Kuděj 1, 1999, č. 2, s. 22-37; TÝŽ, *Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství v předbělohorských Čechách*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 233-261.

¹⁴ *Vojenské dějiny Československa I-V*, Praha 1985-1989.

¹⁵ Reinhart KOSELLECK, „Erfahrungsraum“ und „Erwartungshorizont“ – zwei historische Kategorien, in: týž (ed.), *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1989,

bylo vymezit, jak společnost na válku reagovala a jaký válečný zážitek si utvářela. Reakce měšťanů v období třicetileté války se staly podstatou děl Marka Ďurčanského¹⁶ a Jana Killiána.¹⁷ Oba historikové ukázali, jakým způsobem ovlivňovala válka správu města v celé své šíři. Na rozsáhlejší dílo věnující se válečnému zážitku z tureckých válek česká historická veřejnost zatím bude muset čekat.¹⁸ Zlomovou prací reflektující válečnou bitvu a společenské dění po jejím konci sepsal Zdeněk Vybíral.¹⁹ Komunikativním obrazem prohrané vřavy u Keresztese roku 1596 a jejím druhým životem se zabýval Miroslav Žitný.²⁰ Tento mladý historik zaměřuje svou badatelskou kariéru také na rozpracování pojmenování ideálu křesťanského rytířství a dobrého krýksmanství.²¹ Stejněmu se v několika studiích věnovali také Vítězslav Prchal²² a Václav Bůžek.²³ Pod vedením historika působícího na jihu Čech byla vytvořena publikace, která pojednávala o zkušenostech rytířů 16. věku konfrontovaných s válečným děním.²⁴ Jednotlivé kapitoly představují i možná východiska bádání, nebo například skrytý symbolický význam

s. 349-375; Benigna von KRUSENSTJERN – Hans MEDICK (edd.), *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährigen Krieg aus der Nähe*, Göttingen 1999.

¹⁶ Marek ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, Kuděj 1, 1999, č. 1, s. 22-38; Marek ĎURČANSKÝ, *Nymburk a jeho správa za třicetileté války*, Nymburk 2012.

¹⁷ Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618-1648*, České Budějovice 2008.

¹⁸ Jistý možný postup tvoření válečného zážitku zpracoval pro období první světové války Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka*, Praha 2001.

¹⁹ Zdeněk VYBÍRAL, *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*, Praha 2008.

²⁰ Miroslav, ŽITNÝ, *Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy s Turky a její druhý život*, Český časopis historický 111, 2013, s. 31-65.

²¹ TÝŽ, *Ideál křesťanského rytířství v očích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku na přelomu 16. a 17. století*, České Budějovice 2011 (=Diplomová práce); TÝŽ, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.) *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011, s. 183-217, (= Opera historica 15). TÝŽ, „Dobrý krýksman“ – *diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 224-248;

²² Vítězslav, PRCHAL, *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123-136; TÝŽ, *Privátní zbrojnice a aristokratická sídla v českých zemích (1500-1750)*, *Svorník* 6, 2008, s. 141-148.

²³ V. BŮŽEK, „Dobří muži a opravdoví rytíři. Ideály křesťanského rytířství v předbělohorské době, *Dějiny a současnost*, 2016, č. 9., s. 13-16; TÝŽ, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jirí Hutečka a kol (edd.), *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47-60;

²⁴ Václav BŮŽEK – František KOREŠ – Petr MAREŠ – Miroslav ŽITNÝ, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016.

výzdoby sídel.²⁵ Důležitý příspěvek k rekonstrukci válečného zážitku sepsal Josef Fleischman, který se zaměřil na reflektování strachu z válečného dění na přelomu 16. a 17. století.²⁶ Obdobně se na vnímání války jihočeských nižších šlechticů zaměřil také František Koreš, který do ryze mužského světa zařadil také zážitky dvou žen.²⁷

Odlišnou kapitolou je pak historiografie věnující se dějinám Osmanské říše a vymezení islámského náboženství. Čeští historici 19. a velké části 20. století si k tomuto tématu dlouhá léta hledali cestu. Dějiny Turků byly součástí orientalistiky, která měla v Čechách dlouhou tradici. V 19. věku její základy na pražské univerzitě položili němečtí vědci Max Grünert, Adolf Grohmann a další.²⁸ Za zakladatele moderní české západní orientalistiky (turkologie) je považován Rudolf Dvořák,²⁹ na nějž navázali meziváleční Josef Matoušek, který začlenil tureckou otázku do evropské politiky,³⁰ Alois Musil³¹ a Alois Richard Nykl svým překladem Koránu do českého jazyka. Následovali historici druhé poloviny 20. století reprezentovaní Josefem Polišenským, který se turecké válce věnoval očima evropské politiky.³² Dalšími dodnes publikujícími historiky se zájmem o Blízký východ jsou například Rudolf Veselý, Petr Kučera a Miloš Mendel. Největším současným znalcem islámského náboženství je Bronislav Ostřanský,³³ který pomyslně navazuje na Felixe Tauera.³⁴ Dnes již badatelé začleňují osmanské výboje do témat věnujících se českému prostoru, popřípadě evropskému. Dějiny turecké říše nejsou pro české prostředí tak atraktivní, proto se lze spoléhat pouze na literaturu zahraniční. Základní přehled o veškerých aspektech osmanské historie, životě, stereotypech a dalších

²⁵ Podnětnou práci v tomto ohledu napsal Václav BŮŽEK, *Sebeprezentace křesťanského rytíře ve výzdobě císařského sálu v Bučovicích*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Brno 2009, s. 311-322.

²⁶ Josef FLEISCHMAN, *Válečný zážitek. Reflexe válečných událostí v jižních Čechách na přelomu 16. a 17. století*, České Budějovice 2004 (=Diplomová práce).

²⁷ František KOREŠ, *Válka v myšlení a každodenním životě jihočeské nižší šlechty ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století*, České Budějovice 2013 (=Diplomová práce).

²⁸ Max GRÜNERT, *Behelf zu den "Türkischen Sprachkurs"*, Praha 1916.

²⁹ Rudolf DVOŘÁK, *O významu Arabů pro Evropu*, Praha 1884; TÝŽ, *Über die Fremdwörter im Korán*, Prag 1885.

³⁰ Josef MATOUŠEK, *Turecká válka v evropské politice 1592-1594*, Praha 1935.

³¹ Alois MUSIL, *Oriental Explorations and Studies*, New York 1925-1927.

³² J. HRUBEŠ – J. POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka*; J. POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka*, s. 266-286.

³³ M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*; Bronislav OSTŘANSKÝ – Ondřej BERÁNEK, *Sínny minaretů: Islám a muslimové jako předmět českých veřejných polemik*, Praha 2016.

³⁴ Felix Tauer přeložil několik osmanských pramenů do češtiny, ale nejdůležitější dílo, které vyšlo po jeho smrti je Felix TAUER, *Svět slámu*.

sepsal francouzský historik Frédéric Hitzel.³⁵ Nejvíce badatelského zájmu z osmanské historie zaujímá konstantinopolská bitva v roce 1453. Stěžejní zatím nepřekonanou práci vydal Steven Runciman, jenž se zaměřil na její příčiny a především další následky.³⁶ Naopak historik David Nicolle na bitvu nahlíží především prostřednictvím dobových vyobrazení a ilustrací, které také ve své publikace v hojném počtu uveřejňuje.³⁷ V českém prostředí se bitvě věnoval turkolog Petr Štěpánek, jenž svůj text koncipoval na podkladě Runcimanovy publikace.³⁸

V druhé části práce jsou použity publikace teoreticky vymezující školní didaktiku a moderní způsoby vyučování. Práce pojednávající o vyučovacích zásadách začaly vycházet již v 17. století. Hlavní postavou byl Jan Ámos Komenský známý svými spisy téměř po celé Evropě.³⁹ Výchově se věnovali také osvícenci, ale za zakladatele moderního přístupu ve vzdělání je považován Johann Friedrich Herbart.⁴⁰ Moderní tendence se u českých teoretiků objevily v meziválečném období. Válka a přes čtyřicet let komunismu tento proces zastavily a naplno se rozběhl opět až v devadesátých letech.⁴¹ Tato doba je spojena především se jmény Jan Štřáva a Josef Maňák.⁴² V roce 2002 vznikla nejpopulárnější práce z per českých didaktiků obsahující informace od optimálních vloh učitelů až po správnou podobu zkoušení.⁴³ Mezi učiteli základních škol je pak velmi oblíbená obsáhlejší příručka *Moderní vyučování* od Geoffreya Pettyho, ze které často čerpají i středoškolští pedagogové.⁴⁴

Těžiště práce sice tvořila dostupná literatura, ale autor se nemohl obejít také bez analýzy a kritického zhodnocení dochovaných pramenů. Podstatné myšlenky přinesly vydané edice, které pomohly strohá dějinná fakt doplnit o dobové vnímání situace. K rekonstruování reakce Habsburků na turecké nebezpečí posloužily písemnosti

³⁵ Frédéric HITZEL, *Osmanská říše 15. – 18. století*, Praha 2002.

³⁶ Steven RUNCIMAN, *Pád Cařihradu*, Praha 1970.

³⁷ David NICOLLE, *Konstantinopol 1453*, Praha 2009.

³⁸ Petr ŠTĚPÁNEK, *1453: Pád Konstantinopole – zrod Istanbulu*, Praha 2010.

³⁹ Neobsáhlejší publikace s Komenského dílem publikovali Jan Václav NOVÁK – Josef HENDRICH, *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*, Praha 1932.

⁴⁰ Více o Herbartově pedagogice Johann Friedrich HERBART, *J. F. Herbart a jeho pedagogika*, Praha 1977; Ivo TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989.

⁴¹ Milan PASCH, *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině*, Praha 1998; Ladislav PODROUŽEK, *Úvod do didaktiky předmětů o přírodě a společnosti*, Plzeň 1998.

⁴² Josef MAŇÁK, *Kapitoly z metodologie didaktiky*, Brno 1994; Jan ŠTĚÁVA a kol., *Vybrané kapitoly z obecné didaktiky*, Brno 1997.

⁴³ Zdeněk KALHOUS – Otto OBST a kol., *Školní didaktika*, Praha 2002.

⁴⁴ Geoffrey PETTY, *Moderní vyučování*, Praha 2006.

právní a diplomatické provenience. Online zpřístupněná edice *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* informovala o způsobu svolávání zemské hotovosti a postojích předních zemských šlechticů.⁴⁵ Sloužila také jako ověření či dokreslení některých skutečností obsažených v odborné literatuře. Druhou edicí byla *Regesta fondu Militare* obsahující čilou komunikaci mezi panovníkem a českou dvorskou kanceláří.⁴⁶ Podstatná byla především z hlediska struktury zemské hotovosti a vojenských povinností šlechty při výpravách do Uher. Pro moravské prostředí a jeho organizační správu při řešení osmanského nebezpečí je podstatná edice *Zemské sněmy a sjezdy moravské* Františka Kameníčka.⁴⁷ Tento moravský historik publikoval koncem 19. století důležitou edici pojednávající o vpádu Bočkajovců na Moravu na začátku 17. věku. Dílo obsahuje prameny oficiální politiky, především komunikaci Rudolfa II. s moravskými stavy, dále je sem zanesena i Lamentace země moravské.⁴⁸ Ve všech případech šlo o prameny habsburské administrativy, tudíž písemnosti reflektující dobovou normu. Proti oficiálním dokumentům existovaly také prameny osobnější provenience, které nelze opomíjet. Stěžejní byly pro autora deníkové zápisy dvou krýksmanů Pavla Korky z Korkyně a Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů.⁴⁹ Oboje paměti odkryly individuální svět muže ve válce. Pouze bylo nutné pracovat s jejich subjektivitou a s časovým odstupem, kterým byly psány. Odraz vnímání aktuálního dění a reflektování dobové normy obsahovaly i edice korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Šťastného Václava Pětipeského z Chýš.⁵⁰ Neobsahovala tolik informací o válečnictví, čím se odlišovala od dvou předešlých pramenných edic. K poznání každodennosti společnosti turecké říše posloužil cestopis Václava Vratislava z Mitrovic, který vzpomínal především na své dlouholeté

⁴⁵ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* I-VI, VIII, XV, dostupné na webové stránce <http://www.psp.cz/eknih/snemy/index.htm>.

⁴⁶ František ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze I*, Praha 1937; Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze II-III*, Praha 1938

⁴⁷ František, KAMENÍČEK (ed.), *Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam*, Brno 1902.

⁴⁸ TÝŽ, *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny české 1605-1606*, Praha 1894.

⁴⁹ Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979; Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek IV, České Budějovice 2014.

⁵⁰ Petr MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1598. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek VI, České Budějovice 2015; Miroslav ŽITNÝ, (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600-1610. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek VII/1, České Budějovice 2015.

zajetí. Pozornost věnoval také lidskému chování a rozdílnostem od evropské kultury.⁵¹ Odlišoval se tak od ostatních projevů turecké literatury, která měla působit propagandistickým dojmem nebo vyvolávat v lidech strach. Přehled přes čtyř set přepsaných turcik doplněných o několik naskenovaných originálů uveřejnil ve své publikaci Tomáš Rataj, jež tvořila výrazný teoretický a inspirační zdroj.⁵²

Autorovým záměrem nebylo předkládat nové objevy či potvrzení dosavadních záměrů o dějinných událostech. Podstatu práce založil na studiu literatury k tématu a jejím zpřístupnění v komplexní rovině pro potřeby středoškolských učitelů i studentů. Není zde tedy použit žádný z aktuálních historických přístupů, pouze občas se zde vyskytuje kontakt s historickou antropologií. Metodu didaktické transformace autor praktikoval v druhé části práce při tvorbě podpůrných materiálů pro školní potřeby. Dbán je důraz na dostačující a podstatné informace charakterizující turecké nebezpečí v 16. století, které účelně napomohou učitelům v jejich samostudiu. Autor si položil především otázky, jakým způsobem strukturovat práci v závislosti na její přehlednosti, jaké informace vybírat a jak historické téma účelně převést do učební látky.

⁵¹ Alois, BEJBLÍK (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1977.

⁵² T. RATAJ, *České země*.

2 Turecké nebezpečí v předbělohorské době

Aby bylo možné rekonstruovat a pochopit obávanou a pro mnohé tajemnou i lákavou Osmanskou říši, jež byla ve sledovaném období – raném novověku – na svém absolutním vrcholu, je zapotřebí nejdříve pozornost zaměřit na její počátek a postupný vývoj. Povědomí evropských obyvatel středověku a počátku novověku o historii nepřítele, jenž přicházel do Evropy z Dálného východu, bylo velmi různorodé. Informace o dějinách tureckého národa přinášely mnohé naučné a propagandistické texty, v nichž nebyl jednotný názor na etnický původ Osmanů.⁵³ Současná historická věda již důsledně odlišuje etnicitu Turků osmanských a seldžuckých. Frédéric Hitzel označil Osmanskou říši za dědice Seldžuků,⁵⁴ kteří svou říši rozprostírali na území Malé Asie a části Palestiny, avšak na přelomu 13. a 14. století, kdy na tomto místě zakládali říši Osmani, byly ze seldžucké říše již jen trosky.⁵⁵ Působení a trvání tureckého státu bylo závislé na expanzi a rozšiřování území. Stejnou taktiku volil kolem roku 1300 i Osman⁵⁶ (kníže kmenového státečku tureckých Oguzů) a nájezdy směřoval na Byzanc a okolní malé turecké kmeny. Hlavním městem nově vzniklé říše byla Bursa⁵⁷ dobytá roku 1326.⁵⁸

Po Osmanově smrti převzal velení jeho syn Orchan, který nejen pokračoval v rozšiřování říše, ale začal budovat státní vládu a správu. Mnohé úsilí věnoval organizaci, kázni a vycvičení silné armády, vylepšení veškerých její složek (jezdecko, dělostřelectvo, pěchota).⁵⁹ Obávanou složkou vojska byli janičáři.⁶⁰ Veškerá Orchanova nařízení ve správě a armádě vedla k upevnění pozic tureckého státu a dalším expanzím. V roce 1354 dobyli Gallipoli, čím poprvé vkročili na evropskou půdu a postupovali dále na sever, přičemž na Balkánském poloostrově začali vyplňovat dlouhodobé mocenské vakuum způsobené krizí Byzance a rozpadem Srbska a Bulharska. V šedesátých letech 14. století usedl na sultánský stolec Murad I., který po dobu své dvaceti šesti leté vlády pokračoval ve výbojích na Balkáně. Největším úspěchem jeho panování, kterého se

⁵³ Při rozlišování mezi jednotlivými muslimskými etniky docházelo často ke zmatení. K tomu více T. RATAJ, *České země*, s. 244.

⁵⁴ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 18.

⁵⁵ T. RATAJ, *České země*, s. 244.

⁵⁶ První sultán Osmanské říše Osman (narozen 1258 – zemřel 1326).

⁵⁷ Město dnes ležící v západní části Turecka jižně od Marmarského moře.

⁵⁸ T. RATAJ, *České země*, s. 24.

⁵⁹ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 22.

⁶⁰ Janičáři byli speciální jednotky turecké armády. Více T. RATAJ, *České země*, s. 266; F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 95.

nejspíše nedožil,⁶¹ bylo vítězství nad narychlo svolanými oddíly srbských knížat v bitvě na Kosově poli 15. června 1389. Osmanská říše se stala nadobro součástí evropského kontinentu a veškeré mocnosti již musely do své politické a vojenské strategie zakomponovat obranu před tureckým nebezpečím.⁶² Jako reakci na neustálou tureckou rozpínavost v Evropě uspořádal uherský král Zikmund Lucemburský křížovou výpravu, která skončila fatální porážkou uherských, francouzských a německých křesťanských vojsk u Nikopole roku 1396.⁶³ Vyznavači islámu si na Balkáně po Srbsku podmanili i Bulharsko. Historici se shodují, že právě nikopolská bitva zanechala ve spisech dobových kronikářů první zřetelnější záznam o turecké říši v českém prostředí. Následující události odehrávající se na Balkánském poloostrově v 15. století rezonovaly již v českém prostředí pravidelně, nejvíce pak po skončení husitských válek.⁶⁴

Od začátku 15. století byla osmanská moc v Evropě oslabena náporom tatarských kmenů, kterým se podařilo zvítězit v bitvě u Ankary (1402) a následně anektovat některé osmanské državy v Malé Asii.⁶⁵ Říše byla nejenom v krizi vlivem nájezdů okolních kmenů, ale potýkala se s nestálým vnitřním politickým děním. Svou obávanou nebezpečnost a vojenskou prestiž, ne však vnitropolitickou stabilitu, získala říše za Murada II.⁶⁶ Rok po nástupu na panovnický stolec se pokusil poprvé dobýt Konstantinopol, která však obléhání odolala a oddálila tak svůj konec o dalších třicet let. Do osmanských držav na Balkáně za účelem obnovení křesťanství v jihovýchodní Evropě byla poslána křižácká vojska pod velením uherského krále Vladislava Jagellonského. Dopadla ještě hůře než výprava předešlá; v bitvě u Varny v roce 1444 zahynul i král Vladislav.⁶⁷

Rozpolcená vnitřní situace skončila s nástupem Mehmeda II. na trůn v roce 1451,⁶⁸ čímž započala doba největšího rozkvětu říše.⁶⁹ Tento mladý, v očích evropských

⁶¹ Byl zabit srbským šlechticem před začátkem bitvy.

⁶² M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 40.

⁶³ László KONTLER, *Dějiny*, Praha 2011, s. 88-89.

⁶⁴ Zmínka se objevuje u „starého letopisce českého“ nebo u husitského kronikáře Vavřince v Březové. T. RATAJ, *České země*, s. 24, 184.

⁶⁵ M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 39.

⁶⁶ Vládl v letech 1421 až 1451 s dvouletou přestávkou v letech 1444-1446.

⁶⁷ L. KONTLER, *Dějiny*, s. 100.

⁶⁸ V tomto roce sultán pronesl řeč, která byla jasným vodítkem, co bude následovat. „*Ghaza (Svatá válka) je naší hlavní povinností, stejně jako tomu bylo v případě našich otců. Konstantinopol ležící uprostřed našeho panství, chrání naše nepřátele a šťve je proti nám. Dobyť tohoto města je proto nezbytné pro budoucnost a bezpečí Osmanského státu.*“ D. NICOLLE, *Konstantinopol 1453*, s. 11.

⁶⁹ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 22-23.

panovníků nezkušený a slabý, panovník uzavřel sice například s Byzancí a Benátkami mírové dohody, ale pouze z důvodu vytvoření potřebného času na vyzbrojení (především stavbu lodí).⁷⁰ Již po dvouletém vládnutí se mu podařilo dobýt poslední zbytek byzantského území a symbol křesťanství v Anatolii město Konstantinopol, kterou následně stanovil hlavním a sídelním městem říše.⁷¹ Město bylo vyrabováno a symbol metropole, chrám Hagia Sofia, byl přeměněn na mešitu.⁷² Datem 29. května 1453 ze sebe udělal Mehmed II. „následníka byzantských císařů“, byl označen přívlastkem „Fatih“ (Dobývatel) a uštědřil křesťanům nejbolestivější porážku.⁷³ Pro křesťanskou civilizaci ztráta Konstantinopole⁷⁴ neznamenal pouze politický a hospodářský úpadek, ale křesťanské státy střední Evropy musely výhledově počítat s tureckou rozpínavostí a agresí a být schopny vojensky reagovat na případné nájezdy. Lze se domnívat, že obava a strach prostupovaly až do českého prostředí. Poslouží k tomu známý text českého krále Jiřího z Poděbrad *Tractatus pacis toti Christianitati fiendae*, neboli *Dohoda o míru veškerého křesťanstva* uveřejněný roku 1462. Už samotný název napovídá o zájmu vytvořit koalici k obraně křesťanských hodnot před největším nebezpečím soudobé Evropy, totiž Osmanskou říší.⁷⁵

V druhé polovině 15. století Mehmed II. dále upevňoval své postavení a pokračoval v expanzivní zahraniční politice. Obsadil jižní Řecko, Albánii, ostrovy v Egejském moři a téměř celé Srbsko.⁷⁶ Početná osmanská armáda se pokusila dobýt i Bělehrad (klíčovou pevnost jihoherského obranného systému). Křesťané však město ubránili i přesto, že evropští panovníci byli pasivní v reagování na papežovu výzvu k vypravení křížáckého vojska na pomoc pevnosti. Sultán musel odvracet nájezdy tureckých kmenů v Malé Asii, což ho limitovalo v dalších značnějších výbojích v Evropě.⁷⁷

⁷⁰ S. RUNCIMAN, *Pád*, s. 63.

⁷¹ Hlavní město neslo nový název Istanbul. Etymologickým základem názvu je řecké spojení „eis ten polin“ znamenající „do města“.

⁷² Problematice dobytí Konstantinopole se nejvíce věnoval S. RUNCIMAN, *Pád*; publikaci s velkým počtem dobových vyobrazení a ilustracemi bitvy zpracoval D. NICOLLE, *Konstantinopol*; v českém prostředí se tématu věnuje překladatel a turkolog P. ŠTĚPÁNEK, *1453: Pád*.

⁷³ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 24.

⁷⁴ Do Evropy ze zprávy o pádu Cařihradu dostaly 3. července.

⁷⁵ Podrobněji k poselstvu a rozboru textu Martin NEJEDLÝ, *Deník panoše Jaroslava o poselstvu z roku 1464. Jako historický pramen k plánu protitureckého tažení Jiřího z Poděbrad*, in: Pavel Soukup (ed.), *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 202-215; Josef MACEK, *K zahraniční politice krále Jiřího*, *Československý časopis historický* 13 [63], 1965, s. 19-48.

⁷⁶ F. TAUER, *Svět*, s. 184-185.

⁷⁷ L. KONTLER, *Dějiny*, s. 102.

Bělehrad padl do osmanských rukou roku 1521 a středoevropští hodnostáři už museli na nastalou situaci reagovat, protože se „*ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva*“ v čele se sultánem Süleymanem I. Nádherným přibližoval. Sultán zaznamenal úspěchy také v severní Africe, kde porazil mamlúcký sultanát a ke své říši připojil území Egypta, Sýrie a západní Arábie.⁷⁸ Událostí první poloviny 16. století se stala bitva u Moháče probíhající 29. srpna 1526.⁷⁹ Turecká armáda zvítězila nad o polovinu menším křesťanským vojskem a při útěku z bojiště utonul v bažině český a uherský král Ludvík Jagellonský. Druhý Jagellonec na českém trůně nemohl počítat ani s pomocí císařských vojsk Karla V., jenž byl zaneprázdněn neshodami s francouzským králem Františkem I. Výsledek moháčské bitvy zapříčinil, že strach z osmanských dobyvatelů mohutně zasáhl i české země.⁸⁰ V témže roce byl korunován Ferdinand I. Habsburský⁸¹ uherským králem, což nekvitovala část uherské šlechty, která si za protikrále zvolila sedmihradského knížete Jana Zápolského. Uherské vládnoucí soupeření oslabilo obranyschopnost země. Zápolskému, kterého Osmané podporovali, byla slíbena pozice vládce Turky obsazených území v Uhrách. On i jeho podporovatelé z řad šlechty se domnívali, že se tak stanou spojenci sultána, ale mylili se, protože šlo o promyšlenou Süleymanovu taktiku, jak oslabit politický potenciál Uher a uštedřit nečekaný konečný úder.⁸² O tři roky později se turecké oddíly ocitly před branami Vídně, kterou neúspěšně obléhali.⁸³ Střední Evropou se šířil strach z budoucích dnů. Roku 1532 proběhla druhá opět neúspěšná výprava proti habsburskému sídelnímu městu.

Při prvním výpadu na Vídeň vzali Turci útokem i Budín, avšak po odražení od vídeňských obránců byli nuceni své pozice stáhnout zpět až za budínskou pevnost. Smrtí Jana Zápolského se jediným právoplatným panovníkem v Uhrách stal Ferdinand I., což podnítilo Süleymana k opakovanému vpádu na Budín, přičemž vystupoval jako pomyslný obhájce Janova nezletilého syna Zikmunda. V roce 1541 bylo město dobyto. Stalo se osmanskou baštou a hlavním centrem tureckých držav v Uhrách na dalších

⁷⁸ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 24.

⁷⁹ Příčinami, průběhem a následky bitvy u Moháče se zabýval Z. VYBÍRAL, *Bitva*.

⁸⁰ F. TAUER, *Svět*, s. 193.

⁸¹ Vstup Habsburků do středoevropského prostoru souvisel s ujednáním tzv. svatebních smluv mezi Vladislavem Jagellonským a Maxmiliánem I. z roku 1515. Na základě wormské smlouvy uzavřené roku 1520 získal Ferdinand I. vladařská práva v rakouských zemích a prostřednictvím dalších ujednání si zajistil državy v Alsasku a Württenbersku.

⁸² L. KONTLER, *Dějiny*, s. 124.

⁸³ M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 45.

bezmála 150 let.⁸⁴ Sultán již více nepodnikal nájezdné výpravy hlouběji do Evropy, jelikož byl nucen se vypořádávat s neklidnou situací na severovýchodních a západních hranicích říše zapříčiněnou Uzbeky a dalšími ambiciózními jedinci v čele malých říší chtějících uzurpovat alespoň část velkého osmanského území.⁸⁵ Během neklidné situace na hranicích uzavřeli Osmané v roce 1547 dočasné příměří na pět let s Habsburky, kteří museli sultánovi platit mírovou daň 30 000 dukátů ročně.⁸⁶

Po vypršení příměří boje v Uhrách pokračovaly, především v oblasti Sedmihradska, které jako jediné nebylo pod nadvládou Turků, jelikož bylo „gentlemansky“ věnováno vdově po Janu Zápojském. V roce 1556 bylo zorganizováno Ferdinandem Tyrolským⁸⁷ tažení za účelem pomoci s obranou pevnosti Siget, což byla důležitá a strategicky významná oblast uprostřed cesty mezi Vídní a Bělehradem.⁸⁸ Vojska se kromě uherských a rakouských účastnili také čeští „krýksmani“.⁸⁹ Zorganizované vojsko splnilo svůj úkol a pevnost byla úspěšně ubráněna. Diplomatickou cestou a bez dalších velkých vojenských operací došlo opět k podepsání míru a Ferdinand se musel vzdát nároků na Sedmihradsko. Mír byl přerušen až císařovou smrtí v roce 1564. Nástupce Maxmilián II. ho sice obnovil, ale již za necelý rok se v oblasti opět bojovalo.⁹⁰

S pomocí říšských knížat a papeže vypravil Maxmilián II. vojsko znovu na obranu pevnosti Siget. Z českých zemí byla vyslána zemská hotovost pod velením Viléma z Rožmberka, která se do bojů vůbec nezapojila.⁹¹ Výprava nenavázala na úspěch bojovníků z před deseti let a pevnost padla do rukou Turků, přičemž zahynul i obránce pevnosti Mikuláš Zrinský ze Serynu.⁹² Rokem 1566 skončilo období největšího rozkvětu turecké říše smrtí úspěšného sultána Süleymana I.⁹³ Maxmilián II. s jeho nástupcem Selimem II. uzavřel v roce 1568 příměří, které potvrdilo veškeré turecké územní zisky

⁸⁴ L. KONTLER, *Dějiny*, s. 125.

⁸⁵ F. TAUER, *Svět*, s. 195.

⁸⁶ V. KOPČAN, *Turecké nebezpečí*, s. 47.

⁸⁷ Ferdinand Tyrolský byl synem Ferdinanda I. Habsburského a v letech 1547–1567 působil jako místodržící v Čechách.

⁸⁸ Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 113.

⁸⁹ Bližší význam v kapitole Ideál křesťanského bojovníka nebo podrobněji M. ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“, s. 224–248.

⁹⁰ Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 117.

⁹¹ Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 135.

⁹² K osobnosti Jana Zrinského ze Serynu více Václav BŮŽEK – Ondřej JAKUBEC – Pavel KRÁL, *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*, Praha 2009.

⁹³ V době jeho smrti se osmanská říše rozprostírala od dnešního Rakouska k Perskému zálivu a od břehů Černého moře k alžírsko-marockému pomezí.

z předešlých patnácti let a vydrželo téměř čtvrt století. Habsburkové byli nuceni platit roční tribut a tolerovat malé loupeživé nájezdy v okolí hranic.⁹⁴

Turecké jednotky neoperovaly pouze na souši v jihovýchodní Evropě, na severu Afriky a svých východních hranicích, ale také na mořích. Nejvíce námořních bitev probíhalo v Rudém moři, Indickém oceánu, ale i ve Středozezemním moři.⁹⁵ Pro okolnosti dění v Evropě byly nejdůležitější mořské operace od šedesátých let 16. století. Turci se pokoušeli několikrát obsadit Maltu, ale ani po nejdelším pětiměsíčním obléhání v roce 1566 se jim to nepodařilo. Úspěch zaznamenali při obsazení ostrova Kypr o tři roky později. Největší námořním bojem ve Středozezemním moři celého století byla bitva u Lepanta v roce 1571. Papež, Španělsko, římsko-německý císař a maltézští rytíři vytvořili flotilu lodí, v jejímž čele stál Don Juan d' Austria, nemanželský syn císaře Karla V. Zaútočili na osmanské loďstvo před Korintským zálivem a během necelých třech hodin zvítězili, avšak nebyli schopni dál společně pokračovat a ušetřit Osmanům další porážky.⁹⁶ Obnovená turecká flotila ještě přispěla k vyhnání Španělů z Tunisu (stal se osmanskou provincií), ale více významných bojů již neabsolvovala.⁹⁷

Období relativního klidu na evropské pevnině skončilo v roce 1593, kdy vypukla patnáctiletá neboli dlouhá válka.⁹⁸ Strategickým bodem střetnutí byla pevnost Ráb, jež ležela na výpadové cestě na Vídeň.⁹⁹ Na pomoc k obraně Rábu bylo vysláno i vojsko české zemské hotovosti, které velel Petr Vok z Rožmberka. Hotovost nakonec do bojů v důsledku zpoždění nezasáhla a pevnost padla do rukou Turků.¹⁰⁰ První výraznější úspěchy získali císařští dobytím Vácova a Hatvanu v roce 1596.¹⁰¹ V témže roce se odehrála bitva u Keresztése,¹⁰² nejimpozantnější boj války. Nejprve se vyvíjela lépe

⁹⁴ J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 2014, s. 407.

⁹⁵ F. TAUER, *Svět*, s. 196.

⁹⁶ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 37.

⁹⁷ F. TAUER, *Svět*, s. 198.

⁹⁸ Podrobněji především Jan Paul NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II., 1593 – 1606*, Wien 1993; v českém prostředí například J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 407-475; M. ŽITNÝ, *Vytváření obrazu*, s. 31-65; Eduard PETRŮ (ed.), *Bartoloměj Paprocký z Hlohol. Oválce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu*, Praha 1982; F. ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu Militare*, s. 7-338.

⁹⁹ J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 418.

¹⁰⁰ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 274–283; Více o tažení V. BŮŽEK, *Protiturecké tažení z roku 1594 (Hospodářské a politické aspekty generalátu Petra Voka z Rožmberka)*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 53-66.

¹⁰¹ J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 424.

¹⁰² Komunikativním obrazem bitvy u Keresztése a jejím druhým životem nejnověji M. ŽITNÝ, *Vytváření obrazu*, s. 31-65.

pro císařské, ale v důsledku nekázně při nesmyslném rabování z opojného prvotního vítězství byli Osmané rozdraceni.¹⁰³ V květnu 1604 se na stranu Turků přidali jejich sympatizanti a uherští nekatolíci vedeni Štěpánem Bočkajem. K bojům už nedocházelo pouze na území Uher, ale Bočkajovci napadli i jihovýchodní Moravu.¹⁰⁴ Turecké nebezpečí bylo rázem nejbližší Čechům. Moravou se šířil strach. Válka skončila podepsáním Žitvatorockého míru v roce 1606, v jehož důsledku byly obě strany vojensky vyčerpány, Osmané si mohli ponechat dobytá území a Habsburkové museli zaplatit ujednanou sumu peněz.¹⁰⁵

Turci představovali pro předbělohorskou střední Evropu největší hrozbu spojenou s nekončícími nájezdy do Uher. Informace o výsledcích bitev, turecké každodennosti a islámském náboženství se šířily Evropou a vytvářely na poddané i šlechtu tlak spojený s obranou země a jejím zabezpečením. Obyvatelé středoevropského prostoru si také vytvářeli obrazy o Osmanech a analyzovali velikosti nebezpečí na základě hodnocení dobové „turecké literatury“ a názorů přímých účastníků ve válce. Na nastalou situaci museli také Habsburkové patřičně vojensky reagovat, aby došlo k uhájení křesťanských a západoevropských hodnot před „*ouhlaavním nepřitelem všeho křesťanstva*“.

¹⁰³ TAMTÉŽ, s. 425.

¹⁰⁴ František KAMENÍČEK, *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606*, Časopis Českého muzea 68, 1894, s. 88-106, 257-274, 378-397, 534-556.

¹⁰⁵ M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 191.

3 Vytváření obrazu Turka v českém prostředí

Každý člověk během svého života produkuje obrazy, které jsou výsledkem lidské komunikace. Jedinec si o určitém jevu (člověku, situaci, předmětu) vytvoří svůj vlastní dojem. Konstruování obrazu může probíhat přímou interakcí s jevem, nebo prostřednictvím například psaných textů. Aby došlo ke stereotypizaci příslušného obrazu, musí být v daném prostředí ustálen. Stereotyp představuje stabilní obraz v lidském vědomí.¹⁰⁶ Nejklasičtější stereotypem je obraz určitého národa. Takto koncipovaný stereotyp často přechází do vědomí více lidí a stává se tak kolektivním. Vytváření kolektivního obrazu je případ konstruování obrazu Turka v českých zemích. Zatím nepřekonanou práci, která bude východiskem této kapitoly, k dané problematice napsal Tomáš Rataj.¹⁰⁷ Na základě dobových tisků stanovil několik způsobů stereotypizace Osmanů. Cílem není pouhé strohé opsání Ratajových řádků, ale i jisté doplnění o převládajícím obrazu v daném hierarchizačním žebříčku sociálního prostředí.

V Čechách docházelo k vytváření obrazu Osmana zprostředkovanou formou, protože vyjma několika zajatých nepřátel na našem území, české prostředí nemělo s Turky přímý kontakt. Stejně jako pro zprostředkovaný válečný zážitek, tak i konstrukci obrazu byla podstatná psaná produkce. Čeněk Zíbrt nazval literární díla věnující se Turkům tzv. „tureckou literaturou“, naopak latinské označení *turcica* pochází již z 16. století.¹⁰⁸ Turecká literatura v sobě zahrnuje texty rozličného žánru, ale charakter se celkově neodlišoval. Literární produkci tvořily především novinové zpravodajství informující o válce v Uhrách, písně a zpěvy, cestopisy a tiskem vycházely i kázání a polemiky s islámem. Člověk 16. století si mohl také zalistovat v zábavných kronikách, propagandisticky působících relacích,¹⁰⁹ menších prozaických a naučných textech. Produkce turcic stoupala v okamžiku větších válečných výbojů, čímž měla ovlivnit lidské vědomí a nasměrovat ho tou správnou cestou. V Čechách bylo nejvíce turecké literatury vydáno v počátcích patnáctileté války (hlavně léta 1593-1596). Naprostou většinu *turcic*

¹⁰⁶ Teoretická východiska k utváření obrazu druhého Lud'a KLUSÁKOVÁ – Markéta KRÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky, in: Karel Kubiš (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2009, s. 11-28.

¹⁰⁷ T. RATAJ, *České země*.

¹⁰⁸ Autorem pojmenování *turcica* byl císařský knihovník Hugo Blotius ve vídeňské knihovně. TAMTÉŽ, s. 16.

¹⁰⁹ Podrobněji o relacích v této práci kapitola *Zprostředkovaný válečný zážitek*.

v tomto období tvořily zpravodajské a publicistické tisky.¹¹⁰ Ale i ostatní žánry zvyšovaly svou produkci v závislosti na aktuálnosti turecké hrozby.

Důvodem zvyšování produkce mohly být buď snaha jejich tvůrců a zadavatelů o důkladnější šíření informací společností hlavně do městského prostředí, nebo stoupající čtenářská poptávka. Při prozkoumávání městských knihoven a pozůstalostních inventářů vyšlo najevo, že nešlo o okrajovou literární produkci. Turecká literatura byla čtena, což dokládají vpisky a poznámky zaznamenané čtenářem přímo do textu.¹¹¹ Čtenáři a i ti, co se jen ozvuky dozvídali od svých nejbližších, vytvořili schéma stereotypních obrazů o Turcích.

3.1 Turek jako ukrutný a krvežíznivý nepřítel

Nejobecnější stereotypní vnímání charakterizovalo turecký národ jako „*ouhlaivního nepřítele všeho křesťanstva*“. Prakticky veškerými tisky dobových turcik byl prosycen tento až banálně jednoduchý obraz. Společnosti však nešlo předložit toto vyobrazení bez hlubšího odůvodnění, nýbrž muselo být vystavěno na stabilních a pevných základech. Jako první se nabízelo náboženské hledisko. Základní heslo znělo: Cokoliv Turek činí, činí se záměrem rozbít křesťanskou víru a podmanit si celou Evropu. Osman – rouhač Krista byl přirovnáván k Satanovi, jehož úkolem bude vykonat poslední soud před koncem světa. Teorie nepřátelského obrazu souvisela mimo náboženské srovnání také s kulturní odlišností obou etnik,¹¹² nikoliv však s monstrózností a vojenskou nebezpečností osmanské říše. Další vžitá charakteristika představovala Turka jako dědičné nepřítele, z čehož vyplývalo předávání těchto zkušeností z generace na generaci v podobném smyslu, jako se dědil lidský hřích v podobě nepřítele Satana. V 16. století šlo o stabilní a elementární podstatu vnímání tureckého nebezpečí, obměna začala až v 18. století.¹¹³ Na konceptu obrany křesťanství před nepřáteli postavili svou vládnoucí filozofii středoevropští Habsburkové, zvláště Rudolf II.¹¹⁴

Na náboženském podkladě vyrůstalo i další vnímání Turka. Pořád v očích české raně novověké společnosti představoval nepřítele, jen s pozměněným důvodem jeho invaze

¹¹⁰ T. RATAJ, *České země*, s. 19.

¹¹¹ TAMTÉŽ, s. 17-21.

¹¹² Papež Pius II. formuloval ve svém dopise sultánu Mehmedovi II. ryze náboženskou povahu sporu křesťanství a islámu. Přidal i vyznání, že k němu necítí žádnou osobní nenávisť. TAMTÉŽ, s. 220.

¹¹³ Josef Polišínský v 70. letech napsal o jakési sekularizaci v pojetí Turka jako nepřítele, ale tento trend byl patrný spíše až v 18. a 19. století. J. POLIŠENSKÝ, *Turecká otázka*, s. 266-286.

¹¹⁴ T. RATAJ, *České země*, s. 20.

do Evropy. Jedinec potřeboval sám pro sebe zdůvodnění toho, proč se hordy vojáků z Asie hrnou od jihovýchodu Evropou. Raně novověký člověk netoužil po racionálním odůvodnění situace, ale spíše pátral po smyslu tohoto dění v rámci celosvětových dějin.¹¹⁵ Pouze předpokládal, že organizování světa a jeho koloběh a vývoj byl řízen božským zásahem. Turek podobně jako mor či nepříznivé počasí představoval Bohem na zem seslaný trest za hříchy světských oveček. Bůh jako starostlivý pán musí potrestat své vyznavače za smilstvo, opilství, hazard, neposlušnost nebo například nepřístojné záliby.¹¹⁶ Nastalo však dvojí chápání o napravení stávající situace. V prvním bude postupování Osmanů do nitra Evropy pokračovat, dokud nedojde k napravení hříšníků; druhé ponechávalo veškerou moc v rukou Boha, který se situací naloží sám podle sebe. Ať už převažovala kterákoliv z variant, tak hlavním dopadem této ideje bylo polepšení hříšníků.¹¹⁷

Úplně odlišné chápání nebezpečí nastalo v situaci, kdy k výrazu nepřítel bylo přidáno adjektivum či substantivum negativního vyznění. Nejčastějším povahovým rysem Osmana podle raně novověké psané produkce byla *ukrutnost*. Význam ukrutnosti splňoval dané schéma a náležitosti. Největší podobu ukrutnosti představovaly činy s vyvražďováním křesťanských panovníků, przněním a masakrováním jejich rodin a zabíjením jakýchkoliv sultánových odpůrců.¹¹⁸ Ukrutnost největší úrovně byla projevem také vraždění křesťanských rodin, znásilňování žen a odvlékání dětí od matek a jejich násilné rozčtvrcení známé z dobových propagandistických relací.¹¹⁹ Ukrutnost zažívali také zajatci, které Osmané odtáhli do Turecka. Zápisky jednoho ze zajatců popisovaly nejprve obtížné cestování v okovech, kdy byly ženy znásilňovány a mnoho z nich pomřelo na nemoci, ale i prostředí v zajetí.¹²⁰ Zemědělce prodávali na trzích do otroctví a řemeslníci se mohli uplatnit ve svých oborech.¹²¹ Obdobně vykreslovaly

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 225.

¹¹⁶ J. DELUMEAU, Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.-18. století II. Obležená obec*, Praha 1999, s. 99-101

¹¹⁷ T. RATAJ, *České země*, s. 228-229.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, s. 263-265.

¹¹⁹ Velmi nechutnou scénu si zaznamenal do své kroniky i Marek Bydžovský z Florentina o opékání dětí. „Turci a Tataři, ukrutnost v Uhřích z dopuštění božího provozující, čtyřiceti tisíc lidu v bídnou službu zajali a na cestě, vedouc je, děti matkám křesťanským brali a zabité na rožen vstříce, matky jejich vlastní obracetí a péci je přinutili, a upečené před očima jich hůřeji než lidé šelmy žraly.“ – Jaroslav KOLÁR (ed.). *Marek Bydžovský z Florentýna. Svět za tři českých králů*, Praha 1987, s. 126.

¹²⁰ Ze zápisek chorvatského mnicha Georgijeviče citovaly veškeré dobové spisy pojednávající o tureckém zajetí. Srov. M. MENDEL – B. OSTRÁNSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 193.

¹²¹ T. RATAJ, *České země*, s. 265.

texty 16. století také Turky jako nepřítel a utlačovatele křesťanů. Spisy tvrdily, že země pod opanováním půlměsíce zcela zpustne. Krvežíznivý vyznavač Alláha vypálí všechny kostely, místo nich postaví mešity nebo prosté chlěvy, a křesťanům zakáže provádět jejich náboženské rituály. Hlavním cílem bude oslabit křesťanskou víru natolik, aby došlo ke snadnějšímu konverzování k islámu.

Dobová literatura vykreslovala Turky takto negativním způsobem, aby vzbuzovala ve čtenářích buď pocit strachu a výrazné nelibosti, nebo myšlenky na neutuchající obranu křesťanských tradic.¹²² Lidé nevěnující boji za západoevropský prostor dostatek sil a ignorující tureckou krutost působili křesťanskému světu stejné příkoří. Po celou dobu předbělohorského období představovaly ukrutnost Osmanů a žízňivost po křesťanské krvi základní propagandistický prvek „turecké literatury“.¹²³

3.2 Turek jako člověk

Přes převládající negativní vykreslování Osmanů a jejich krutosti jako největšího nepřítel křesťanství existoval v očích člověka 16. století další již ne tak vyhocený pohled. Skrývala se v něm jistá zvědavost po osmanských zvycích, velkoleposti říše, odlišném náboženství a každodenním životě ve svém celistvém obrazu, který působil nadmíru tajemně a exoticky. Tento koncept dosvědčují naučné publikace vydávané po celou předbělohorskou dobu, jež měly široké obsahové spektrum doplněné záživnými osobními svědectvími.¹²⁴

Celá řada činností každodenního života osmanské společnosti byla prostoupena náboženstvím. Podstatnou část tvořily modlitby a i praktický život se odvíjel v závislosti na náboženských zákonech, jež byly založeny na procesu příjmu potravy.¹²⁵ Člověk českého prostoru chápal Turky jako vyznavače odlišného pohanského nepřátelského náboženství, avšak osmanská náboženská oddanost na něj působila zajímavým, možná až závistivým dojmem. Křesťané používali označení muslim jako synonymum ke slovu Turek, přičemž nedokázali rozlišovat mezi různými podobami islámského náboženství. Podle nich existovala pouze tři základní náboženství – křesťanské, židovské a turecké.

¹²² Neutuchající bránění křesťanských tradic souviselo především s placením mimořádných daní na vyzbrojení, vystrojení a zásobování habsburského vojska.

¹²³ T. RATAJ, *České země*, s. 268.

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 256.

¹²⁵ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 139-140.

Stejně tak neměli žádné povědomí o muslimském pojmenování Boha: Alláh.¹²⁶ Dobové texty informovaly pouze o proroku Mohamedovi, kterého mylně ztotožňovaly s Bohem. Sice Mohamedovi připisovaly hanlivé vlastnosti, nejčastěji pojmenováním „červený Žid“, ale již početná literární produkce věnující se prorokovi svědčí o jisté zálibě v této postavě. Samozřejmě že Středoevropan islám kritizoval a považoval za pohanské náboženství, ale jeho každodennost budila obdiv. Někteří učenci v době nábožensky rozvrácené Evropy směřovali své myšlenky k vidině jednotného náboženství, jaké viděli u Osmanů. Nekonfesnosti tureckého náboženství připisovali podstatu ve vítězných výbojích a udržitelnosti územně rozsáhlé říše. Náboženství bylo hlavním rozdílem oddělujícím Evropana a Turka. Křesťanství se chtělo vyčleňovat oproti islámu, proto začaly vznikat polemiky. Veškeré polemiky se vyznačovaly podobným obsahem a stejnými vymezeními křesťanské nauky proti Koránu a islámu. Autoři takto koncipovaných spisů, kterými byli Bartoloměj Dvorský,¹²⁷ Pius II. a jeho list poselací¹²⁸ a nejznámější Václav z Budovce z Budova,¹²⁹ se snažili rozkrýt záludnost a falešnou podstatu islámu a obhájit zákonitost jedině možné víry, tudíž křesťanské.

Vysoká Porta byla v evropském povědomí zakořeněna jako velmi mocná a bohatá říše. Ale na základě čeho byla takto viděna? Jeden z hlavních základních kamenů osmanské moci tvořila obrovská vycvičená armáda. Koncem 16. století si udržovala vojenskou moc a počtu 48 000 profesionálních vojáků.¹³⁰ Dobové čtenáře zajímaly struktura armády, druhy oddílů a početní zastoupení jednotlivých složek. Nejvíce byli fascinováni elitním pěchotním oddílem janičářů.¹³¹ Ti se obdobně jako zbytek armády vyznačovali pedantní disciplinovaností, která tvořila další podstatný kámen osmanských válečných vítězství.¹³² Ironicky tak mohla působit propagandistická tvorba doby Rudolfa II. znázorňující Turky jako snadno porazitelné protivníky obávající se nebojácných křesťanských bojovníků. Cestovatelé a návštěvníci Osmanské říše si povšimli důkladného trestněprávního systému založeného na absolutní přísnosti a důkladné

¹²⁶ T. RATAJ, *České země*, s. 234.

¹²⁷ Miroslav KAŇÁK (ed.), *Husitský předchůdce Budovcova Antialkoránu*, Náboženská revue církve československé 28, 1957, s. 248-256.

¹²⁸ Celým názvem *List poselací k tureckému císaři aneb Traktát, v kterém se víra naše křesťanská proti Turku obhajuje, bludy Machometovy se vyjevují a jeho sekta se potupuje*.

¹²⁹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*.

¹³⁰ F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 94.

¹³¹ O janičárech více v 1. kapitole o Tureckém nebezpečí ve sledovaném období.

¹³² O struktuře osmanské armády, její výzbroji, strategii a neporazitelnosti. – F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 94-102.

spravedlnosti. Například vojáci měli pod trestem smrti zakázáno rabování na dobytých územích. Naučná literatura působila odlišně než propagandistické spisy ohledně právního postavení křesťanů uvnitř říše. Podle tureckého práva sultán nesměl nutit jinověrce ke konvertování od jejich náboženství. Je zajímavé, že v této době se v pojetí náboženské tolerance až takto lišila od českých zemí. Protestanté si nemohli odpustit jemné napomenutí papeže, kterého podle nich sultán ve správním systému týkajícího se náboženství značně převyšuje.¹³³

Renesanční člověk se projevoval jistou zvědavostí po tureckých zvycích a každodenním prožívání.¹³⁴ Osmanské obyčeje popisovala naučná literatura spolu s obecnou historií Vysoké Porty. V textu nemohl chybět popis náboženského života každého muslima prostoupený silnou zbožností a oddaností Alláhovi. Dobové texty neopomínaly ani putování Osmanů do Mekky, měsíční půst a obřezávání třináctiletých chlapců.¹³⁵ Autory spisů zaujal zevnějšek mužů a žen.¹³⁶ U mužů si všímali vousů na bradě, vyholené hlavy, na které zůstal pouze malý copánek na temeni, a střídmeho oblečení v podobě dlouhých kabátů. Pozorovatele zaujalo chování žen, které nechodily skoro vůbec na veřejnost a mívaly zakrytou tvář. Burka na hlavně neměla působit diskriminačním hlediskem, ale znázorňovat sociální postavení. Chválili také jejich povahové vlastnosti a péči o zevnějšek (upravenost, nalakované nehty). Zajímavě na návštěvníky působilo stolování, které probíhalo na zemi v tureckém sedu. Všichni se shodovali na nejčastějším jídle, čímž byla rýže. Pokrmy se daly koupit a přímo konzumovat na ulici bez nutnosti navštívit hospodu typickou pro české prostředí.

Tyto pasáže chtěly naznačit, že Osman nebyl jen pouhým nepřítelem, kterého se raně novověký člověk obával a nechtěl s ním přijít do osobního styku, ale také ho fascinoval jeho osobní život, harmonogram dne, obyčeje a zvyklosti. K tomuto účelu lidé navštěvovali území tureckého sultanátu a vydávali cestopisné publikace.¹³⁷ Tvořily jakýsi

¹³³ T. RATAJ, *České země*, s. 252.

¹³⁴ M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 327.

¹³⁵ TAMTÉŽ, s. 256.

¹³⁶ Podrobněji informuje o každodennosti Osmanů F. HITZEL, *Osmanská říše*, s. 202-250; zvláště 221-225 a 245-250.

¹³⁷ První český poutnický cestopis sepsal Martin Křivoústý po návštěvě země v roce 1477. Nejpopulárnějšími cestopisci koncem 15. a 16. století byli Martin KABÁTNÍK, *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Kaira*, Praha 1894; Kryštof HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta z Království českého do Benátek, odtud do země judské, a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinaj a svaté Kateřiny v pusté Arábii*, Praha 1894.

protiklad proti propagandistickým relacím a novinovému zpravodajství, pro které nebyla objektivita převážně na prvním místě.¹³⁸

3.3 Turek jako přítel?

Opravdu se i v 16. století přesycenému konfliktem a pocitem nepřátelství vžil stereotypní obraz Turka vyličeného jako přítele křesťanského člověka? Mohl vůbec takto nastavený pocit koexistovat v prostředí přeplněného negativním charakterizováním Osmanů? Mohl člověk projevat proti propagandou vykreslenému ukrutnému nepříteli určité sympatie?

Stěží by se dal hledat projev přátelství mezi křesťanem českých zemí a tureckým válečníkem okupující hranice Českého království. Turka za přítele mohli samozřejmě považovat lidé přijímavší islámské náboženství,¹³⁹ jež většinou zastávali ve správní struktuře Osmanské říše pozice vyslanců u vyšších křesťanských představitelů, nebo se v sultanátu uplatnili ve svých původních povoláních. S určitými podobami sympatií byli spojováni například i čeští bratři, ale nejspíše šlo jen i jistý projev neoblíby katolické společnosti proti konfesijním podobám.¹⁴⁰ Tomáš Rataj přispěl s další myšlenkou dokazující, že určité projevy sympatií se v českém prostředí musely vyskytovat. Argumentoval rozborem kázání, která neustále napadala sympatizující chování některých lidí k Turkům. Šlo o skupinu lidí pořád kritizující vypisování mimořádných berní a robotních povinností. Nejenomže za to hanili vrchnost, ale radši chtěli mít za své představené Turky. Václav Budovec z Budova tuto skupinu lidí nazýval „reptáky křesťanskými“.¹⁴¹

Stály projevy sympatizování také v pozadí politických spojenectví evropských představitelů s Osmany, nebo šlo pouze o mocenskou hru a zastrašování ostatních evropských vládců? V západní Evropě museli Habsburkové neustále čelit koalicím, které proti nim inicioval francouzský král František I.¹⁴² Z jeho podnětu francouzští diplomaté rozvíjeli i protihabsburskou strategii v Uhrách.¹⁴³ V rámci těchto praktik se František I.

¹³⁸ Srov. M. MENDEL – B. OSTŘANSKÝ – T. RATAJ, *Islám*, s. 278-294.

¹³⁹ Evropané, kteří konvertovali k islámu, se nazývali *renegáti*.

¹⁴⁰ T. RATAJ, *České země*, s. 230.

¹⁴¹ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán*, s. 120.

¹⁴² Dělo se tak především v druhé polovině 16. století. Na základě francouzsko-turecké domluvy z roku 1569 spolu obě mocnosti diplomaticky koordinovaly vlastní vojenské akce proti Habsburkům. Naopak v 17. století poskytovali Francouzi střeoevropským Habsburkům vojenskou podporu. T. RATAJ, *České země*, s. 231.

¹⁴³ J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 12.

obrátil také na Turky, se kterými uzavřel spojenectví, které však odsuzovala i francouzská společnost.¹⁴⁴ Nešlo však o projev sympatizování mezi oběma mocnostmi, pouze Francie využila diplomatické spolupráce s Osmany z důvodu oslabení habsburského vlivu v Evropě. Naopak přímou vojenskou spolupráci představovalo spojenectví Turků s uherskými protestanty vedenými Štěpánem Bočkajem na začátku 17. století opět proti Habsburkům, při kterém se uherští povstalci objevili až v Markrabství moravském.¹⁴⁵

V názvu této podkapitoly má otazník za substantivem „přítel“ patřičné místo, protože v pravém významu o nějakém přátelství mluvit absolutně nelze.¹⁴⁶ Někteří evropští vysocí hodnostáři sice utvořili spojenectví s Turky, ale pouze kvůli vojenské pomoci, kterou byli Osmané pověstní. A pokud přece jen někdo vylovil myšlenku, že by byl radši součástí státního zřízení pod velením sultána, tak z důvodu dobové pesimistické nálady přesycené finančními a robotními závazky.

3.4 Turek jako symbol dnes

V závěru oddílu o raně novověkém vytváření obrazu Turka českou společností si položím otázku: zda takovéto vnímání a obrazné spojení přežilo staletí až do dnešních dnů? Důsledně se však musí odlišovat etnicita turecká s výrazem muslim. V dnešních politických i společenských debatách je vyznavač islámu skloňován snad ve všech pádech a číslech, ale tato práce se bude projevovat značně apoliticky.

Pojmenování Turek v dnešní společnosti už neexistuje v symbolickém významu, jako tomu bylo v 16. století. Zbyly však alespoň nějaké maličkosti. V době počátku novověku se projevil kulturní přenos hodnot vytvářených tělesnou činností, díky němuž si dnešní společnost může pochutnávat na turecké kávě, tureckém medu a vysedávat v tureckém sedu. To však nedokládá svědectví dneška o zděděném vytváření obrazu pro tureckou mentalitu. Již několikrát citovaný Tomáš Rataj si povšiml zajímavé věci v knize *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové vojny*. Jaroslav Hašek hlavnímu hrdinovi vložil do úst

¹⁴⁴ T. RATAJ, *České země*, s. 231; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 12.

¹⁴⁵ V první polovině 17. století nastalo spojenectví mezi Turky a uherským Gabrielem Bethlenem, prostřednictvím kterého se do pomyslného spojenectví s Osmany dostali i představitelé českého stavovského povstání v roce 1618-1620.

K alianci také vyzýval ve dvacátých letech 17. století představitel slezských protestantů Kryštof Kotter, jehož myšlenky zastával i Jan Ámos Komenský. Chtěli vystavět Evropu na nových základech. T. RATAJ, *České země*, s. 232-233.

¹⁴⁶ Přátelé raného novověku se vyznačovali spletitou sítí sociálních stavů, tak jak to nastínil ve své studii V. BŮŽEK, *„Páni a přátelé*, s. 229-264.

větu, kterou říkal hostinskému Palivci: „*Máš rád Turky, máš rád ty psy pohanský? Vid', že nemáš.*“¹⁴⁷ Jde však o dění v situaci první světové války, do které se zapojilo také Turecko. V dnešní době by už asi jen málokdo použil srovnání Turci jako pohanští psi. Lze se domnívat, že bude pokračovat pozvolné upadání obrazů Turka podle lidí raného novověku, pokud však už nevytizely úplně. Jedno však za těch 500 let zmizet tak jednoduše nemohlo, a totiž turecká symbolika na architektonických stavbách a předměty v inventářích zámků, zbrojnic a domů.

¹⁴⁷ Jaroslav HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové vojny*, Praha 1983, s. 21.

4 Obraz Turka v hmotné kultuře

Vnímání osmanského nebezpečí neprobíhalo pouze prostřednictvím každodenních myšlenkových světů a stereotypnosti obyvatel zemí Koruny české, ale své místo si našlo také v různých podobách hmotné kultury. Majitelé předmětů s tureckou symbolikou a objednavatelé tureckých výzdob svých domů a zámků tak činili s určitým úmyslem a v očích dobové společnosti chtěli být nějak viděni. Vojevůdci i další urozenci plnili své zbrojnice trofejemi ukořistěnými v bojích a někteří šlechtici na svých panstvích nechávali pokřtít turecké zajatce, nebo výzdobou s tureckými motivy zkrášlovali svá sídla. Kapitola tedy nabídne přehled některých míst, kde se prvky s tureckými motivy objevily na fasádách a v interiérech šlechtických sídel a měšťanských domů, v inventářích zbrojnic nebo v podobě uměleckých děl. Aby mohlo dojít k rekonstruování dobové symboliky hmotné kultury s osmanskou tematikou, budou turcika 16. století porovnána s turciky 17. století. Důležitým hlediskem bude také teritoriální výskyt obrazů Turka v hmotné kultuře, zvláště porovnání Českého království a Moravského markrabství. Samozřejmě se dá předpokládat, že nejvíc prvků se bude nacházet v šlechtickém prostředí, avšak ani další vrstvy sociálního prostředí by neměly zůstat opomíjeny.

Šlechtická sídla předbělohorské doby

V 16. století nedisponovala šlechtická sídla velkým množstvím architektonických prvků s osmanskou symbolikou ani předmětů typických pro tureckou každodennost a vojenskou vyzbrojenost. První výzdoba sídel s tureckými motivy v českomoravském prostoru se objevila krátce před rokem 1585 na zámku v Bučovicích, jehož stavebníkem byl Jan Šembera z Boskovic.¹⁴⁸ Stavba opředena několika stoprocentně nevyřešenými otázkami reprezentuje prvotřídní dílo vrcholného manýrismu. Historikové i historikové umění připisují autorství výzdoby učenci a staviteli Jacopovi Stradovi.¹⁴⁹ V sedmdesátých letech působil na výstavbě a výzdobě letohrádku Neugebäude u Vídně¹⁵⁰ a o deset let později zatím ne se stoprocentní určitostí mohl působit na výstavbě zámku

¹⁴⁸ Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015, s. 319.

¹⁴⁹ Současná historickomělecká společnost tak usuzuje na základě tezí historičky Hildy Lietzmannové. Blíže Hilda HILTZMANN, *Das Neugebäude in Wien: Sultans Süleymans Zelt – Kaiser Maximilians II. Lustschloß. Ein Beitrag Zur Kunst- und Kulturgeschichte der zweiten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts*, München – Wien 1987, s. 133-135.

¹⁵⁰ Letohrádek Neugebäude založil císař Maxmilián II. na místě hlavního stanu sultána Süleymana při obléhání Vídně roku 1529.

v Bučovicích.¹⁵¹ V dolních prostorách zámku svou výzdobou v klenbách a špaletách vyčnívá Císařský sál. V klenebních prostorech nad protilehlými stěnami jsou umístěny plastické figury antických bohů Diany obklopené tureckými insigniemi a Marta, bohyně Evropy a především císaře Karla V. sedícího na koni, pod jehož nohama se zmítá umírající kůň s poraženým tureckým bojovníkem. Prostřednictvím císařova ztvárnění ve společnosti božstva a poraženým Turkem jsou zde stylizovány nejen jeho ctnosti, dobrá vláda a statečnost, ale i ideál křesťanského rytíře.¹⁵² Do takto stylizované výzdoby nechal stavitel umístit i rodový erb pánů z Boskovic. Co takto koncipovanou výzdobou však Jan Šembera z Boskovic sledoval? Za prvé tím dával na obdiv svou naprostou oddanost císařskému stolci, za druhé pak sdílel dobové společenské protiturecké smýšlení. Stavitel se prostřednictvím postavy Karla V. chtěl vtělit do dobového diskurzivního pojetí křesťanského rytířství, avšak kompletně se do jeho osobnosti promítnout nemohl, protože se nikdy protitureckých výprav nezúčastnil.¹⁵³ Výzdoba reprezentačního Císařského sálu na Bučovicích tudíž představovala sebe prezentaci moravského šlechtice 16. století jako ochránce křesťanské víry proti tureckým jinověrcům.

Před rokem 1583 započala sgrafitová výzdoba pernštejnské architektonické chlouby a hlavní venkovské rezidence Litomyšle. Vznikla tak jedna z nejpůsobivějších staveb na našem území. Stavebníkem byl nejvyšší kancléř Království českého Vratislav z Pernštejna, který však zemřel náhle v roce 1582 a celkovou výzdobu tudíž neviděl.¹⁵⁴ V obsahu vyobrazení se snoubila Pernštejnova životní zkušenost i dobový protiturecký diskurz obdobný tomu v případě Jana Šembery z Boskovic, protože severní fasádu arkádového nádvoří pokrývá vyobrazení jezdecké bitvy křesťanů s Turky. Dynamicky pojednaný válečný střet se odehrává před opevněným městem, které bylo lehce ztotožnitelné díky znázornění Kolosea s metropolí veškerého křesťanstva – Římem. Význam válečného výjevu není fiktivně dokumentární jako znázornění Konstantinova vítězství u Milvijského mostu v další části fasády, ale jezdecká bitva vyjadřuje aktuální politickou situaci. Měla varovat či upozorňovat před neutuchajícími osmanskými nájezdy do křesťanské střední Evropy. Správný křesťan by se měl se zbraní v ruce postavit

¹⁵¹ V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 313; V. BŮŽEK, *Sebe prezentace*, s. 312.

¹⁵² Karel V. zaznamenal v obraně impéria před Turky řadu úspěchů především v severní Africe. V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 316.

¹⁵³ Srov. V. BŮŽEK, *Sebe prezentace*, s. 317; V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 315.

¹⁵⁴ V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 129.

osmanskému nepříteli, stejně jak učinil Vratislav z Pernštejna ve válečném tažení proti Turkům v roce 1566 ve výpravě Maxmiliána II. Při volbě tureckého námětu nehrála stěžejní roli pouze situace druhé poloviny 16. století, ale také osobní zkušenost perštejnského uroence. Další část figurální sgrafitové výzdoby zobrazuje portréty renesančních rytířů, čímž se stavitel hlásil k odkazu ideje raně novověkého křesťanského bojovníka. Popisovaná sgrafitová výzdoba severní stěny nádvoří litomyšlského zámku nemá v Čechách 16. století obdoby. Nejspíše je tato skutečnost dána nejenom osobou Vratislava z Pernštejna, politicky a vojensky činného muže, ale také umístěním Litomyšle na samém východě Čech dotýkající se hranic Moravy. Šlo o velmi reprezentativní sídlo v očích samotných Pernštejnů, kteří vinou zadlužení museli rozprodávat své statky a koncem 16. století jim v Čechách zbyla pouze Litomyšl.¹⁵⁵

Ve šlechtickém prostředí předbělohorské doby dále vznikaly výzdoby s tureckými motivy na šlechtických stavbách, které se vyznačovaly pouze izolovanými prvky bez velké kompozice a promyšlení. Většinou prostřednictvím obrazu Turka v exteriérech stavebníci reagovali na blížící se nebezpečí, které Morava vnímala silněji, a prvky nedisponovaly větší myšlenkovou hloubkou. Šlo pouze o jednotlivosti jako v případě moravských zámků Račice,¹⁵⁶ Nový Studence, Moravská Třebová nebo Stará Ves nad Ondřejnicí.¹⁵⁷

Mauzoleum císařského vojevůdce

Mezi léty 1605 a 1610 vznikalo v severních Čechách ve frýdlantském kostele Nalezení svatého Kříže nevšední architektonické dílo naprosto se vymykající všem ostatním obrazům Turka v hmotné kultuře v českomoravském prostoru. Redernský monument, nebo také nekropole, vznikl původně jako mauzoleum císařského vojevůdce Melchiora z Redernu.¹⁵⁸ Stavba v sobě skrývá několik významových rovin, jejichž sestavování měla na starosti nejspíš Melchiorova manželka Kateřina rozená Šliková.¹⁵⁹ Stěžejní a nejvíce

¹⁵⁵ Josef KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*, Praha 1959, s. 11.

¹⁵⁶ Na zámku Račice je nejzajímavější výzdoba na arkádovém nádvoří, kde jsou vyobrazeni portrétně příslušníci tureckého národa (i ženy) ve společenství rodových erbů a alegorických výjevů. Stavebník Bernardu Petřvaldskému z Petřval se jasně hlásil k odkazu svých předků a stylizoval se do postavy křesťanského rytíře. Více Jan BRADNA, *Zámek Račice. Popis složitě a mimořádně restaurátorské práce*, Zprávy památkové péče 61, 2001, č. 3, s. 78-82.

¹⁵⁷ V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 319.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 324.

¹⁵⁹ Milan SVOBODA, *Redernové v Čechách. Nalezení zapomenutých příběhů v Čechách 16. a 17. věku*, Praha 2011, s. 242-267; TÝŽ, *Utváření (sebe)reprezentace křesťanského rytíře jako protitureckého bojovníka. Příklad Melchiora z Redernu (1555-1600)*, Historie – otázky – problémy 6, 2014, s. 172

viditelná je ta, které informuje o bohaté vojenské kariéře maršála z Redernu. Svou největší slávu získal v bojích na uherských bojištích v dobách patnáctileté války, především obranou velkovaradínské pevnosti v roce 1599.¹⁶⁰ Tuto skutečnost mají znázorňovat postavy spoutaných Turků u paty náhrobku dělající z vojevůdce správného křesťana, který bojoval proti osmanskému zlu. Redernovy vojenské zásluhy podtrhují reliéfy znázorňující obranu velkovaradínské pevnosti, vítěznou bitvu u Sisaku a samotného maršála při dobývání pevnosti Pápa.¹⁶¹ Nad nimi se se tyčí vojevůdceva bronzová socha v úchvatné slavnostní zbroji, která v ruce drží maršálskou hůl. Po bocích jsou umístěny sochy jeho manželky a syn Kryštofa II. jako pokračovatele rodu. Kromě vojenské významové roviny je ve výzdobě mauzolea patrná také rovina náboženská. Nad rodový erb Redernů objednavatel umístil postavu Ježíše Krista po vzkříšení a na strany čtyři starozákonní Bohem vyvolené válečníky Gedeona, Jozua, Juda Makabejského a Davida, kteří se proslavili urputným bojem proti pohanům. V jejich společenství se maršál vyskytuje. Monument Melchiora z Redernu pouze neoslavoval jeho úspěšnou vojenskou kariéru vyznačující se úspěšnými bitvami a obranou pevnosti Velký Varadín, ale především přidávalo válečníkovi duchovní rozměr a charakterizovalo ho jako ochránce křesťanské víry.¹⁶²

Budyňské turnaje Jana Zajíce z Házmburka

Český šlechtic předbělohorské doby nemusel své myšlenky a příklon k dobovému stereotypnímu diskurzu vyjadřovat pouze prostřednictvím výzdoby svých sídel, ale mohl postupovat odlišným uměleckým směrem.¹⁶³ Jan Zajíc z Házmburka svou sebe prezentaci provedl nejdříve přes scénáře divadelních představení a turnajů, posléze přes výtvarné ztvárnění celé situace. Dva turnaje s divadelními představeními proběhly v Budyni nad Ohří 24. června 1544 a 27. prosince 1552. V obou dramatických výjevech vyvstalo na očích urozenému obecnstvu dobývání křesťanského města krvežíznivými Turky. Velkolepé emotivní podívané napomáhaly i různé ohlušující výbuchy petard a provolávání „herců“. Křesťané v obraně města nakonec uspěli a své nepřátele donutili

¹⁶⁰ TÝŽ, *Velkovaradínský svátek. Festivita jako oslava vítězství nad Turky*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 381-398.

¹⁶¹ V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 325.

¹⁶² Piotr OSZCZANOWSKI, *Náhrobek Melchiora z Redernu – pomník křesťanského rytíře*, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (edd.), *Renesanční sochařství v severozápadních Čechách*, Ústí nad Labem 2001, s. 160.

¹⁶³ V. BŮŽEK, *Sebe prezentace*, s. 319.

k ústupu. Budyňský pán nechal namalovat obrazy deklarující zážitek přihlížejících turnaji s divadlem a umístil ho spolu s osobním svědectvím do literárního díla Sarmacia adresovaného arciknížeti Ferdinandovi, místodržiteli Království českého.¹⁶⁴ Prostřednictvím textu chtěl budoucím generacím připomínat oslavné činy jejich předků v boji za křesťanskou víru s „*ouhlavním nepřítelem všeho křesťanstva*“. Úspěšný boj mohl podle Zajíce z Házmburka proběhnout pouze za předpokladu udržení křesťanské morálky, nehříšnosti lidí, upřednostňování ctnostní pravého křesťanského bojovníka a věrnosti vládnoucímu rodu Habsburků. Stejně tak chtěl, aby představitelé jeho rodu byli viděni jeho pokračovateli i ostatními jako oddaní ochránci víry. Obdobně jako Jan Šembera z Boskovic prostřednictvím postavy Karla V., tak i on se hlásil k tradici ideálu křesťanského rytířství.¹⁶⁵ Na rozdíl od bučovického šlechtice se však účastnil několika válečných výprav, což dokládají i inventáře strakonického zámku,¹⁶⁶ v jehož sbírkách figurovaly ukořistěné turecké předměty (turecký tesák, krátký tatarský luk aj.) a vojenská výstroj a výzbroj.¹⁶⁷ Budyňské turnaje dokládaly jiný způsob sebe prezentace šlechtice a jeho názor na dobovou společnost. Zajíc z Házmburka viděl kolem sebe nejspíše mnoho pohodlných a bezstarostných obličejů, kteří nedodržovali morálku, holdovali a nepřipouštěli si nebezpečí v podobě Turka Antikrista.¹⁶⁸ Proto se rozhodl hříšným křesťanům ukázat prostřednictvím divadelních představení, jak s tímto zlem bojovat.

*Šlechtické zbrojnice*¹⁶⁹

Myšlení urozence o tureckém nebezpečí lze rekonstruovat i pomocí analýzy souborů turcik v soukromých zbrojnicích šlechty usazené v českých zemích. Otázka však zní, zda vůbec česká a moravská šlechta vlastnila ve svých sbírkách turecké militarie. A pokud ano, mohly předměty sloužit k reprezentačním účelům šlechtice jako aktivního protitureckého bojovníka bránícího svou víru v duchu ideji křesťanského rytíře? Předbělohorské století přineslo velké zvýšení produkce tiskovin s tureckou tematikou. Naopak ale výzkum potvrdil slabé zastoupení tureckých trofejí a předmětů

¹⁶⁴ J. PÁNEK, *Jan*, s. 27-46.

¹⁶⁵ V. BŮŽEK, *Sebe prezentace*, s. 319.

¹⁶⁶ Strakonický hrad sloužil jako komenda johanitských rytířů, jejichž nejvyšším převorem české provincie byl Jan Zajíc z Házmburka. V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 84.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 92.

¹⁶⁸ T. RATAJ, *České země*, s. 261.

¹⁶⁹ Šlechtickým zbrojnicím raného novověku, k jejich rozdělení, funkci v sestavě urozeneckých sídel více V. PRCHAL, *Společenstvo*, zejm. s. 83-245; TÝŽ, *Privátní zbrojnice*, s. 141-148.

ve šlechtických rystkomorách.¹⁷⁰ Ani u tak významných rodů, které vlastnily vybavené zbrojnice, jako byli například Pernštejnové (Pardubice¹⁷¹ a Litomyšl), nelze ve sbírkách najít jediný předmět s přívlastkem „turecký“. Výjimku v prostudovaných inventářích zbrojnic netvořili ani Rožmberkové, přičemž Vilém i Petr Vok¹⁷² byli velmi činnými na uherských bojištích.¹⁷³ Autor průzkumu se také pokusil rekonstruovat frýdlantskou zbrojnici přelomu 16. a 17. století vojevůdce Melchiora z Redernu. V inventářích Gallasů, pozdějších majitelů vojevůdcových držav, se dochovala pouze ojedinělá zmínka o jednom páru tureckých kolečkových pistolí datovaných do roku 1591.¹⁷⁴ Ojediněle tak ve vztahu k českému prostředí působí pouze turcika ve sbírkách arciknížete Ferdinanda Tyrolského a kunstkomoře Rudolfa II. Císařova sběratelská kolekce se však nevyznačovala předměty vztahujícími se reálně k uherským bojištím, šlo pouze o umělecky zajímavé a exotické objekty a kuriozity či diplomatické dary, kterými byl renesanční panovník fascinován.¹⁷⁵ Naopak „turecká komora“ v ambraské zbrojnici arciknížete Ferdinanda oproti tomu byla záměrně prezentována jako chytré promyšlená sbírka trofejí, jež upomínala na jeho vlastní angažování v uherském tažení roku 1556.¹⁷⁶ Souhrnně však lze říci, že součástí sebeprezentace českého šlechtice 16. století jako protitureckého bojovníka nebylo koncipování sbírek tureckých reálií a válečných zbraní a výstroje ve svých zbrojnicích. Umísťování ukořistěných trofejí do zámeckých sbírek bylo cizí i válečníkům znalých uherská bojiště.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Výzkumnou sondu do 37 inventářů zbrojnic v rozmezí let 1560-1740 provedl Vítězslav Prchal. Geograficky byly dokumenty vymezeny prostorem Čech a Moravy, sociálně osobami držitelů zbrojnic, náležejících zpravidla k nejvyšším příčkám šlechty a k stěžejním osobám veřejného života. Pro 16. století šlo o rody pánů z Pernštejna, z Rožmberka, ze Švamberka, z Lobkovic, dalšími byli Smiřičtí, Šlikové a Vchynští. Pro období po třicetileté válce šlo opět Lobkovic a Šliky, dále Šternberky, Černíny, Valdštejny, Gallasy, Liechtenstein-Castelkorný, Raduity de Souches, Collaty, Colloredy, Trauttmansdorfy, Jankovské z Vlašimi a olomoucké biskupy.

¹⁷¹ Více k pardubické zbrojnici Vítězslav PRCHAL, *Pevnost i rezidence. Obrányschopnost aristokratického sídla na prahu novověku (osudy zámecké zbrojnice Pernštejnů na Pardubicích v polovině 16. století)*, Olomouc 2004. (=Dizertační práce)

¹⁷² Petr Vok z Rožmberka koncem 16. a začátkem 17. století promýšlel dokonalý militarizační program. K tomu více A. STEJSKAL – V. BŮŽEK, *Výzbrojní program*, s. 179-268.

¹⁷³ Odborná literatura se však na základě skutečností, že oba bratři byli aktivní v bojích a protiturecky smýšleli, domnívá, že některé ukořistěné turecké předměty v rystkomorách posledních Rožmberků musely být. TAMTÉŽ.

¹⁷⁴ V. PRCHAL, *Obraz*, s. 129.

¹⁷⁵ V. PRCHAL, *Obraz*, s. 130; TÝŽ, *Společenstvo*, s. 195; J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 306-329.

¹⁷⁶ V. BŮŽEK, *Ferdinand*, s. 204.

¹⁷⁷ V. PRCHAL, *Obraz* s. 131.

První polovinou 17. století otrásala Evropou třicetiletá válka, která na delší dobu přerušila konflikt Habsburků s Osmany. Období velkého evropského konfliktu přineslo změnu i pro šlechtické zbrojnice. Podle Vítězslava Prchala velká část předbělohorských rystkomor válečné události nepřežila, nebo pouze v částečném stavu a až od padesátých let 17. století došlo k jejich znovubudování.¹⁷⁸ Zároveň zbrojnice nesloužily primárně ke skladování vojenského materiálu, nýbrž se začala prosazovat proměna směrem k moderně pojatým sbírkám zaměřeným na lovecké zbraně.¹⁷⁹ Od osmdesátých let 17. věku se v inventářích zbrojnic začaly vyskytovat ve větší míře turecké předměty. Například rystkomora moravské zemské pevnosti Pernštejn obsahovala turecké pušky, z toho jednu postříbřenou janičárskou. Impozantní vybavenou zbrojnicí, jaká neměla v českomoravském prostoru obdoby, disponoval biskupský zámek v Mírově pod správou Karla II. z Liechtensteinu-Castelkornu. Soupis z roku 1664 obsahoval v tzv. dolní rystkomoře předměty pro reálné použití, horní zbrojnice shromažďovala pozoruhodné kousky a především celou řadu turcik.¹⁸⁰ Mezi luxusními zbraněmi středoevropského původu vyčnívala sbírka turecké proveniencí. Pozlacené či postříbřené zbraně, do nichž řemeslník vložil drahé kameny, byly doplňovány na stěně pověšeným tureckým praporem, bubny, janičárským oblečením, koňským postrojem apod. Mírovský hrabě do sbírky umístil také nevojenské reálie – Korán, turecké dýmky, dvě psací soupravy, turecký dámský nožík, turecký polní stan a jiné.¹⁸¹ Sbíрка měla připomínat promyšlenou expozici zbraní se záměrem pojmut veškeré rozmanitosti tureckého světa. Avšak nešlo pouze o sbírku, které měla znázorňovat exotickou provenienci, ale olomoucký biskup se prostřednictvím zbrojnice prezentoval do podoby křesťanského rytíře. Mírov jako biskupovu rezidenci navštěvovalo v letních měsících hodně hostů, tím pádem byla sbírka jeho velmi reprezentativním místem. Navíc nechal vystavět kolem hradu opevnění a nad vstupní bránu umístit desku hlásající, že hrad byl vybudován proti všem útokům Turků.¹⁸² Vše zmíněné mělo utvrdit mírovského návštěvníka v tom, že Karel II.

¹⁷⁸ TÝŽ, *Společnost*, s. 195-196.

¹⁷⁹ Podrobněji Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, České Budějovice 2005, s. 272-281 (=Dizertační práce)

¹⁸⁰ K tomu podrobně Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Biskupský hrad Mírov v 17. století – aristokratické sídlo mezi pevností a letní rezidencí*, Časopis Národního muzea 170, řada historická, 2001, č. 3-4, s. 43-63; TÁŽ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna, 1664-1695*, Olomouc 2001, s. 103-118.

¹⁸¹ R. PAVLÍČKOVÁ, *Biskupský hrad*, s. 53.

¹⁸² TAMTÉŽ, s. 48-49.

z Liechtensteinu-Castelkornu se zbraní v ruce bude bránit křesťanskou víru a svou diecézi před Turkem.

Na ostatních místech se turecké zbraně a další předměty začaly objevovat později a ve skromnějším počtu než na Mírově. Zbrojnice hrabat Collaltů v Brtnici z konce 17. století obsahovala dva turecké meče, turecké sedlo na osla a na velblouda, buben s paličkami a turecký prapor. Na jiném jejich sídle Veverí byl umístěn starý janičárský prapor. Ve srovnání s Moravou přicházely v Čechách turecké zbraně do obliby ještě o něco později, což dokládá lobkovická zbrojnice na Roudnici, do níž se dostávaly turecké předměty až ve dvacátých a třicátých letech 18. století. Roudnický inventář z roku 1738 evidoval pistole, pušky, luky, postroje, šavle a jiné.¹⁸³

Zvýšený přísun předmětů turecké každodennosti a vojenství do sbírek rystkomor českých a moravských šlechticů souvisel s vojenskými úspěchy křesťanů od vyhrané bitvy u Vídně roku 1683. „Evropané“ se poté cítili bezpečněji a také poprvé se k předmětům, které působily exoticky, dostali výrazně blíže. Od konce 17. století utvořila turecká provenience novou podobu dobového vkusu a moderního pojetí života.¹⁸⁴

Šlechtická sídla po Bílé hoře

Jak již bylo napsáno, českomoravská předbělohorská šlechta si svá sídla nechávala vyzdobit tureckými motivy jen výjimečně a pokud tomu tak v ojedinělých případech bylo, tak za účelem příklonu stavitele k ideálu křesťanského rytířství a dokázání loajálnosti a věrnosti habsburskému rodu. Proměnila se však v 17. anebo až v 18. století situace obdobně jako v případě tureckých reálií umístěných ve sbírkách šlechtických zbrojnic? První polovina 17. věku nepřinesla ve výzdobě architektonických staveb tureckými motivy nic mimořádného, jistý zlom nastal opět po roce 1683. První takový počín zrealizoval prezident apelačního soudu Václav Vojtěch ze Šternberka, jenž povolal malíře Abraham Godyna, který vytvořil mezi léty 1693 a 1697 v příměstském letohrádku v pražské Troji obrovskou fresku pokrývající stěnu a strop hlavního sálu přes dvě patra.¹⁸⁵ Výmalba se skládá z několika obrazů oslavujících činy habsburské dynastie, přičemž nejpodstatněji se pro potřeby této práce jeví ta část, jež znázorňuje Leopolda I. Císař stojí na zlatém voze obklopen zajatými tureckými vojáky, před nimiž jsou neseny vojenské standarty. Turek zde opět vystupuje jako ztělesnění absolutního zla a nepřítele víry, což

¹⁸³ V. PRCHAL, *Obraz*, s. 134.

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 135.

¹⁸⁵ TÝŽ, *Společnost*, s. 320.

je již dlouhodobě zažitý topoi raného novověku. Leopold I. v obklopení poražených Osmanů má být vnímán nejen jako úspěšný válečník bránící křesťanské hodnoty, ale opět také jako křesťanský rytíř a hrdina bojující za zachování Kristovy víry.¹⁸⁶ Ze stejného důvodu, oslavit činy dobového císaře, se rozhodl hrabě Jan Petr Starka z Nedabylic požádat malíře Jana Rudolfa Bysse o výmalbu fresky v jeho malostranském paláci. Vyobrazení nedosahuje takové velikosti jako v pražské Troji, ale obsahově působí naprosto totožně. Leopold I. stojí na zlatém voze, pod jehož koly umírají poražení Turci, kteří byli v roce 1699 po karlovickém míru vyhnáni z Uher.¹⁸⁷

V 18. věku se idea vyobrazování Turků a tureckých symbolů na zdech šlechtických sídel v lecčem změnila. Nejpatrněji to lze demonstrovat na milotickém zámku, jenž připadl ve čtyřicátých letech 17. století původem uherskému šlechtickému rodu Serényiů. Za hraběte Karla Antonína, který působil na místě hofmistra u vídeňského dvora, poznaly Milotice největší architektonický rozkvět.¹⁸⁸ Karel Antonín z nově nabytého statku na jihu Moravy udělal své venkovské sídlo, jelikož musel být často přítomen ve Vídni.¹⁸⁹ Ve druhé dekádě 18. století se rozhodl pro přestavbu zámecké budovy, jejíž hlavní reprezentativní místností se měl stát freskový sál.¹⁹⁰ Na výzdobu sálu si hrabě povolal malíře Františka Řehoře Ecksteina, který v dalších letech proslul především freskami v mnoha kostelech na Moravě i v zahraničí.¹⁹¹ Na jednu ze stěn sálu umístil postavu císařského generála Jana Karla Serényiho, jenž se jako velitel pěšího pluku vyznamenal při obléhání Vídně v roce 1683. Kolmo nad ním odpočívá rytíř v honosné zbroji s připraveným mečem, ale důležitější jsou dvě postavy nad jeho hlavou, přičemž obě dvě svírají v rukou rodový erb. Jedna z postav ztvárňuje prvního doložitelného předka rodu Andrése, který bojoval na uherské hranici proti Turkům již ve 14. století. Přihlížející upoutá dvojice spoutaných Turků, nikoliv poražených a umírajících. Jde o nové topoi typické pro barokní uměleckou sféru, která Turka již charakterizovala jako bezmocného nepřítele, který není hoden jejich společnosti. Postavy obou válečníků mají symbolizovat hrdinskost činů předků na bitevních polích, především v zápasu s osmanskými

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 321.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 322.

¹⁸⁸ K celkové freskové výzdobě milotického zámku více Jaroslav SEDLÁŘ, *K ikonologii fresky F. Ř. I. Ecksteina v zámku Miloticích u Kyjova*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 10, řada uměnovědná (F), 1961, č. 5, s. 341-348.

¹⁸⁹ V. PRCHAL, *Společnost*, s. 307.

¹⁹⁰ V pramenech označován jako Velká letní jídelna.

¹⁹¹ Bohumil SAMEK, *Architektura v díle F. Ř. I. Ecksteina*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 35-36, řada uměnovědná (F), 1986-1987, č. 30-31, s. 53-59.

nájezdníky; mají dalším pokračovatelům rodu připomenout dobrou paměť na jejich historii.¹⁹²

Své místo ve výčtu freskových výzdob zámků 18. století v této práci dostane i práce Václava Samuela Schmidta z roku 1743 na zámku v Trpístech u Stříbra, jehož vlastníkem byl hrabě Prosper Antonín Quido ze Sinzendorfu. V prvním patře sídla v reprezentativním sále v jedné z kleneb malíř umístil výjev z rodové historie Sinzendorfů. Na fresce je vyobrazen stavebníkův praděd Jáchym, jenž stál v čele diplomatického poselstva Rudolfa II. k Muradovi III. do Cařihradu. Turecký sultán sedí na svém stolci obklopen dalšími státními úředníky a před ním stojí Jáchym ze Sinzendorfu. Uprostřed stropu sálu se vyskytují alegorie vítězné křesťanské víry, ze kterých míří paprsek světla k Jáchymovi. Tento výjev činí z Jáchyma nejenom zástupce císaře, ale taky zmocněnce jediné pravé víry.¹⁹³

Barokní 18. století přineslo do symboliky výzdob za pomoci prvků s tureckými motivy nové světlo. Turek, v pozici vojáka, pořád vystupoval jako nepřítel, ale již nešlo o obávaného válečníka. Naopak političtí představitelé turecké moci byli bráni jako rovnocenní představitelé dvou odlišných světů. Křesťanská společnost po bitvě u Vídně roku 1683 brala Osmana jako zkrocený živel a snažila se ho postupně vypustit ze své každodennosti. Naopak neustále byla při životě idea o křesťanských bojovnících a paměť šlechticů na historii rodu.

Měšťanské prostředí

Městské prostředí se celkově hůře rekonstruuje vlivem častých urbanistických změn nebo velkého poničení. Výjimku v jižních Čechách v tomto ohledu tvoří medailonový dům čísla popisného 536 ve Slavonicích.¹⁹⁴ Renesanční jednopatrová stavba z druhé poloviny 16. století se vyznačuje průčelím pokrytým ve čtyřech pásech neobvyklými sgrafity, která znázorňují dvacet čtyři portrétů fiktivních osobností předbělohorské doby z oblasti duchovenstva, šlechty i panovníctva. Stavitel Leopold Estreicher při koncipování sgrafitové výzdoby vycházel z ilustrací v knize Bildniss Römischer

¹⁹² V. PRCHAL, *Společnost*, s. 308-312.

¹⁹³ TAMTÉŽ, s. 321-324.

¹⁹⁴ Ke Slavonicím 16. století více Jan DOBEŠ, *Renesance, loupežník a hraniční dráty. Slavonická renesanční společnost*, Dějiny a současnost 26, 2004, č. 3, s. 46-47; Marek EHRlich – Dagmar GERŠLOVÁ – Jiří HAVLICE – Roman LAVIČKA – Radek LIŠKA – Daniel ŠNEJD – Alena VINAŘOVÁ, *Z nejvýznamnějších průzkumů, oprav a restaurování kulturních památek na jihu Čech*, Památky jižních Čech 6, 2015, s. 210-223; Václav ŠPALE, *Sgrafito 16.-20. století. Výzkum a restaurování*, Pardubice 2009, s. 139-148.

Keyser, Könige, Fürsten und Herman, vydané v Drážďanech v roce 1596. Portrétní medailony znázorňují osobnosti katolického i protestantského světa, což je mimořádně zajímavým aspektem památky.¹⁹⁵ Specifická je i hierarchie řazení medailonů: v nejvyšší řadě jsou císaři a králové, v druhé saští kurfiřti, knížata a velkovévodové, ve třetí markrabí, falckrabí, vévodové a hrabata, čtvrtá je rozdělena na sféru duchovní (čtyři protestantští hodnostáři) a válečnou (válečníci křesťanského i muslimského světa – turecký sultán Süleyman). Sgrafita na domu čísla popisného 536 měla také nejspíše utvrdit další obyvatele Slavonic a jiné přihlížející, že majitel domu prostřednictvím vyobrazených habsburských šlechticů projevuje lojalitu k panovníckému dvoru.¹⁹⁶ Autor chtěl zachytit aktuální podobu politického a duchovního světa 16. věku, jehož součástí byl samozřejmě také turecký sultán. Lze si však povšimnout, že místo našel v až v poslední řadě, tedy hierarchicky nejnižší.

Obyvatelstvo, především šlechta, českého prostoru předbělohorského a částečně i pobělohorského období reflektovala turecké nebezpečí i prostřednictvím výzdob a výmalb svých sídel. Konala tak z důvodu připomenutí přítomným i budoucím její zájem o historickou paměť na činy svých předků na uherských bojištích. Dále chtěla vládnoucí habsburské dynastii dokázat věrnost a oddanost, což činila vyobrazováním císařů oděných do honosné zbroje v reprezentativních sálech svých venkovských sídel. Urozensi neopomenuli umístit do sgrafit, fresek, maleb a jiných uměleckých děl i topoi – Turka jako nepřitele všeho křesťanstva – tolik charakteristické pro počátek novověku. Čtenář si mohl povšimnout výraznější změny vnímání Osmana jako nepřitele v dobách po bitvě na Bílé hoře, především pak po vítězné bitvě u Vídně v roce 1683. Jinověrec již nepůsobil jako obávaný krvežíznivý nepřítel, ale pouze jako slabý jedinec spoutaný

¹⁹⁵ V nejvyšší řadě jsou vyobrazeni čtyři Habsburkové (Karel V., Ferdinand I., Maxmilián I. a Maxmilián II.) a dva králové z jiného rodu (Frederik Dánský a Zikmund II. Polský). Druhá souvislá řada mezi prvním a půdním patrem byla vyhrazena sedmi saským kurfiřtům a vévodům (Fridrich III., Johann I., Johann Friedrich starší, Georg, Heinrich, Mauritius a Augustus). Ve třetí řadě přerušované třemi okny autor mohl umístit pouze čtyři medailony, na kterých figurovali velmoži z různých zemí Německa (Joachim, markrabí braniborský; Otta Heinrich, falckrabě bavorský; Filip Štětínský a Kryštof, vévoda z Wurttembergu). Nejnižší opět souvislá řada medailonů nese sedm medailonů, na nichž jsou zobrazeni arcibiskup a arcikancléř Friedrich z Kolína nad Rýnem; Zikmund, arcibiskup magdeburský a markrabě brandenburský; Georg, kníže z Anhaltu a hrabě z Askanie; probošt magdeburský jako významná osobnost protestantského světa a Vilém, hrabě z Hennebergu. Poslední tři medailony patří válečným veličinám: Mikuláš, hrabě ze Serinu neboli Mikuláš Zrinský, ruský velkokníže Vasil III. Ivanovič a turecký sultán Süleyman. Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, *K ikonografii a restituci sgrafitového reliéfu tří renesančních domů ve Slavonicích*, Umění 18, 1970, s. 385-386.

¹⁹⁶ Milan SVOBODA, *Sgrafita na hradě a zámku Frýdlant. Několik poznámek k jejich interpretaci*, Fontes Nissae. Prameny Nisy 14, 2013, č. 1, s. 11.

do želez bez síly na jakýkoliv vzdor. Kapitola nabídla pouze výčet míst s tureckými motivy, aby ukázala, jak českomoravská šlechta reflektovala turecké nebezpečí ve výzdobě svých sídel.

5 Vojská reakce na turecké nebezpečí v Království českém

„V těchto nynějších nebezpečných Časech pro obranu, ochranu a zachování netoliko království Českého, ale také markrabství Moravského, zvláště pokudž by nepřítel Turek do Uher a zemí Rakouských další vpády učiniti a jim škoditi chtěl, ... hotovost podle vyměření téhož sněmovního snesení znovu nařízena ...“¹⁹⁷

Sněmovní usnesení nejvíce charakterizující politické klima 16. století.

Pomyslným mezníkem, kdy došlo k prvnímu výraznému zapojení českých vojáků do uherských bojů proti Osmanům, byla prohraná bitva u Moháče v roce 1526. Téma kapitoly bude vymezeno obdobím počínající moháčskou porážkou a konče patnáctiletou válkou, přičemž bude geograficky ukotvené do oblastí Čech a Moravy. Nastoupivší Habsburk na český trůn spravoval velký prostor střední Evropy – země Království českého, země Koruny uherské a dědičné země rakouské. Všechny oblasti si byly velmi blízké společenskou strukturou i ekonomickými podmínky, avšak každá chtěla prosazovat své vlastní zájmy na zemských sněmech. Stavové se prostřednictvím sněmů podíleli na moci soudní, správní, finanční, zákonodárné, ale také i vojenské.¹⁹⁸ Z vojenských pravomocí se projednávaly především finanční nákladnost na vedení válek a svolávání nebo najímání vojáků do zbraně, protože Habsburkové neměli stálé vojsko.¹⁹⁹ Český zemský sněm mohl svolávat pouze panovník na základě vlastního nebo stavovského podnětu. Šlo o jediný způsob, jak mohla být regulována moc panovníka, protože v roce 1527 Ferdinand I. zrušil krajské sjezdy.²⁰⁰

V 16. století mohly země Koruny české vojensky zasáhnout proti osmanské nájezdnické hrozbě dvěma způsoby, a to buď svoláním zemské hotovosti příslušné správní oblasti Království, nebo najmutím žoldnéřského vojska, které často tvořilo páteř i vojska stavovského. Obě možnosti se vyznačovaly pevnou právní procedurou a danými postupy, ve kterých se angažovali – často s nejednotnými stanovisky – panovník a zemské

¹⁹⁷ České sněmy, svazek II. (1546-1557), listina 205 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/index02.htm>

¹⁹⁸ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANÁK, *Vojenské dějiny*, s 52.

¹⁹⁹ Částečným úspěchem v cestě za stálým a jednotným vojskem bylo zřízení dvorské rady v roce 1556, jež měla centrálně řídit válečné operace celé monarchie. V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 54.

²⁰⁰ Na krajských sjezdech byli voleni zástupci do zemských sněmů. V tomto viděl Ferdinand I. velké nebezpečí spojené s ovlivňováním složení zemských sněmů. TAMTÉŽ.

sněmy ovládané stavy.²⁰¹ Ač už šlo o vojsko zemské hotovosti nebo najaté válečníky, vždy válečný stav pro Habsburky znamenal nemalé finanční výdaje, čímž se nikterak neodlišovali od ostatních panovnických rodů Evropy. Panovník měl několik možností, jak zajistit kapitál na vedení válek, avšak vždy šlo o nečekané zasažení života v zemi pro její obyvatele. Válečná tažení mohla být placena prostřednictvím tzv. regálních práv, tedy práv vyhrazených královskému majestátu. Další a velmi praktikovanou možností obstarání financí byla zemským sněmem odhlasovaná mimořádná daň, která se postupem změnila na pravidelný příspěvek do válečné pokladny.²⁰² Vypisování těchto daní nejenom negativně působilo na obyvatele země a nabourávalo jejich životní každodennost, ale vytvářelo příhodné prostředí pro konflikt²⁰³ stavů s králem.²⁰⁴ Panovník mohl také navrhnout stavům k odhlasování zvýšení cel, což se samozřejmě negativně projevilo v hospodářských oblastech nutné zásobit importovaným zbožím. Obvyklým způsobem zajišťování prostředků bylo prodávání či pronajímání královských statků za hotovost nebo přímo za poskytnutí lidského potenciálu na doplnění vojska.²⁰⁵

5.1 Svolávání zemské hotovosti a její nedostatky

Jak již bylo výše zmíněno, akt svolávání a vypravování zemské hotovosti mělo pevně daný zákonný postup, jež by měl dodržovat panovník i stavové zemského sněmu. Pro lepší vykreslení situace budou teoretické pasáže doplněny konkrétním příkladem vojenské reakce a následné výpravy hotovosti do Uher, konkrétně v roce 1566. Pokud chtěl král zahájit válečnou akci, musel se obrátit na stavy jednotlivých zemí se svou žádostí o svolení k postavení vojska a jeho financování, případně k vyhlášení zemské hotovosti. V roce 1565 sultán Süleyman zahájil masivní ofenzívu a z Uher začaly přicházet zprávy, že je nutno posílit tamní vojsko a doplnit jednotky v Sigtetu. Téhož roku se sešel sněm, který odhlasoval vypravení zemské hotovosti do Uher za předpokladu, že se ho zúčastní i sám císař. Odhlasovalo se i zvýšení berní potřebných na válku proti Turkům.²⁰⁶ Na jaře příštího roku arcikníže Ferdinand zastávající úřad místodržitele

²⁰¹ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, díl druhý, s. 171.

²⁰² P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚK, *Vojenské dějiny II*, s. 17.

²⁰³ Nejčastější rozpor kvůli neustálému vypisování mimořádných daní. Například České sněmy, svazek II. (1546-1557), listina 205 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/index02.htm>

²⁰⁴ V. BŮŽEK, *Ferdinand*, s. 111.

²⁰⁵ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚK, *Vojenské dějiny II*, s. 17.

²⁰⁶ České sněmy, svazek III. (1558-1573), listina 136 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1565/t013600.htm>

v Čechách dostal od svého bratra císaře Maxmiliána II. na starost najmout jezdecko a připravit svolání hotovosti v českých zemích.²⁰⁷ Císař záhy mohl – stejně tomu bylo i v roce 1566 – vydat mandát, kterým zakazoval českému urozenému lidu, aby se nechal najímat do cizích armád, protože by neměl dostatek lidských zdrojů pro připravovanou zemskou hotovost.²⁰⁸ V červnu císař v dalším mandátu „*přísně zapovídá(l), aby se z království Českého a zemí k němu připojených, obilí, potraviny lidské, obroky pro koně vyvážeti a dobytky všelijaké ven hnáti*“²⁰⁹ a neopominul dodat, že „*úhlavní, víry a krve křesťanské žiznivý nepřítel, Turek*“²¹⁰ ohrožuje hranice českých zemí. Pokud stavové povolili svolání zemského vojska, nebylo zpravidla ještě jisté, zda se hotovost svolá a vypraví do boje. Nastávaly neshody o včasném dostavení se na místo svolávání, o počtu odvedených, nebo se stavové odvolávali na inaugurační diplom Jana Lucemburského z roku 1310, resp. 1311, který stanovoval, že zemská hotovost slouží pouze k obraně země a k vyslání armády za hranice Čech a Moravy panovník potřebuje souhlas sněmu. Přesto 1. dubna arcikníže rozeslal do českých krajů nařízení o květnovém konání krajských vojenských přehlídek (tzv. krajských mustruňků na mustrplacu)²¹¹ za účelem ukázky síly, organizovanosti a připravenosti veřejné hotovosti.²¹² Při krajských přehlídkách také nastoupené jednotky přísahaly věrnost, nikoliv panovníkovi, ale stavům.²¹³ Stavové na sněmu také jmenovali velitelem vojska nejvyššího komorníka Království českého Viléma z Rožmberka.²¹⁴

Sněm měl ve svých kompetencích i určení hlediska (záleželo na velikosti nebezpečí a naléhavosti), podle kterého se následně bude postupovat v povolávání daného počtu usedlých či kolik kop grošů českých bude muset příslušník zemských stavů poskytnout

²⁰⁷ F. ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu militaire I*, s. 159-160.

²⁰⁸ Maxmilián v únoru roku 1566 vydal mandát, kterým informuje „... *aby žádný ven ze země, mimo zvláštní a jisté vědomí a povolení naše, jiným pánuom v službu polní pod propadením všeho statku a k tomu jistého a skutečného trestání se nedával a nezamlouval.*“ České sněmy, svazek III. (1558-1573), listina 141 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t014100.htm>

²⁰⁹ TAMTÉŽ, listina 157 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t015700.htm>

²¹⁰ TAMTÉŽ.

²¹¹ Šlo o nařízení v roce 1547, které přispělo k větší míře kompetencí krajských hejtmanů. Více Petr MAREŠ, *Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618)*, *Paginae historiae* 21, 2013, č. 2, s. 297; BŮŽEK, Václav, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, s. 79.

²¹² F. ROUBÍK (ed.), *Regesta fondu militaire I*, s. 163-164.

²¹³ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, s. 173.

²¹⁴ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 135. Více k politickému životu Viléma z Rožmberka TÝŽ, *Vilém z Rožmberka - politik smíru*, Praha 1998.

na vyslané do boje. Každý příslušník zemských stavů si odhad svého majetku prováděl sám tzv. šacunky (na Moravě systém tzv. gildpferde), na základě kterých musel poskytnout smluvený počet lidí nebo částku peněz. Sněm mohl stanovit i jiné měřítko než majetek.²¹⁵ Na rok 1566 bylo stanoveno, že z 2 000 grošů českých měl být k dispozici jeden kůň se zbrojí. V případě pěších se vycházelo z přiznaného soupisu poddaných, ze kterých měl být postaven každý desátý.²¹⁶

Po veškerých úředních záležitostech už nic nebránilo ke svolání vojska k přehlídce tzv. mustruňku. Hotovost vedená předposledním Rožmberkem se měla spojit a předvést 10. července ve Znojmě.²¹⁷ Přehlídka musela být o několik dní pozdržena, protože ve Znojmě se mustrovalo vojsko Ludvíka Ungnada ze Suneku. Na příkaz císaře se česká hotovost měla utábořit před městem, aby nedocházelo ke zbytečným rozepřím.²¹⁸ Po dvanácti dnech čekání mohl Rožmberk s vojskem vstoupit do města a zahájit přehlídku, po níž se měl vypravit k Bratislavě a spojit se zbytkem vojska a Maxmiliánem II., ale ke spojení došlo až nedaleko pevnosti Ráb.²¹⁹ Výprava skončila velkým neúspěchem a křesťané se neodvážili ani pořádně zaútočit a podpořit obránce Sigetu. Řada šlechticů opouštěla bojiště a vracela se domů a část jich přes rozličné výmluvy vůbec nedorazila.²²⁰ Ti, kteří do Uher dorazili, je opouštěli velmi znechuceni.

Výmluvy a neochota některých urozených podniknout cestu do Uher byly jen dalším z nedostatků vojenského systému. V časech bojů, kdy musela střední Evropa reagovat na osmanský tlak z jihovýchodu, se ukázala zastaralost a neschopnost bránit se těmto nájezdům prostřednictvím zemského vojska. Pro obranu uvnitř země se mohla zdát hotovost dostačujícím zabezpečením, ale pro výpravy do zahraničí byla absolutně neúčinná. Nezúčastnění jedinci tažení svou neaktivitu v boji argumentovali tím, že nebezpečí se nachází daleko, a tudíž není potřeba podstupovat dalekou cestu. Vymlouvali

²¹⁵ Podle vyhodnocení akutnosti se mohl stavět každý pátý, desátý nebo třicátý člověk a urozenec musel poskytnout finance na pokrytí celé služby povolanců. M. BROFT, *Vojenské dějiny*, s 54.

²¹⁶ České sněmy, svazek III. (1558-1573), listina 143 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t014300.htm>

²¹⁷ TAMTÉŽ, listina 151 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t015100.htm>

²¹⁸ TAMTÉŽ, listina 159 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t015900.htm>

²¹⁹ TAMTÉŽ, listina 178 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t017800.htm>

²²⁰ Nejnověji k typologii výmluv šlechticů a nezájmu bojovat na uherských bojištích Lucie AUSOBSKÁ, *Každodenní život ve svědectvích urozených osob o jejich nezájmu o válečná tažení ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století*, České Budějovice 2017, zvláště s. 33-86 (=Diplomová práce).

se na svá nemocná těla a neschopnost bojovat. Strachovali se, co se stane s majetkem v jejich nepřítomnosti, nebo již měli negativní zkušenost s válkou a obávali se, že už by se nevrátili zpět na své statky. Samozřejmě mohlo jít pouze o vymyšlené důvody, jak se vyhnout odvedení.²²¹

5.2 Struktura a vyzbrojení zemské hotovosti

Vojsko veřejné hotovosti, stejně jako tomu je dnes u armádních složek, se vyznačovalo ustálenou schematičností ve své struktuře, aby bylo schopno plnit co nejlépe svou funkci a mohlo být správně organizováno. Každý měl vymezené pravomoci a postavení v celé skupině a odlišoval se úbořem popřípadě typem zbraně.

Jednotlivé země Koruny české si na sněmech volily nejvyšší velitele. Vrchním velitelem celozemské hotovosti se zpravidla stával velitel české hotovosti, neboť Království české mělo v rámci Koruny výsadní postavení.²²² Nejvyšším polním hejtmanem se nemohl stát jen tak někdo, nýbrž velmož musel být v zemi váženou osobností a ohled se také bral na starobylost a prestiž rodu, což mu u jeho „podřízených“ zajistilo potřebný respekt. Nejváženějšími šlechtickými rody 16. století byli Pernštejnové,²²³ páni z Hradce²²⁴ a Rožmberkové, kteří si své místo prvního rodu ve stavovské obci museli uhájit před knížaty z Plavna.²²⁵ Vilém z Rožmberka velel hotovosti v roce 1566 a jeho bratr Petr Vok v roce 1593, resp. 1594 směřující na pomoc obráncům Rábu. Nejvyšší polní velitel měl ve svých rukou nad vojskem naprostou moc, pouze nesměl bez vědomí stavů nasměrovat vojáky jinam, než bylo dohodnuto. Pro udržení kázně si mohl vydržovat „mistra popravčího“ za účelem okamžitého popravení zbujných vojáků.²²⁶ Nejvyššímu býval přidělen pobočník z rodu panského nebo rytířského. Přímo pod velením vrchního velitele se nacházeli krajští hejtmané. Každý kraj Království disponoval jedním hejtmanem z panského a druhým z rytířského

²²¹ K tomu více L. AUSOBSKÁ, *Každodenní život*, s. 33-71.

²²² F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, s. 170.

²²³ K rodu Pernštejnů více Petr VOREL, *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999 (1. vydání), 2012 (2. vydání); populárně-naučnou formou krátké sdělení o Pernštejnech raného novověku TÝŽ, *"Chut' má veliká byla k kupování statků..." Páni z Pernštejna na počátku raného novověku*, *Dějiny a současnost* 34, 2012, č. 8, s. 32-34.

²²⁴ K rodu pánů z Hradce více V. BŮŽEK (ed.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998; Václav BŮŽEK, Josef HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.

²²⁵ K tomuto více J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 84-102.

²²⁶ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, s. 172.

stavu, přičemž oba se starali o bezpečnost kraje a případně informovali zemského hejtmana, pokud šlo o hrozbu nadkrajského významu.²²⁷

Důležitou funkci měli komisaři, také voleni stavy na sněmech, kteří neustále putovali s vojskem a v době vyplácení žoldu se starali o to, aby vše probíhalo podle smluvených regulí. Vyplácení žoldu zajišťovali colmistři dojíždějící za tímto účelem i na daleké pomezí hrady. V druhé polovině 16. století nejnižší výplatu za vojenskou službu dostávala pěchota (tři až čtyři rýnské zlaté měsíčně), naopak zkušený kyrysníci obdrželi až patnáct rýnských zlatých měsíčně.²²⁸ Vykonávat přehlídky v dohodnutých městech v zastoupení stavů bylo náplní práce mustrhera. Nejenže dohlížel na správný průběh mustruňku, ale také vytýkal nedostatky s důrazem na jejich včasné odstranění.²²⁹ Dále svou poplatnou funkci ve vojenské skupině měli praporečníci, strážmistři, kvartýrmistři (ubytování), vrchní profantmistr starající se o nákup potravin do zásob tábora, lékař, lékárník a tulmači (tlumočníci). Také do skupiny patřili forýři, kteří obstarávali ubytování, spravovali hospodářské účty a podíleli se s profantmistrem na zásobování; rumormistři zabezpečovali ochranu veřejného pořádku a noční hlídkovou činnost a nechyběli ani trubači, bubeníci a řemeslníci.²³⁰ Celé nejvyšší vedení zemské hotovosti, tedy vrchní hejtman až nejvyšší profanmistr a další úředníci a lidé starající se o kompletní zázemí tábora dostávali za svou službu zapláceno hromadně v řádech tisíců rýnských zlatých měsíčně; například v roce 1594 „*ustanovují nejvyššímu generálovi polnímu nad českým lidem pěším i jízdným, Petrovi Vokovi z Rožmberka, i celé družině důstojníku, úředníků a zřízených osob na jeho i všech vychování službu měsíční 4000 zlatých.*“²³¹

Nejpočetnější složkou vojska v zemských hotovostech byla pěchota, jež se dále členila na praporce o počtu 300-400 mužů. Koncem 16. století se za základní jednotku pěchoty považoval pluk (neboli regiment) obsahující deset praporců po 150-300 bojovnících. Vojáci pěchoty se dělili podle zbraně, kterou používali. Lehkou pěchotu tvořili mušketýři vyzbrojeni puškou mušketou s doutnákovým zámkem. Naopak těžkou sílu zastávali pikenýři, kteří pro boj používali dlouhé kopí tzv. píku.²³² Celkově mohl mít velitel pluku

²²⁷ TAMTÉŽ.

²²⁸ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚK, *Vojenské dějiny II*, s 55.

²²⁹ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 57-58.

²³⁰ TAMTÉŽ.

²³¹ České sněmy, svazek VIII. (1592-1594), listina 316 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t031600.htm>

²³² V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 54.

(obrist, tj. plukovník) na povel včetně štábu²³³ až tři tisíce pěšáků. Podřízeným plukovníka byl hejtman či jeho zástupce poručík (leutnant) mající na starost praporec. Nejnižším byl praporečník (fendrych) velící pěšímu praporu. Ke každému pluku patřil také proviantmeister (dopravující zásobování pluku od vrchního), wagenburgmeister (vozmistr zabezpečující dopravu) a také osoby starající se o zdraví ducha a těla – felčar, hurrenweibel (udržování pořádku ve skupině žen) a kaplan.²³⁴ Po pěchotě druhou nejzákladnější, avšak v celém součtu minoritní, skupinou byla jízda dělící se na korouhve. Později se korouhve spojovaly ve větší útvary, tvořené podobnou vojenskou a úřednickou správnou jako pěší pluky, o počtu tisíc mužů v sedle. Okolo dvou set jezdců měly menší oddíly nazývané kompanie (neboli roty). Jezdeckému pluku velel rytmistr, popřípadě v jeho zastoupení hejtman. Úřednickovojenský aparát doplňovali kapitáni a obristové (plukovníkové). Rozlišovaly se tři druhy jízdních oddílů. Skupinou rychlých, pohyblivých a lehčeji vyzbrojených jezdců byli rejtaři. Obávaným oddílem byli kyrysníci, kteří disponovali brněním, jezdeckým kopí a mečem či dvěma pistolemi s kolečkovým zámkem a palašem. Třetí představovali karabiniéři (nebo také arkebuzíři) vybaveni krátkou karabinou a jednou či dvěma pistolemi.²³⁵ Podstatnou složkou každé armády bylo polní a obléhací dělostřelectvo skládající se pouze z najmutých žoldněrů, kteří měli dostatečné znalosti a uměli děla profesionálně vyrábět i obsluhovat.²³⁶ Profesně podléhali polnímu zbrojmistrovi, který byl jedním ze zástupců vrchního velitele. Vnitřní organizování jako dvě předešlé složky vojska dělostřelci neměli, přičemž každému dělu velen jeden pichsenmister s hodností důstojníka. Existovala norma stanovující počet děl na základně velikosti pěších a jezdeckých oddílů. V polovině 16. století norma určovala sedmdesát děl na 200 000 pěších a 5000 rejtarů.²³⁷

Ohledně vyzbrojení hotovosti měla opět hlavní slovo sněmovní zemská nařízení, která stanovovala, jakou výstroj a výzbroj má vojsko mít.²³⁸ Vrchnost se musela nařízení

²³³ Štáb jakýsi organizační orgán či administrativní jednotka, jež usnadňuje řízení činnosti větších skupin osob. Ve vojenské praxi, kde se tento termín používá nejčastěji, se jedná o skupinu osob, která je nápomocná veliteli při velení jemu podřízené vojenské jednotce.

²³⁴ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANÁK, *Vojenské dějiny II*, s 55.

²³⁵ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 55.

²³⁶ TAMTÉŽ.

²³⁷ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANÁK, *Vojenské dějiny II*, s 55.

²³⁸ Například v roce 1577 bylo usneseno, že jezdec „na sobě míti má zbroj černou přední, zadní kus, obojček s dlouhými náramky, šturmhaub, šorc, zárukaví, plechovice, ručnice dvě se všemi potřebami a meč dobrý při boku, při tom jednoho pěšího s ručnicí dlouhou a též s zbraní dobrou při boku.“ České sněmy, svazek V. (1577-1580), listina 103 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v050/1577/t010300.htm>

přizpůsobit a zajistit pro své vojáky odpovídající vyzbrojení a vyzbrojení. Případná neposlušnost při vyzbrojování a vypravování hotovosti měla být podle zákona tvrdě trestána vězením, peněžní pokutou, ba dokonce propadnutím celého majetku.²³⁹ Zavedením předpisu z roku 1556 o konání krajských přehlídek ve stejný čas nemohlo již docházet k dosud běžné praxi, kdy si jednotlivé oddíly půjčovaly vyzbrojení, čímž vrchnost obcházela sněmovní nařízení a vyhýbala se potrestání.²⁴⁰

Pěší voják měl v 16. století k dispozici širokou paletu zbraní a zbrojí. Nemohl se obejít alespoň bez částečného vyzbrojení. Tělo chránily přední a zadní pláty a oboječka,²⁴¹ hlavu přilbice.²⁴² Ke konci 16. století těžká tělová ochranná výstroj zmizela a zůstala pouze přilbice nazývaná šturmmaub s otevřeným hledím pro lepší orientaci v prostoru užívaná hlavně pěchotou.²⁴³ Obyčejný voják se mohl bránit nebo útočit nejčastěji jednoduchými ručními zbraněmi (kopí, halapartna, sudlice), nebo primární palnou zbraní nazývanou ručnice, jednoduchou kuší či pavézou. Do roku 1593 však neexistovaly žádné stanovy či předpisy, jak má výzbroj a výstroj vojáka vypadat. Až v devadesátých letech určil zemský sněm svým nařízením, že každý voják má být vyzbrojen šturmmaubem, dlouhou palnou ručnicí a vhodnou tzv. poboční zbraní.²⁴⁴ Nařízení o vyzbrojení členů pěchoty ručnicí signalizovalo jistý vzestup v používání palných zbraní, jelikož v předešlém období byly primárními sečnými zbraněmi. Další dění v končícím 16. století tento nastupující trend a směr vojenské praxe podporovalo. Usnesením z roku 1596 byl pevně stanoven počet palných zbraní vůči kopím a halapartnám v poměru 2:1 ve prospěch zbraním palných.²⁴⁵ Usnesení se dále zaměřilo na zpřesnění výzbroje a výstroje pěšáků. Střelec měl mít k dispozici dlouhou ručnici s toulcem, kecher s láduňky, hlavu chránící šturmmaub a dobrou poboční zbraň. Kopiník, neboli pěší s bodnou zbraní, měl mít dobré kopí či halapartnu, opět k ochraně hlavy šturmmaub a pro blízký boj poboční zbraň.²⁴⁶ Poboční zbraň měl mít u sebe každý člen jednotky, přičemž mu měla sloužit jako záložní možnost. Vojáci si mohli vybrat z velkého množství a nepřeberných typů; mezi oblíbené

²³⁹ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMAŇÁK, *Vojenské dějiny II*, s 55.

²⁴⁰ TAMTÉŽ.

²⁴¹ Oboječka sloužila k ochraně krku a částečně i hlavy a ramen. Vyrobená byla s železných kroužků, nebo pevné látky.

²⁴² P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMAŇÁK, *Vojenské dějiny II*, s 56.

²⁴³ TAMTÉŽ, s. 57.

²⁴⁴ České sněmy, svazek III. (1554-1573), listina 161 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1554-73/t016100.htm>

²⁴⁵ TAMTÉŽ.

²⁴⁶ TAMTÉŽ.

patřily šavle, kord (podobný kordu byl rapír), různé nože, dýky a tesáky, dvojsečný meč korduláč, pobočníky a úzké dýky označované jako tulichy.²⁴⁷

Jezdectvo, jehož úkolem v bitvách bylo již od středověku rozražení šiků nepřítele,²⁴⁸ představovalo pro vrchnost daleko více finančně nákladnější obstarávání výstroje a výzbroje. Jak má vypadat a jakými předměty disponovat jezdec vždy před svoláním hotovosti rozhodoval sněm ve svém usnesení. Změna nastala stejně jako u pěchoty v onom důležitém sněmovním usnesení z roku 1596, které zahrnovalo i jízdu. Rejtar měl mít na sobě černou zbroj sestávající z předního a zadního železného plátu, na hlavě šturmhaub, ochranu krku tedy obojček, plechovici,²⁴⁹ šorc chránící pás rejtaru a zárukaví.²⁵⁰ K boji mu měly sloužit dvě palné ručnice, pro boj z blízka měl mít u pasu zastrčen meč nebo poboční zbraň. Ze seznamů je patrné, že u výstroje jezdce se nejvíce dbalo na ochraně horní části těla, přičemž nohama se ustanovení nezabývalo, i když obvyklé byly i železné nohavice.²⁵¹ I přesto takové vystrojení jezdce do boje představovalo velmi nákladnou věc. Jediným problémem nebylo jen samotné vyzbrojení a vystrojení jezdce, ale potíž nastala i se sháněním zdravého a silného koně a jezdce, který by ho osedlal a dokázal být platným v boji. Jelikož šlo o velmi nákladnou záležitost, tak pokud se vojsko mělo shromáždit pouze na krajských přehlídkách a reálné nebezpečí zatím nehrozilo, vrchnost řešila tuto situaci pouze propůjčením koně, či pouhým slovním zamluvením a opravdová koupě proběhla v okamžiku skutečné výpravy.²⁵² Podoba jezdce na koni se v průběhu 16. století značně nelišila, inovativní vývoj započal až v první polovině století 17. století v důsledku třicetileté války. Na přelomu století došlo pouze k pomyslnému rozdělení jízdy na lehkou a těžkou. Obě se lišily kilogramy ochranné zbroje a používáním zbraní; u těžké jízdy převládal meč, naopak lehká upřednostňovala krátkou palnou zbraň.²⁵³

Mimo výzbroje a výstroje měl předbělohorský voják na sobě samozřejmě také obyčejné látkové oblečení. V celém 16. století však nelze mluvit o jakýchkoli stejnokrojích nebo dokonce uniformách, které používala až vojska mladší. Užívaly se pouze barevné

²⁴⁷ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚÁK, *Vojenské dějiny II*, s 56.

²⁴⁸ TAMTĚŽ, s. 59.

²⁴⁹ Plechovice byly rukavice ze silné kůže, na hřbetě prstů a ruky pošity článkovaným plechem a opatřeny přes ohyb k lokti prodlouženou silnou plechovou vrstvou ve tvaru kuželu na ochranu předloktí.

²⁵⁰ České sněmy, svazek VIII. (1592-1594), listina 169 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t031600.htm>

²⁵¹ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚÁK, *Vojenské dějiny II*, s 56.

²⁵² V. LÍVA (ed.). *Regesta fondu militare II*, s. 234.

²⁵³ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚÁK, *Vojenské dějiny II*, s 59.

stuhly upevněné na viditelném místě, které alespoň trochu činily bojovou vřavu přehlednější.²⁵⁴ První tendence sjednotit pěchotu, jízdu a dělostřelectvo do stejných úborů přicházely již koncem století prostřednictvím zasedání zemského sněmu roku 1593, kde se projednávalo nařízení o stejnobarevných suknicích a punčochách veřejného vojska.²⁵⁵ Řešení však chybělo lepší dopracování, protože nesdělovalo přesné barevné kombinování, a tudíž se nepodařilo docílit toho správného efektu, protože v jednotlivých krajích upřednostňovali rozdílné barevné kombinace suknic a punčoch.²⁵⁶ Používáním stejnokrojů docházelo k inovaci armády směrem k jejímu modernímu pojetí. Stejnobarevné oblečení nejenom velitelům a důstojníkům napomáhalo k lepšímu orientování se v boji a následnému upravování taktiky, ale mohlo působit i zastrašujícím dojmem na protivníka. Takto vystrojené vojsko budilo i patřičný respekt při pouhém pochodování městy a dodávalo obyvatelům pocitu jistoty o silné a organizované armádě.

Předešlé řádky naznačily, jak mělo složení vojska a vystrojení jeho členů vypadat, ale velmi často se k takto dokonalému a předepsanému ani nepřiblížilo. Nedostatečně vystrojené a vyzbrojené vojsko se řešilo téměř při každém svolávání mužů do hotovosti.²⁵⁷ Především značné finanční nároky měly za důsledek, že se některým vojákům nedostávalo nařízených zbraní a odpovídajícího typu zbrojí. Za špatně v očích stavů vypadajícím vojákem nemusela být mizerná finanční situace šlechtice, ale mohlo se to přičíst hamiznosti vrchnosti. Záměrně svým mužům nezařídila patřičnou vojenskou výbavu, nebo celý proces chtěla pozdržet a protahovat, aby se mohla této nepříjemné povinnosti vyhnout.²⁵⁸ Při svolávání hotovosti vyznačující se větším počtem nabíraných lidí mohlo dojít k tak zvýšené poptávce po zbraních a výstroji, že domácí trh nedokázal nastalý zvýšený zájem uspokojit a zboží se muselo objednat ze zahraničí, čímž se prodloužila doba. Tomuto problému hodlal čelit Petr Vok z Rožmberka, který začal systematicky budovat zbrojní dílny a manufaktury, které by případně mohly zásobovat Rožmberkovy vojenské oddíly, nebo vyrobené přebytky prodávat.²⁵⁹ Pokud se přece jenom podařilo vojska ucházejícím způsobem vyzbrojit, nemuselo to ale znamenat

²⁵⁴ TAMTÉŽ.

²⁵⁵ *Sněmy české VIII. 1592 – 1594*, Praha 1895. s. 382.

²⁵⁶ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANÁK, *Vojenské dějiny II*, s. 56.

²⁵⁷ *České sněmy*, svazek III. (1558-1573), listina 161 [online], HTML ed., [citováno 20. 4. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1566/t016100.htm>

²⁵⁸ V. LÍVA, *Regesta fondu militare I*, s. 206.

²⁵⁹ Jednalo se o naprostý unikát v prostředí zemí Koruny české, díky rozsáhlému zbrojení tak například dokázal během svého generalátu vyzbrojit a vystrojit do pole kontingent o neuvěřitelné síle 1 500 mužů. Podrobněji A. STEJSKAL – V. BŮŽEK, *Výzbrojní program*, s. 179 – 268.

úspěšné splnění zadaných válečných úkolů. Na zajímavou skutečnost upozorňovali doboví autoři spisů věnující se válečné tematice. Augerius Gislenius Busbecq tvrdil, že snad každý třetí voják neměl žádné předešlé zkušenosti s válčením a necítil se dobře oděn do pancéře a těžké zbroje. Dále vůbec nedisponoval znalostí válečné strategií a taktiky, navíc poprvé v životě viděl nepřítele, kterého se bál.²⁶⁰ V tomto ohledu se ale není čemu divit, protože vedle šlechticů, kteří prošli jistým válečným vychováním, tvořili převážnou část mužstva rolníci, sedláci a měšťané.²⁶¹ Takto nekoherentní soubor nemohl zdárně bojeschopně konkurovat organizované, vycvičené a dostatečně vyzbrojené armádě. Proto se koncem 16. století začal prosazovat nový trend, kdy se poddaní z povinnosti nastoupit do zemského vojska vykupovali a vybrané obnosy peněz posloužily na zaplacení žoldněřského vojska.²⁶² Celý proces svolávání hotovostí po dobu 16. věku ukázal, že takto koncipované vojsko není schopné adekvátně vojensky fungovat, proto postupně docházelo k čím dál většímu zapojování žoldněřských oddílů do zemských vojsk. Tento proces vyústil v druhé polovině 17. století v přeměnu dříve žoldněřských skupin v profesionální armádu.²⁶³

5.3 Najímání žoldněřského vojska

Žoldněři neboli profesionální vojáci se zkušenostmi z válečných vřav sloužili k najímání do domácích i zahraničních armád. Představovali druhou možnost, jak mohli panovník a zemské sněmy reagovat na ohrožení země v případě sestavování vojska. Tvořili je vojáci, pro které služba na válečných polích byla jejich zaměstnáním. Žoldněř, který se dal na válečnou akci najmout, od ní očekával obtojně finanční ohodnocení a bohatou kořist.²⁶⁴ Seskupení jednotky vojáků k následnému nabízení k pronájmu představoval pro jejího velitele a zároveň majitele vidinu poměrně velkých zisků.²⁶⁵ Povolení (patent) umožňující naverbovat vojsko si sjednal šlechtic přímo od panovníka a až poté mohl začít

²⁶⁰ Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. a 17. století očima současníků*, Historie a vojenství 1965, s. 791.

²⁶¹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 385.

²⁶² P. MAŤA, *Svět*, s. 445-449.

²⁶³ TAMTÉŽ.

²⁶⁴ Negativní pověst měli především němečtí žoldněři. V korespondenci z oblasti Uher se dochovaly záznamy popisující jejich zběsilé chování. V extrémních případech zabíjeli a loupili. Více o činech najímaných vojáků Maroš MACŮHA, „...hornia zem fridu nechcze mieti...“ *Vojna a násilie v zrkadle korešpondencie úradnikov panstiev severozápadného Slovenska v 17. storočí*, in: Vítězslav Prchal, (ed.), *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011, s. 44-46.

²⁶⁵ V. LÍVA (ed.), *Regesta fondu militaire II*, s. 313

najímat vojáky do své jednotky.²⁶⁶ Stejně tak majitel v hodnosti hejtmana velel celé jednotce a sám si vybíral obsazení štábu a další spolupracovníky. Člověk chtějící si postavit jednotku vojáků musel disponovat nemalým kapitálem. Mohl také nejdříve vyinkasovat peníze najímatele, tedy od panovníka, stavů, města či církevních hodnostářů a následně vyhledat a najmout vhodné adepty do žoldnéřského vojska.²⁶⁷ Stejně jako pro vojáky zemské hotovosti i pro najímané bylo povinností absolvovat přehlídku a ukázat svou vyzbrojenost a organizovanost. Veškeré informace o počtu žoldnéřů a jejich vyzbrojenosti, o místě jejich nasazení k boji a dalších smluvních ujednáních obsahovala nájemní smlouva. Došlo i ke kontrole ujednané smlouvy mezi velitelem a vojáky, kterou se jednotka zavázala sloužit majiteli, a pořídil se přesný seznam členů vojska.²⁶⁸ Žoldnéři netvořili nejen důležitou část vojska zemské hotovosti, ale také představovali jádro speciálního vojenského zřízení 16. století, totiž městského vojska, které mělo na starost bezpečnost města v časech poklidu i války. V případě velkého ohrožení daného města doplnili profesionály ozbrojení měšťané, aby bránili své město.²⁶⁹ Více ceněni byli cizí žoldnéři než ti domácí, kteří neoplývali takovými zkušenostmi v oblasti strategie. Vojáci najímaní především ze Španělska, Německa nebo Uher disponovali daleko více válečnými zkušenostmi z boje, ale také lépe ovládali taktiku a obsluhu střelných zbraní. Ale i přes své válečné zkušenosti na některé z nich zapůsobila propaganda, vykreslující Turka jako krutého a nemilosrdného tyрана, do takové míry, že se obávali případného zajetí a následného krutého zacházení, jak to líčila protiturecká propaganda.²⁷⁰

Vojáci měli za své služby dostávat zapláceno každý měsíc. V praxi ale toto pravidlo nebylo dodržováno a žoldnéři nedostávali své peníze i několik měsíců. Bylo zcela běžné, že vojáci rabovali v krajích, kde se zrovna nacházeli, a chovali se nepřátelsky k tamnímu obyvatelstvu.²⁷¹ Pokud se měšťané dozvěděli, že přes jejich domovinu bude pochodovat cizí vojsko, vždy byli nespokojeni a očekávali újmu na majetku i zdraví. Na najímání

²⁶⁶ Klára ANDRESOVÁ, *Život žoldnéře za třicetileté války v kontextu českých zemí*, Praha 2011 (=Bakalářská práce), s. 29.

²⁶⁷ P. MAREŠ, *Krajské mustrunky*, s. 291.

²⁶⁸ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 60.

²⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 55–56.

²⁷⁰ P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚK, *Vojenské dějiny II*, s. 33.

²⁷¹ Například zpráva z 25. července roku 1566 popisovala situaci v okolí Kladruhu, kde se utábořila skupina asi 300 rejtářů, kteří následně zaútočili na město a chudým lidem odcizovali dobytek, vyháněli obyvatele ze svých příbytků, ukradli šaty, cínové nádoby, klenoty a peníze. Viz P. KLUČINA – R. MARSINA – A. ROMANĚK, *Vojenské dějiny II*, s. 55; dále také K. ANDRESOVÁ, *Život*.

cizích a nevyzpytatelných mužů do armády upozorňoval ve svých úvahách Niccoló Machiavelli, který poznamenal, že „vedle znamenitých mužů se hlásí i povaleči, surovci, lidé bez morálky, protože právě válečný čas svědčí nejlépe k ukájení jejich nejhorších pudů“²⁷² a vojáci jsou podle něj „změkčilé tlupy, které se bez hazardu a ženských neobejdou ani den a o poslušnosti a úctě nemají ani potuchy.“²⁷³ Podobně smýšlel i Augerius Gislenius Busbecq, který může prostřednictvím svých textů vypadat jako velký odpůrce válek, protože vojáci pro něj byli „lidé zkažení, čtveráci, hráči zadlužili, z měst a obcí pro své nešlechtnosti vypovězení a těm podobní (málo některé vymíníc) téměř všichni.“²⁷⁴ V kritice pokračoval i na jiných místech a nazýval je „...chasou nejzlotřilejších a nejzoufalejších lidí Bohu i lidem ohyzdných a nemilých...“²⁷⁵ Úvahám o negativních vlastnostech vojáků, zvláště těch žoldněrských, se věnovali i autoři českého literárního prostředí. Například jihočeský rodák, humanistický historik a právník Jan Kocín z Kocínětu charakterizoval vojáky vesměs negativními až pejorativními vlastnostmi jako chlípny, hrubý a neukázněný.²⁷⁶ Naopak i přes veškerá negativa žoldněři představovali páteří složku při transformaci habsburské armáda tvořené zemskou hotovostí do profesionálně pojatého vojska.²⁷⁷

Naprostý opak rabujícím, chlípným a ohyzdným vojákům představovali udatní bojovníci, kteří představovali ideál křesťanského bojovníka ochraňujícího svou zemi proti osmanskému teroru. Šlo o jistý dobový diskurz vyznačující se svými zákonitostmi a charakteristikami. I v českém prostředí existovaly osobnosti, které tento koncept naplňovaly a byly významnými bojovníky.

5.4 Ideál křesťanského bojovníka

Vlivem neustálého tureckého nebezpečí byl v předbělohorské době na šlechtické představitele vyvíjen tlak spojený s ochranou křesťanů a jejich víry v duchu ideálu křesťanského rytířství. Někteří se s dobovou normou dokázali ztotožňovat a následně dávat své přesvědčení prostřednictvím činů a symbolické komunikace najevo, jiní se

²⁷² Niccoló MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001, s. 90.

²⁷³ TAMTÉŽ, s. 151; Srov. M. MACUHA, „...hornia zem fridu nechcze mieta...“, s. 44-46.

²⁷⁴ V. PICKOVÁ, *Císařské vojsko*, s. 793.

²⁷⁵ TAMTÉŽ.

²⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 792.

²⁷⁷ V období let 1560 až 1660 se hovoří o vojenské revoluci, která proběhla v oblastech taktiky, výstroje i vyzbrojení. Podobněji V. PRCHAL, *Společenstvo*, s. 25-32; Z. VYÍRAL, *Člověk ve válce*, s. 444.

k ideálu přiklonit nechtěli, nebo nemohli. Kapitola o obrazu Turka v hmotné kultuře naznačila, jakými způsoby mohl šlechtic reprezentovat svou osobu jako rytíře bojujícího za jedinou správnou víru. Vrcholní představitelé habsburského soustátí notně přispívali k rozšíření názoru, že právě oni patří k hlavním ochráncům víry před jinověrci. Pojmenování „křesťanský bojovník“ se však neobjevilo nárazově pouze v 16. století, ale procházelo postupným vývojem. O vymezení ideálu křesťanského válečníka se česká historická věda začala zajímat již v počátcích druhého milénia.²⁷⁸

Označení je pevně spjato s počátky samotné křesťanské víry. Již novozákonní text *Epištola svatého Pavla Efezským* vyjadřoval podstatu očekávaného chování křesťanského rytíře, který měl dodržovat morálku a ctnostné chování a aktivně bojovat proti nástrahám hříšného světa.²⁷⁹ Církev zpočátku přisuzovala takto vymezený termín pouze božím služebníkům. Ke změně došlo v 11. století v období počátku křížových výprav. Církev nyní označení začala přisuzovat i urozeným osobám, u kterých se skloubila duchovní ctnost s válečnickou.²⁸⁰ Kristovi bojovníci putovali do Svaté země a dalších oblastí, aby bránili svatou církev, bojovali proti jinověrcům a zodpovídali za obecně dobré křesťanské společnosti.²⁸¹ V první polovině 12. věku se pojetí křesťanského bojovníka dostávalo i do Čech, především za vlády účastníka kruciáty Vladislava II.²⁸² Středověkým příkladem ideálního rytíře se stal nepřemožitelný Alexandr Veliký, který potlačoval své lidské slabosti a hříšnost a honosil se neutuchající statečností a mravností.²⁸³ Středověké pojetí ctnostného rytíře převedl do celistvější podoby nizozemský humanista Erasmus

²⁷⁸ Hana BOČKOVÁ, *Rytíř křesťanský Václava Budovce z Budova*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada literárně-vědná 5, 1998, s. 19-24; Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001; Petr ODSTRČIL, „Křesťanský rytíř“, *Antialkorán a antikrist*, in: Celostátní vědecká konference – Historie 1998, Praha 2000, s. 111- 147; Pavel SOUKUP, *Dvojitý ideál křesťanského rytíře v husitském období*, ČČH 99, 2001, s. 1-32; Zdeněk VYBÍRAL, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, Tábor 2006 (= Husitský Tábor, Supplementum 3), s. 555-569; V. PRCHAL, *Obraz křesťanského rytíře?*; V. BŮŽEK – P. KRÁL – O. JAKUBEC, *Jan Zrinský*, zejména s. 116-120; V. BŮŽEK, *Sebeprezentace*; Libor JAN, *Zrod rytířství ve středověku*, Dějiny a současnost, 2016, č. 9, s. 10-12; V. BŮŽEK, *Ideály křesťanského rytířství*; V. BŮŽEK, „Dobří muži“, s. 13-16; M. ŽITNÝ, *Ideál křesťanského rytířství*; V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 22-40

²⁷⁹ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 27.

²⁸⁰ P. SOUKUP, *Dvojitý ideál*, s. 3.

²⁸¹ W. IWANCZAK, *Po stopách*, s. 200; V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 27.

²⁸² W. IWANCZAK, *Po stopách*, s. 201.

²⁸³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích II*, Praha 2001, s. 530; V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 27.

Rotterdamský.²⁸⁴ V roce 1503 v Antverpách vydal dílo *Enchiridion militis Christiani*, ve kterém kladl důraz na niternější prožití a zosobnění víry.²⁸⁵ Erasmus nevyklučoval vyjma duchovního boje i reálný boj proti nepřátelům křesťanství.²⁸⁶ V jeho dalším díle *Consultatio de bello Turcico* vyzval Evropu k zachování křesťanské víry v zápase proti Turkům, jenž označil za jediný rozvratitele míru.²⁸⁷ Ve svých dílech otevřeně vyzýval k boji s jinověrci v duchu ctností středověkých rytířů.²⁸⁸ Díla se v českých překladech dostávala i do Čech a místní šlechta Erasmovy názory reflektovala. Český humanista a pražský tiskař Daniel Adam z Veleslavína ve svých dílech rozvíjel podstatu slovního spojení „obecně dobré“. Nastínil myšlenku, že český urozenec by se měl prostřednictvím očekávaných způsobů chování starat o bezpečnost své země v duchu rytířského ideálu.²⁸⁹ Po celé 16. století v důsledku nájezdů jinověrců-Osmanů se kladlo na bedra šlechticů, aby se hlásili k starobylým ideálům křesťanského rytíře a s pomocí Boha společně porazili „*ouhlaního nepřítele všeho křesťanstva*“. Někteří takto stanovený ideál mohli a chtěli naplňovat, naopak někteří v stopách křesťanského rytíře nepostupovali. Nejvyššího obránce křesťanské víry představoval habsburský panovník, jenž praktikoval postupy, jak křesťanské ideály šířit společností.²⁹⁰ S reprezentováním započal Ferdinand I. a po něm pokračovali další, především ve výzdobách svých sídel.²⁹¹ Křesťanská symbolika znázorňovala historii rodu propojenou s duchovními ctnostmi.²⁹² Nejen panovníci, ale i šlechtici se začali zapojovat do demonstrování křesťanských idejí ve výzdobě sídel a prostřednictvím pořádání oblíbených rytířských turnajů. Velkolepou turnajovou podívanou boje křesťanů s Osmany uspořádal na Budyni Jan Zajíc z Házmburka, čímž velmi emotivně proklamovat svou příslušnost ke křesťanství a oddanost habsburské dynastii.²⁹³ Ve svém spise *Sarmacia* apeloval na šlechtice, aby v ideách křesťanských nedopustili usídlení pohanů na českém území. Za neméně

²⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 27.

²⁸⁵ H. BOČKOVÁ, *Rytíř*, s. 19-20

²⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 20.

²⁸⁷ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 28.

²⁸⁸ Martin SVATOŠ – Michal SVATOŠ, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985, s. 77.

²⁸⁹ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 28.

²⁹⁰ Panovník používal propagandisticky zaměřených oficiálních zpravodajských letáků. Blíže T. RATAJ, *České země*; Srov. V. BŮŽEK a kol, *Společnost*, s. 179-181.

²⁹¹ V. BŮŽEK a kolektiv, *Společnost*, s. 161.

²⁹² Například výzdoba Ferdinanda Tyrolského na Ambrasu. Více V. BŮŽEK, *Ferdinand*, s. 174-200

²⁹³ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia, aneb zpověď českého aristokrata*, Praha 2007, s. 52-65.

důležitou pokládal oddanost Habsburkům a dodržování morálních zásad.²⁹⁴ Vlastnosti bojovníka rozvinul Václav Budovec z Budova. Ač český bratr, také pokládal za důležité pevné sepejetí křesťanství a deklamoval uhájení „obecně dobrého“. Od válečníků požadoval opět věrnost panovnickému trůnu, bojování pouze za zachování víry a nevyhýbání se vojenské povinnosti.²⁹⁵ Kompletní teoretické zpracování, jak má vypadat ideální křesťanský bojovník uvedl ve svých vojenských instrukcích Zikmund Chotek z Chotkova. Za elementární pochybení považoval výchovu mladých šlechticů, kterým chyběla kázeň, vojenská výchova a uctívání historických křesťanských tradic.²⁹⁶ Voják by v jeho očích měl být mravný, oddaný trůnu a vždy se zúčastnit bojů proti všem nepřátelům křesťanství.²⁹⁷ Takto naplněný vzorec chování úzce souvisel s pojmenováním „dobrý krýksman“.

Dobové kategorizační označení krýksman²⁹⁸ s přívlastkem „dobrý“ představuje klíčový pojem objevující se velmi často v dochovaných pramenech, jež pocházejí od samotných válečníků, o válečném dění pouze informují z druhé strany břehu, nebo náleží jiné pramenné provenienci.²⁹⁹ Pojem nelze jednoduše popsat a vymezit pouhou krátkou definicí, nýbrž jeho charakterizování lze provést na podkladě sémantického a diskurzivního rozboru výrazu,³⁰⁰ které umožní objasnit, jaké očekávané vlastnosti musel takto pojmenovaný jedinec splňovat.³⁰¹ Etymologický základ pojmu ozřejmil německý slovník Karla Fridricha Wilhelma Wandera, podle něhož by dobrý krýksman měl znát svého nepřítele, nelekat se nebezpečí a v boji působit mužně. Takto nabyté duchovní a fyzické kvality jedinec získával pouze správnou výchovou.³⁰² Podobnou významovou rovinu přinesl i Lutherův *Starý zákon*, z jehož českého překladu vzešla česká podoba pojmu krýksman – „muž válečný“.³⁰³

Především z důvodu ideologického a povzbuzení morálky v osmdesátých letech 16. století vyšel spis Bartholomäa Ringwalda vymezující označení „dobrý krýksman“ jako

²⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 41-46.

²⁹⁵ Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán. Václav Budovec z Budova*, Praha 1989, převážně s. 323-353.

²⁹⁶ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 150.

²⁹⁷ Ivo CERMAN, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008, s. 48-49.

²⁹⁸ V českém prostředí se výraz objevoval v různých podobách – krýksman, kryksman, krygsman i krígsman.

²⁹⁹ Srov. V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 70-79.

³⁰⁰ Blíže k vytyčení významu a vlastností slovního spojení „dobrý krýksman“ J. MACEK, *Historická sémantika*; M. ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“, s. 224-248.

³⁰¹ J. MACEK, *Historická sémantika*, s. 225.

³⁰² M. ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“, s. 228-229.

³⁰³ TAMTÉŽ.

jeden z nepostradatelných atributů chování, který utvářel maskulinní identitu příslušníků šlechtického stavu.³⁰⁴ Německý teolog a spisovatel pokládal za nejdůležitější vytrvání jedince ve víře, protože pouze s boží vůlí může být válečník úspěšný. Správný krýksman by měl být věrný Bohu i svému veliteli, od kterého by měl získávat nové zkušenosti, a nepropadat pokušení z kořistění. Oblékat by se měl střídavě a čistě a dbát o stav své válečné výstroje a výzbroje. Účelem Ringwaldova textu bylo oživení tradic křesťanského rytířství a podněcení veřejnosti k pilnější obraně proti dědičnému nepříteli.³⁰⁵ Důraz na dostatečnou bojeschopnost podmíněnou správně směřovanou výchovou a výcvikem vedoucími ke statečnosti dbaly také náboženské texty.³⁰⁶ Válečný teoretik Zikmund Chotek z Chotkova chápal pod pojmem „krýksman“ šlechtice, který byl na základě válečných zkušeností povýšen do velitelské hodnosti.³⁰⁷ Válečník znalý uherských bojišť Jindřich Hýzrle z Chodů přisuzoval tomuto spojení substantiva *zkušenost* a *zdatnost* ověřené v bitvách a *ctnost* získanou patřičnou výchovou.³⁰⁸ Jediným smyslem krýksmanova života mělo být zdokonalování se válečných strategií a bojové připravenosti.³⁰⁹ Na podobných základech stavěli své úvahy o ideálním bojovníkovi i zahraniční autoři. Důležitost připisovali správné výchově a výcviku, které měly zabezpečit, aby se válečník vyvaroval negativních projevů svého chování (píjactví, zahálce a dalším neřestem).³¹⁰ Bojovník by neměl spoléhat pouze na svou zbroj a um, ale i na víru v Boha, čím se měl přiblížit k ideje statečných středověkých křesťanských válečníků. V neposlední řadě by měl disponovat věrností, správným uvědoměním a poslušností k nadřízeným.³¹¹

Dobří krýksmani tvořili elementární vojenský prvek zemské hotovosti zemí Království českého. V 16. století se na uherských bitevních polích objevilo několik válečníků z Čech pojmenovaných „krýksmani“. Celý život věnovali válečnému umění a neustále podnikali vojenské výpravy v armádách reprezentujících a chránících středoevropské zásady věrni Habsburskému panovníkovi. Nejvíce se do dějin českého

³⁰⁴ Zkrácený název spis zněl *Die Lauter arheit, darinnen angezeit, wie sich ein weltlicher und geistlicher Kriegsman im seinem Beruff worhalten soll*. V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 44.

³⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 46-47.

³⁰⁶ TAMTÉŽ.

³⁰⁷ M. ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“, s. 241.

³⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 231.

³⁰⁹ J. MACEK, *Historická sémantika*, s. 230.

³¹⁰ M. ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“, s. 233-236.

³¹¹ TAMTÉŽ, s. 232.

krýksmanského válečnictví 16. století zapsal Pavel Korka z Korkyně. Sám sebe identifikoval do role rytíře bojujícího za křesťanskou víru a prostřednictvím svých skutků tím ujišťoval i ostatní. Jediného nepřítele viděl v osmanských ne-křesťanech, což dokazuje jeho neochota zúčastnit se tažení Jaroslava Libštejnského z Kolovrat proti protestantům. Ve svých pamětech to komentuje slovy: „*Nerad proti křesťanům chtěl před sebe co bráti, a tak zůstal doma.*“³¹² Tímto souvětím sám sobě připsal nejdůležitější vlastnost křesťanského válečníka, totiž sounáležitost s jednotným křesťanstvím a stejný přístup ke všem konfesím. V bitvách stál rád po boku a vyzdvihoval šlechtice, kteří se vydávali bojovat proti Osmanům jako praví a čistí křesťané, a naopak neuznával uroence vyhýbajících se vojenské povinnosti.³¹³

Čtenář si mohl povšimnout, že ne vždy se představitelé ideálu chovali stejným způsobem a zastávali podobné názory. Pavel Korka z Korkyně další³¹⁴ rázně odmítali podobnost Osmanů a křesťanských Uher, čím se značně lišili od Jindřicha Hýzrleho z Chodů, pro kterého byli jinověrci i uherští křesťané válečnými protivníky.³¹⁵ U Pavla Korky si to lze vysvětlit převládajícím smýšlením v duchu loajality ke všem konfesím, čím odmítal spojení uherských křesťanů a Turků. Jindřich Hýzle sloužil v armádě spíše z důvodu finančního a společenského obohacení, kterého se mu od mládí nedostávalo, jelikož nepocházel z vlivného a bohatého rodu.³¹⁶ Přestože uherské a turecké nepřátele

³¹² Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 94.

³¹³ TAMTÉŽ, s. 33-34; V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ - M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 51.

³¹⁴ Neméně podstatný byl životní příběh rytíře Šťastného Václava Pětipeského z Chýš. K tomuto rodu více V. BŮŽEK, „*Dobré přátelství*“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42; TÝŽ, *Každodenní život na statcích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17 století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin, Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003*, s. 198-210; V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ - M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 185 – 199; Jindřich HULINSKÝ, *O rodu Pětipeských na Slánsku*, *Slánský obzor* 40, 1932, s. 20-24; Michal KOSINA, *Václav Šťastný Pětipeský z Chýš a Egrberku ve světle své korespondence (Příspěvek ke studiu nižší šlechty na přelomu 16. a 17. století)*, Ústí nad Labem 1997 (=Diplomová práce); P. MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1595*, České Budějovice 2015; M. ŽITNÝ (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 187-262.; TÝŽ, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 183- 217; TÝŽ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku I- II*, České Budějovice 2015,1017; TÝŽ, *Keresztes 1596*.

³¹⁵ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ - M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 196.

³¹⁶ Lydia PETRÁŇOVÁ, *Příběhy z dob mušketýrů*, in: Věra Petráčková – Jan Vogeltanz (edd.), *Příběhy*, s. 7-23.

považoval za rovnocenné protivníky a ctil oddanost habsburskému vládci.³¹⁷ Hlavní důraz kladl na odkaz svých předků a jejich statečnost a vlastenectví.³¹⁸ Stejně tak představovala pro krýksmany příprava na realitu války již v mladém věku podstatnou část výchovy.³¹⁹

5.5 Dva protikladní čeští válečníci na uherských bojištích

Pasáže o problematice svolávání zemské hotovosti naznačily, že služba v armádě představovala pro většinu poddaných zátěž a pro šlechtice finanční náročnost. Středověký model urozence jako bojovníka ve zbroji na vystrojeném koni ztratil na významu a stěžejním hlediskem pro postavení a prestiž v šlechtické sféře 16. století se stal majetek a rodová urozenost a s tím související následné uplatnění ve službě u panovnického dvora nebo v zemské správě.³²⁰ Pro představitele společensky prestižních a finančně zajištěných rodů nebyla služba v habsburské armádě tudíž tak přitažlivá. Naopak pro mladé raně novověké šlechtice pocházející z chudších rodů neoplývající takovým společenským vlivem znamenala vojenská služba v armádě možnost, jak společensky povznést jméno svého rodu, získat potřebné finance a nejlépe i dosáhnout vysoké vojenské hodnosti nebo úřednické pozice při panovnickém dvoru. Za získané peníze si mohli pořídit majetek, který tvořil v pojetí prestiže a společenského postavení jedno z měřítek.³²¹ Vojenská kariéra se stala novým svébytným pojetím života šlechtice ve vybudování osobní i rodové prestiže. Tento nastolený trend by nebylo možné realizovat bez možnosti někde vojenskou kariéru uplatňovat. Situace v Evropě hlavně na uherských bojištích tomu však značně napomáhala. Kvůli tureckému nebezpečí a ohrožování hranice Království českého mohli mladí čeští urozenci započít kariérní postup v systému habsburské armády, vypracovat se do vysokých veličích pozic a získat uznání a respekt pro sebe a svůj rod.³²²

Zářným příkladem praktikující takovýto postup byl Jindřich Hýzrlé z Chodů (1575-1665).³²³ Rod Hýzrlů pocházel původně ze Svaté říše římské a do historie se výrazněji

³¹⁷ V. BŮŽEK – F. KOREŠ – P. MAREŠ - M. ŽITNÝ, *Rytíři*, s. 291.

³¹⁸ TAMTÉŽ, s. 291-192.

³¹⁹ Z. VYBÍRAL, *Člověk ve válce*, s. 435.

³²⁰ P. MAŤA, *Svět*, s. 281.

³²¹ P. MAŤA, *Svět*, s. 461.

³²² Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008, s. 205.

³²³ Souhrnná bibliografie neexistuje. Existuje pouze historická edice jeho deníku a další krátké studie informující o jeho životě, cestování a válečnictví. V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*; Martin HOLÝ, *Jindřich Michal Hýzrlé z Chodů (1575–1665) a jeho poznávací cesta po střední a západní Evropě v letech 1607–1608*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*,

nezapsal žádný z Jindřichových předků.³²⁴ V sedmi letech začal chodit do školy, a jak sám píše ve svém deníku, velmi se mu líbila jízda na koni a udatní válečníci.³²⁵ O pět let později nastoupil ve Vídni k Arnoštu Habsburskému,³²⁶ kde se spolu s dalšími mladými šlechtici učil jízdě na koni, šermu a cizím jazykům.³²⁷ První kontakt s válkou zažil jako devatenáctiletý ve vojsku arciknížete Matyáše, ale do bojů zatím nezasáhl, protože vojsko bylo následně rozpuštěno a dále než za Komárno se nedostalo.³²⁸ Do skutečných válečných vřav na uherských bojištích se dostal v roce 1596, ze kterých si odnesl svou první válečnou kořist (koně a pletený koberec).³²⁹ Dlouhé osobní válečné intermezzo způsobeno vyřizováním pozůstalosti po svém otci trvajícím do roku 1603 bylo přerušeno a Hýzrle se mohl z pozice rytmistra císařské armády vrátit do Uher, kde se utvářela protestantská opozice proti Habsburkům v čele se Štěpánem Bočkajem, jenž se usídlil v Košicích. Zde se odehrálo střetnutí, které ve svých pamětech Jindřich velmi živě popisuje. Bočkajovci „silně z kusů (...) stříleli (...) a pak večír nepřítel z pevnosti vohněm na předměstí házel a mnoho popálil...“³³⁰ a po neúspěšném obléhání „několik měsíců v poli v takové nouzi, zimě, bídě a psotě a u velikém nedostatku na šatech a na obuvi zůstávali.“³³¹ Jindřich Hýzrle byl proto vyslán spolu s Albrechtem z Valdštejna³³²

Pardubice 2007, s. 35–66; Jarmila VACKOVÁ – ŠÍPOVÁ, *Cestopis a životopis Jindřicha Hýzrleho z Chodova z let 1612–1648. Příspěvek k poznání pozdně renesanční ilustrace v našich zemích*, Umění XI, 1963, s. 112–123; Vincenc FLORIÁN, *Jindřich Michal Hýzrle z Chodů*, in: 41. výroční zpráva c. k. reálného gymnasia v Domažlicích, Domažlice 1912, s. 1–12; Jakub ČAPEK, *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, Český lid 84, 1997, č. 2, s. 89–102; vyšly také práce zabývající se formálním rozbořením psaného textu, například Jakub ČAPEK – Marie JANEČKOVÁ, *Cizí výpůjčky ve slovní zásobě Jindřicha Hýzrle z Chodů*, in: Petr Nejedlý – Boris Lehečka – Miloslava Vajdlová (edd.), *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*, Praha 2005, s. 141–149; Lucie RYCHNOVSKÁ, *Vlastní jména zeměpisná v díle Jindřicha Hýzrle z Chodů*, Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu, Brno 2008, s. 217–223.

³²⁴ Známý byl Mates Hýzrle (zemřel 1528), který se proslavil jako velký odpůrce rodu Šliků. Viz *Ottův slovník naučný XI*, s. 1065

³²⁵ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 30.

³²⁶ Arnošt Habsburský (1553–1595), syn císaře Maxmiliána II., mladší bratr Rudolfa II. K jeho výchově a politickému kariéře více J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, zvláště s. 41–44 a 194–198.

³²⁷ P. MAŤA, *Svět*, s. 318. Srov. V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 33.

³²⁸ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 55.

³²⁹ TAMTÉŽ, s. 61.

³³⁰ TAMTÉŽ, s. 97.

³³¹ TAMTÉŽ, s. 99.

³³² O Albrechtovi z Valdštejna vzniklo několik domácích i zahraničních publikací a mnoho různě tematicky zaměřených článků. Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003; TÝŽ, *Valdštejnova pomsta*, Praha 1992; Zdeněk KALISTA, *Valdštejn. Historie odcizení a snu*, Praha 2002; Josef POLIŠENSKÝ – Josef KOLLMANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, Praha 2001; Josef KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie I. generalátu*, Praha 1998; TÝŽ, *Valdštejnův konec*.

do Prahy pro finance na zaplacení žoldu, avšak neuspěli a Hýzrle se bez zraněného Valdštejna vrátil ke svému vojsku. Za několik týdnů musel podstoupit cestu do Vídně, kde měl vyzvednout a dopravit k vojsku 30 000 zlatých.³³³ Naposledy do Uher zamířil roku 1605, avšak výraznější stopu již nezanechal. Válčení ukončil mír a Hýzrle se mohl vrátit do Čech za svou rodinou. Další životní osudy tohoto nebojácného muže již nezapadají do tematického i časového rámce této práce, ale bylo by velkou škodou nevyprovodit Jindřicha Hýzrleho přes nejstěžejnější okamžiky života až do konce jeho dní. Inteligentně využil ke svému strmému kariéernímu postupu ve vojenských pozicích situace v Evropě. Velel krátce třem stům jezdcům v zemské hotovosti svolané z popudu Rudolfa II.,³³⁴ jako reakci na jeho bratrský spor s Matyášem.³³⁵ Jako člověk živící se působením v armádních sborech musel neustále vyhledávat své uplatnění. Takto se ocitl v pasovském vojsku (mistrování proběhlo v Pasově), které mělo hájit císařovy zájmy v knížectví Jülich-Kléve.³³⁶ K válečným výbojům ale nedošlo a Hýzrle opustil vojsko a odcestoval do Prahy.³³⁷ Pasovské hodlal císař použít na uklidnění situace v Čechách, čehož se obávali stavové, a proto se pustili do organizování obrany. Vrchním zbrojmistrem české hotovosti se měl stát Jindřich Hýzrle z Chodů, proto opustil hodnost ve vojsku pasovských a ocitl se na druhé straně barikády.³³⁸ Rudolf II. nepovolil stavům svolat sněm a vyhlásit zemskou hotovost, čímž de facto rozkryl své karty.³³⁹ Pasovští si dopochodovali až do Prahy, kde byl v jakési městské domobraně Hýzrle určen k zabezpečení Hradčan. Po uzavření příměří museli všichni přísahat věrnost císaři.³⁴⁰ Po smrti Rudolfa II. nastoupil na trůn jeho bratr, který se rozhodl povýšit Hýzrleho do panského stavu.³⁴¹ V době třicetileté války získal od císaře patent, že může najmout vlastní skupinu žoldnérů, s níž bojoval na straně Habsburků například při obraně Vídně

Historie 2. generalátu 1631-1634, Praha 2001; Robert REBITSCH, *Wallenstein: Biografie eines Machtmenschen*, Wien 2010.

³³³ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 107.

³³⁴ TAMTÉŽ, *Příběhy*, s. 242-244.

³³⁵ Problematikou bratrského sporu mezi Rudolfem II. a Matyášem bylo věnována v roce 2008 mezinárodní sympozium, na základně kterého vznikl sborník Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608-1611)*, České Budějovice 2010.

³³⁶ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 253. Srov. J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 593-601.

³³⁷ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 254.

³³⁸ TAMTÉŽ, s. 259.

³³⁹ J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 610.

³⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 623.

³⁴¹ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 307-323

nebo na Moravě.³⁴² Z armády byl propuštěn v roce 1629, dále však byl politicky činný a staral se o své nabyté statky. Jindřich Hýzrle z Chodů zemřel roku 1665 věku devadesáti let.³⁴³ Představoval typický příklad muže – krýksmana, který zasvětil svůj život válečnému umění za účelem zisku společenské prestiže a financí.

Mohlo by se na první pohled zdát, že další významný bojovník z „krchova Evropy“³⁴⁴ Pavel Korka z Korkyně bude jen další v řadě bojovníků válčících za účelem vydobýt si společenské postavení a v boji s Turky spatřovat pouze splnění profesních povinností. On naopak své krýksmanství povznesl ještě výše do roviny středověkých křesťanských rytířů. Představoval ideál křesťanského bojovníka³⁴⁵ rozvinutý v 16. století především díky vleklým válkám s pohanskými Turky. Pavel Korka z Korkyně se narodil 23. června 1522³⁴⁶ jako člen drobného rytířského rodu³⁴⁷ s prvními doložitelnými předky ve 14. století.³⁴⁸ V útlém věku navštěvoval školu v Příbrami a na Karlštejně.³⁴⁹ K dalšímu potřebnému vzdělávání ještě ne ani jako desetiletý, jak sám píše ve svém deníku, „*dán byl ke dvoru císaře Ferdinanda (...) A znamenitý dvůr měl, takže (...) mnoho divných věcí zhlídl.*“³⁵⁰ V roce 1536 opustil císařský dvůr a pobýval na Moravě, aby se po roce opět vrátil k Ferdinandovi a podstoupil svou první výpravu do Uher, kde ho nejvíce zaujaly velké vinohrady³⁵¹ a španělští žoldnéři.³⁵² Náhle v roce 1543 musel opustit uherskou kotlinu, kde pobýval na různých místech, protože z Čech přišla zpráva o úmrtí jeho otce Jana Korky z Korkyně.³⁵³ Následující roky nejspíše vyplnil staráním se o zděděné statky

³⁴² TAMTÉŽ, s. 279–282.

³⁴³ V. FLORIÁN, *Jindřich*, s. 11.

³⁴⁴ Dobové označení pro uherskou hranici. Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 7.

³⁴⁵ Charakteristikou a významem pojmu ideálu křesťanského bojovníka se zabývá 3. kapitola válečný zážitek.

³⁴⁶ Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 11. Vybíral doplňuje, že nejspíše tiskařskou chybou August Sedláček uvedl datum narození 22. června, naopak dříve František Palacký uvedl správné 23. června. Srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VI. Podbrdsko*, Praha 1996, s. 118; František PALACKÝ, *Paměti Pavla Korky z Korkyně, znamenitého vůdce českého v XVI. století*, Časopis Společnosti vlastivědného muzea 3, 1829, s. 29.

³⁴⁷ Vymezení pojmu drobný rytířský rod provedl Václav BŮŽEK, *Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století*. Sborník příspěvků z konference na pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991. Ústí nad Labem 1991, s. 44-46.

³⁴⁸ *Ottův slovník naučný XIV*, s. 843, heslo Korka z Korkyně.

³⁴⁹ Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 79.

³⁵⁰ TAMTÉŽ.

³⁵¹ „*Mnoho vesniček, městeček a vinohradů (...) a mnoho vína, že by nevyteklo do roka.*“ TAMTÉŽ, s. 80

³⁵² „*Císař Karel poslal Španěle do Uher, velmi oupravní čistí muži.*“ TAMTÉŽ.

³⁵³ Dá se předpokládat, že právě úmrtí otce bylo důvodem návratu domu. Nasvědčuje tomu i okolnost, že Pavel Korka přestal zapisovat zprávy do svého deníku po dobu téměř dvou let. Srov. TAMTÉŽ, 84.

v Čechách a poctivou službou císaři, kterému vojensky napomáhal umravňovat pozdvížení některých knížat, avšak do krvavých bojů nezasáhl.³⁵⁴ Do Uher zamířil až v roce 1552 v tažení vedené Karlem ze Žerotína, se kterým „s pomocí pána Boha a Jeho Milosti Královské do nebezpečných bojů zasáhl“.³⁵⁵ Pavel Korka začal společensky stoupat, což dokazuje pozvání od arciknížete Ferdinanda Tyrolského na pražský rytířský turnaj.³⁵⁶ V roce 1556 se opět ocitl v Uhrách, tentokrát ve vojsku vedené arciknížetem směřujícím k pevnosti Siget.³⁵⁷ Ale „*Turek táhl silně na ně*“,³⁵⁸ proto se museli stáhnout až k Vídní. V dalších letech si Pavel Korka plnil své společenské povinnosti u dvora arciknížete Ferdinanda. Jeho deník obsahuje zápisy o honosných večerích, lovech a honitbách.³⁵⁹ Nemalou pozornost věnoval počasí a meteorologickým jevům, které si poctivě zaznamenával.³⁶⁰ Na již známé bojiště se vrátil v roce 1564 a střídavě zde působil ve vleklých bojích. O dva roky později proběhla výprava opět k pevnosti Siget, které se Korka zúčastnil již jako rytmistr císařské armády. Hotovost zůstala utábořena u Rábu a posléze byla rozpuštěna.³⁶¹ Pokud Korka neválčil, byl politicky připoután k panovnickému dvoru. Věrnost mu byla vlastní k jakémukoliv císaři a českému vládci.³⁶² V devadesátých letech se rozhořela patnáctiletá válka, Pavel Korka měl řídit z poručení Rudolfa II. mustrování vojska v Hustopečích na Moravě a tažení se zúčastnit ve funkci hejtmana.³⁶³ Zdeněk Vybíral datoval válečníkův skon někdy do předjaří roku 1598 na základně informací z příprav a průběhu Korkova pohřbu.³⁶⁴ Na základně edičně zpřístupněného deníku lze rekonstruovat osudy tohoto významného bojovníka za křesťanskou víru. Oddán panovnickému habsburskému trůnu a svým myšlenkám na Boha všemohoucího se neustále vracel na bojiště bojovat proti v jeho

³⁵⁴ „Bylo tažení do Bavor, neb se byli pozdvihli všecka knížata proti císaři.“ TAMTÉŽ.

³⁵⁵ Korka se tomu tažení velmi věnoval a zaznamenával si počet jezdeckta, cestu kudy pochodovali a zúčastněné osoby. TAMTÉŽ, s. 92.

³⁵⁶ Na turnaj byl Korka pozván spolu s Karlem z Žerotína. „*Tu je Jeho Milost Arcikníže přivítal a je oba sobě zamluvil, aby byli v turnaji (...) na paláce hradu Pražského.*“ TAMTÉŽ, s. 93-94.

³⁵⁷ V. BŮŽEK, *Ferdinand*, s. 113-114.

³⁵⁸ Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 101.

³⁵⁹ Pavel Korka z Korkyně byl součástí příprav a svědkem příjezdu císaře Ferdinanda I. Více V. BŮŽEK, *Ferdinand*, s. 143-157.

³⁶⁰ Zapisoval si meteorologické jevy obvyklé, jako bouřka, velký déšť, ale i úkazy abnormální (kometa, blesky, povodně) aj.

³⁶¹ „*I leželi jsme u Rábu, až do Svatého Martina. A potom zas domů, tož ta vojna.*“ Z. VYBÍRAL, *Paměti*, s. 123. Srov. V. BŮŽEK - O. JAKUBEC - P. KRÁL, *Jan*, s. 25; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 139.

³⁶² Srov. J. JANÁČEK, *Rudolf II*, s. 170.

³⁶³ Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*, s. 161-162.

³⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 32.

očíh největšímu protivníkovi – jinověrnému Turkovi. Slávu mu nevynesla jen vojenská kariéra, jako tomu bylo o Jindřicha Hýzrleho z Chodů, ale hlavně oddanost panovníkovi a neutuchající ochota bránit křesťanskou víru.

Krátké biografie dvou významných českých bojovníků naznačily, že svět muže ve válce nebyl černobílý a každý svou vojenskou kariéru chápal jinak.³⁶⁵ Jedním nebylo cizí postavit se se zbraní v ruce Turkům i křesťanům, pro druhé představoval jediného možného protivníka pouze nepřítel křesťanství.

³⁶⁵ Podrobněji o každodennosti raně novověkého válečníka Z. VYBÍRAL, *Člověk*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 433-473; F. KOREŠ, *Válka*; také texty pojednávající o konkrétních raně novověkých válečnících V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.); Z. VYBÍRAL (ed.), *Paměti*.

6 Válečný zážitek z „krchova Evropy“³⁶⁶

Krátké životopisy přímých účastníků v předešlé kapitole nastínily, že každý jednotlivec okusující válečné vřavy s Turky šel bojovat z rozdílného přesvědčení. Pro krýksmany byla vojna životním posláním a zdrojem financí a prestiže, tudíž neměli důvod se jí vyhýbat. Samozřejmě ale existovala opačná skupina válečníků, která ve válce neviděla nic pozitivního a převládaly u ní negativní pocity spojené se strachem, smrtí a nechutí. Představitelé obou dvou rozdílných skupin si z bojů odnášeli své vlastní individuální zkušenosti, zážitky, názory na spolubojovníky i nepřítel a celkově prostřednictvím svých činů, postojů a názorů odkrývali sami sebe – své životní přesvědčení. Ti, co neměli možnost poznat válečné dění a osmanské bojovníky na vlastní kůži, se seznamovali s podobou muslimského nepřítel zprostředkovaně z novin, cestopisů, naučné literatury či náboženských polemik protitureckého výrazu.³⁶⁷ Stejně jako přímá konfrontace s Turkem jako nepřítelem na opačné straně bitevního pole, tak i zprostředkované válečné zážitky měly značný vliv na myšlení, jednání lidí a jejich všední život. To znamená, že základem vnímání války je zkoumání individuální i kolektivní zkušenosti v určitém čase a prostoru.³⁶⁸ Pro 16. století zatím nevznikla práce reflektující vnímání tureckých válek, což je zapříčiněno nejenom malým reprezentativním vzorkem, ale také krátkou dějinnou epochou.³⁶⁹ Pramennou základnu zvoleného přístupu představují osobní korespondence, městské kroniky, deníkové záznamy jednotlivců a různorodé spisy diplomatického charakteru. Z vypsanych druhů zkoumaného historického materiálu vyplývá, že těžištěm bádání je šlechta. Měšťané i poddaní sice tvořili nemalou část vojska bojujícího v Uhrách, ale svoje chování nikterak psanou formou nerefletovali. Předmětem zájmu historiků by se v budoucnu mohly stát městské kroniky reagující na blížící se nebezpečí, nebo se

³⁶⁶ Označení použil Mikuláš Dačický z Heslova. Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, Praha 1878, s. 213.

³⁶⁷ Kompletní přehled podává T. RATAJ, *České země*, s. 23-209.

³⁶⁸ Takto definovaný přístup ke zkoumání válečného zážitku vychází ze zákonitostí historické antropologie, jejíž základní teze uveřejnil Richard van Dülmen, podle něhož se tento přístup zaměřuje na mnohostrannou kulturně-sociální podmíněnost jednotlivce v proměnách času, na zvláštnosti a svébytnosti lidského chování. Více v DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, zvláště s. 11; v českém prostředí teoretické monografie začaly vznikat nedlouho poté, například Václav BŮŽEK – Dana ŠTEFANOVÁ (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 (= Opera historica 2001), Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.

³⁶⁹ J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 8.

pouze okrajově zmiňující o turecké hrozbě.³⁷⁰ Tato práce se tudíž bude věnovat pouze šlechtickému prostředí a o dalších sociálních vrstvách se zmíní pouze okrajově.

Obecně lze konstatovat, že vnímání války koexistovalo společně s pocitem strachu. O definování a vymezení pojmu strach se zasloužil Jean Delumeau, který rozlišil dva typy. Skutečný strach chrání člověka proti ohrožení projevující se při kontaktu se známým předmětem a imaginární strach reagující na neznámé skutečnosti, které úzce souvisí s úzkostnými stavy a obavou z budoucnosti.³⁷¹ V předbělohorské době nelze rozlišovat obě podoby strachu, protože lidé ve stavu válečném buď byli v přímém kontaktu a zažívali válečné běsy, nebo vzdálení od bitevních polí zažívali vlivem propagandistických listů či zpráv od svých známých strach z budoucích dnů.³⁷² Při formování válečného zážitku nesmí být tato skutečnost opomíjena ani u těch nejstatečnějších účastníků uherských bojů.

Válečný zážitek a smýšlení účastníků uherských operací budou v následujících řádcích vnímány především na podkladě chování jedinců v situacích dotýkajících se turecké otázky.³⁷³ Dále bude brán ohled na jejich názory a postoje, které sdělovali prostřednictvím dopisů či deníkových záznamů.³⁷⁴ Pro rekonstruování myšlenkového světa jedince vzdáleného několik set kilometrů od tureckého nebezpečí se historik musí spokojit nejčastěji pouze s korespondencí doplněnou o některé podoby turecké literatury.

6.1 Vnímání války přímých účastníků bitev

Deníkových svědectví a korespondenčních souborů odkazující na válečnou každodennost a odkrývající mentalitu jejich tvůrců se dochoval takový počet, aby mohlo dojít k rozkrývání jejich válečného zážitku z přímého setkání s válkou a tureckými válečníky.³⁷⁵ Jedinci se v závislostech na svou národu nějak chovali, projevovali, přemýšleli a vnímali svět kolem sebe. Předbělohorskí válečníci, jak již bylo napsáno, čelili dobovému diskurzivnímu tlaku

³⁷⁰ Základy v tomto ohledu položil J. POLIŠENSKÝ, *Kniha o bolesti a smutku: výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948.

³⁷¹ Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.-18. století. Obležená obec I*, Praha 1997, s. 19.

³⁷² TAMTÉŽ, s. 26-27.

³⁷³ Stejně tak k problematice válečného zážitku přistoupil ve své práci J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 16-70.

³⁷⁴ Přehledu pramenů, prostřednictvím kterých lze přistupovat k vojenským dějinám a utváření myšlenkových světů jejich účastníků přispěl svou prací V. PRCHAL, (ed.), *Mezi Martem*.

³⁷⁵ Pro jihočeský region představuje stěžejní pramenný soubor sbírka Historica uložená ve Státním oblastním archivu v Třeboni obsahující šlechtickou korespondenci.

na utvoření vlastní maskulinity spojené s naplněním ideji křesťanského bojovníka. I přesto si někteří rozmýšleli, jestli se k výpravám do Uher vydají. Takto váhal také Petr Vok z Rožmberka navržen v roce 1594 do pozice vrchního velitele českého vojska.³⁷⁶ Poslední pán rodu červené pětিলisté růže nejprve nechtěl návrh přijmout. Argumentoval tím, že není již nejmladší a trápí ho chatrné zdraví.³⁷⁷ Stejně tak neopomenul poznamenat, že rožmberská pokladna nedisponuje dostatečným finančním obnosem na vyzbrojení vojska. Největší obavu měl z daleké cesty do Uher a případného neúspěchu tažení.³⁷⁸ Nakonec se rozhodl návrh přijmout a do boje s tureckým nepřítelem se vydat. Než strach z nasazování svého život a nechuť daleko cestovat a bojovat byla silnější povinnost vůči Bohu a vlasti.³⁷⁹ Odlišný element zaujímalí muži, kteří nikdy neváhali do bojů zasáhnout a válčení brali jako svůj životní úděl. Tito dobrodruzi dobrovolně vstupovali do vojsk s vidinou pravidelného příjmu a celkového posílení společenského postavení.³⁸⁰

Při vstupu do uherského prostoru a okušení prvních bojů došlo ke konfrontaci toho, jak si jedinec představoval válku a jaká skutečně byla. Nejvíce vojáka ovlivňovala všudypřítomná nejistota.³⁸¹ Velmi často válečníci dostávali opožděně zapláceno, což působilo na mysl velmi demoralizačně.³⁸² Život řadového bojovníka v ležení se vyznačoval také nudou, kterou vyplňoval hazardem, opilstvím a jinými nepřístojnostmi.³⁸³ Vnímání války ovlivňovalo také aktuální roční období a vojáky často zaskočilo velmi proměnlivé počasí, které dokázalo ohrozit bojeschopnost posádky i zvrátit výsledek bitvy a ovlivňovalo emocionální stránku člověka.³⁸⁴ Uherské meteorologické výkyvy se nevyhnuly ani Pavlu Korkovi, který si v roce 1543 zapsal, že byly „*velicí větrové a to trvalo tři dny pořád. Mnoho koní zimou pomřelo i pěších*“ a nemohl se už dočkat lepšího počasí, aby „*zase dobře měli ve všem*“.³⁸⁵ Negativně na morálku družstva působily také různé nemoci vzniklé špatnými hygienickými

³⁷⁶ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 274–283; V. BŮŽEK, *Protiturecké tažení*, s. 53–66.

³⁷⁷ Petrovi Vokovi z Rožmberka byla v té době padesát čtyři let.

³⁷⁸ J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 22–24.

³⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 25.

³⁸⁰ Zářným příkladem byl Jindřich Hýzrle z Chodů, o jehož životě pojednávala jedna z předešlých podkapitol.

³⁸¹ J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 45.

³⁸² Nevyplacení žoldu zažil i Jindřich Hýzrle z Chodů. V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 107.

³⁸³ J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 43.

³⁸⁴ Z. VYÍRAL, *Člověk ve válce*, s. 448–449.

³⁸⁵ TÝŽ, *Paměti*, s. 83.

podmínkami, které zahubily nemalou část vojenského tábora.³⁸⁶ O neuspokojivém táboření vlivem zimy, nedostatku jídla, šatů a peněz pocítil potřebu napsat i krýksman Jindřich Hýzle z Chodů.³⁸⁷ I přesto nebyl schopen bez válečného dění naplno prožívat svůj život. Po pár měsících v Čechách s rodinou už „*táhla mě zase mysl má ke krýksmanskému životu*“.³⁸⁸ Nejvíce však emocionální stránku lidského myšlení ovlivnil rozpor mezi tím, jak si bojovník představoval válku, a tím jak ve skutečnosti vypadala.

Jiný pohled na válečný zážitek krýksmana poskytl František Koreš.³⁸⁹ Rekonstruoval například smýšlení Jana Rúty z Dírného, jenž v roce 1565 poznával sedmihradské bojiště. Jeho myšlenky nemířily směrem vítězných operací nad nepřitelem, ale pomyslně putovaly v korespondenci do Čech. Rytíř se strachoval o zdravotní stav svých blízkých, především matky. Dlouhou chvíli při čekání v táboře si nejspíše krýksmani zkracovali myšlenkami na své přátele, popřípadě navazovali kontakty nové a ty následně utužovali. Korešovým pohledem na válečné dění došlo k jinému pojetí každodennosti válečných operací, která se neskládá pouze z válečných zásluh velkých bojovníků, ale i myšlenkového světa nižšího šlechtice čekajícího na svou šanci v boji s jinověrcem.

Celkově urozenec předbělohorské doby měl ve svém vědomí pocit o potřebě válčit proti turecké hrozbě, který byl konstruován tlakem diskurzivní normy o představě ctnostného bojovníka za pravou víru. K takto koncipované normě patřily pořád projevy statečnosti a chrabrosti jako stěžejní vlastnosti tvořící součást urozenosti. Lidé mající jít bojovat byli ovlivněni dobovou propagandou, která proklamovala nutnost války, a vlastním pocitem o dalekém ohrožení nedotýkajícího se českých hranic. Ve vojenském ležení pak na řadové vojáky demoralizačním dojmem působily nevyplacení žoldu, nedostačující strava a nemoci šířící se táborem.³⁹⁰ Někteří se obávala o své statky, které byly v jejich nepřítomnosti v rukou jiného člena rodiny.

³⁸⁶ TÝŽ, *Člověk ve válce*, s. 449.

³⁸⁷ „... *Poněvadž sme pak několik měsíců v poli v takové nouzi, zimě, bidě a psotě a u velikém nedostatku na šatech a na obuvi zůstávali, k tomu poto[m] všechno tažení, co sme od Vostřehoma odtáhli, nikdy žádného penízku soldátům dáno a zapůjčeno nebylo, vidělo se panu Bastovi a všem nejvyšším od každého rejementu k jich pánům, od koho kdo verbován byl, pro jich fedrunk a retunk na penízích odeslati...*“ V. PETRÁČKOVÁ – J. VOGELTANZ (edd.), *Příběhy*, s. 300.

³⁸⁸ TAMTÉŽ.

³⁸⁹ Pečlivým rozbořením korespondence jihočeských nižších šlechticů a rekonstrukcí myšlenkového světa jejich tvůrců a příjemců se zabýval F. KOREŠ, *Válka*.

³⁹⁰ Z. VYÍRAL, *Člověk ve válce*, s. 447-450.

6.2 Zprostředkovaný válečný zážitek

Každého asi nejspíše napadne, co si vůbec představit pod substantivem „zprostředkovaný“. Může dojít k synonymickému nahrazení slova výrazem „nepřímý“, který již působí příhodnějším dojmem. Takto koncipovaný zážitek tedy pociťovali jedinci, kteří nebyli v přímém kontaktu s válečným děním, ale i přesto na ně dopadala tíha okamžiku a dokázali vnímat určité narušení hodnot a životních jistot společnosti 16. století. Člověk počátku novověku subjektivně reagoval na přicházející impulsy především vlivem osobní zkušenosti a zažitých postojů. Jedince v jeho jednání neovlivňovala jen individuální zkušenost, ale byl součástí sociální skupiny, která měla svá psaná i nepsaná pravidla. V sociálním prostředí se musel jedinec chovat tak, aby bylo rozpoznatelné, že do patřičné sociálního prostředí patřil a současně se vymezoval vůči ostatním.³⁹¹ Co tedy utvářelo válečný zážitek nezúčastněných? Jak vnímali válku jednotlivci v Čechách a na Moravě, která byla blíže nebezpečí a Bočkajovým vpádem i hrozbu zažila? Strachovaly se matky nebo manželky o své syny, respektive manžely? Našlo by se určitě mnoho dalších zajímavých otázek, avšak k informativnímu záměru této práce se takto zvolený výběr jeví jako dostačující.

Pojetí nepřímého válečného zážitku značně ovlivňuje prostorové hledisko. Jaroslav Pánek rozdělil země středoevropského prostoru do třech typů na základě blízkosti tureckého nebezpečí k jejich hranicím. Přímě ohrožené země byly Dolní Rakousy a Uhry, mezi nepřímě ohrožené patřily Korutany a Morava a třetím typem byly země poměrně vzdálené (Čechy, Lužice, Slezsko, Horní Rakousy, Tyrolsko).³⁹² Z tohoto vymezení by se dalo tedy přepokládat, že i lidé se cítili více či méně ohroženi podle země, ve které přebývali. V utváření smýšlení o tureckém nebezpečí záleželo na vzdálenosti od skutečného ohrožení. Válečný zážitek lidí žijící v Čechách a na Moravě nebyl rozhodně jednotvárný, stejně tak se odlišil na základně společenského postavení. Nejvíce myšlenky nezúčastněných v době válek ovlivňoval imaginární strach, co přinese budoucnost.³⁹³ U představitelů šlechtických rodů v Čechách lze jejich myšlenkový svět rekonstruovat lépe než u měšťanů a poddaných. Urozenec měl snadnější přístup k informacím a byl lépe ovlivnitelný dobovou tzv. vojenskopolitickou propagandou, která značně utvářela jednotlivcovy názory a formovala jeho představy o válce.

³⁹¹ O sociálních vztazích mezi pány a přáteli – V. BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“.

³⁹² J. PÁNEK, *Podíl*, s. 71-84.

³⁹³ J. DELUMEAU, *Strach I*, s. 19.

Historická publicistika, zpravodajství, ilustrativní ztvárnění bojů nebo písně měly hlavně vyvolávat strach z tureckého nebezpečí.³⁹⁴ Nejvlivnějším propagandistickým tiskem byly relace působící ve velké míře i na nižší sociální vrstvy, jež znázorňovaly a popisovaly Osmany v jejich největší krutosti. Nechyběly příběhy o týrání malých dětí, které byly nabodávány na kůly, nebo historky o znásilňování a odvádění žen.³⁹⁵ Popularitou se vyznačovaly i příběhy o křesťanech zajatých osmanskými oddíly a následně dlouhá léta vězněných. Například Václav Vratislav z Mitrovic zakusil zajetí v době patnáctileté války a neváhal se o této zkušenosti zmínit ve svých *Příhodách*.³⁹⁶ Většina poddaných a měšťanů s takto koncipovanou propagandou přicházela do styku spíše výjimečně. Venkovské a městské prostředí představovalo ideální prostor pro tzv. náboženskou propagandu. Lidé docházeli na bohoslužby, které ve svém programu měly zahrnutý pasáže upozorňující na potřebný boj proti pohanským Turkům.³⁹⁷ Svatý stolec dále působil vydáváním papežských bul a listin.³⁹⁸ Církev neměla v úmyslu vzbuzovat v lidech odpor vůči nepříteli. Takto volená strategie sloužila k navození pocitu, že osmanská hrozba je pouze trestem za špatné lidské hříchy. Turek představoval boží trest a měl napravit lidskou hříšnost.³⁹⁹ Funkčnost takto zvolené taktiky dokazovala vyjádření některých šlechticů, kteří křesťanské porážky přičítali lidské hříšnosti.⁴⁰⁰

Náladu společnosti, jež napomáhala ke komplexnímu přemýšlení o daleké válce, ovlivňovalo neustálé vypisování mimořádných daní. Se stoupáním finančních nároků vzrůstaly i robotní povinnosti poddaných. Na bedrech nepřímých účastníků také spočívala zátěž spojená s povinností zásobit zemské vojsko. Většina z nich nedokázala racionálně pochopit, proč někteří z jejich blízkých museli odejít bojovat s tak vzdáleným nebezpečím, a tudíž si nepřipouštěla velký pocit ohrožení.⁴⁰¹ V Čechách se nepodařilo vyburcovat společnost k větší aktivitě a zarputilému bojování s hlavním nepřítelem křesťanů.⁴⁰² Spíše se zemí šířilo neklidné sociální klima způsobené neutuchajícími

³⁹⁴ Druhým záměrem vojensko-politické propagandy bylo ovlivňovat šlechtice při placení mimořádných daní. Viz T. RATAJ, *České země*, s. 268.

³⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 51, 61.

³⁹⁶ A. BEJBLÍK (ed.), *Příhody*.

³⁹⁷ V časech masivních střetů v Uhrách probíhaly bohoslužby s pevně stanoveným programem ve všech městech současně. *Sněmy české III*, s. 299-301.

³⁹⁸ T. RATAJ, *České země*, s. 164.

³⁹⁹ J. DELUMEAU, *Strach II*, s. 99-101

⁴⁰⁰ Takto reagoval Lev z Rožmitálu na smrt Ludvíka Jagellonského při mohučské tragédii. *Archiv český IX*, s. 93

⁴⁰¹ J. FLEISCHMAN, *Válečný zážitek*, s. 19-20.

⁴⁰² TAMTÉŽ, s. 19.

závazky vůči vydržování bojeschopného vojska v Uhrách. Odlišné myšlenky mohli mít vojáci navrátilí zpět do vlasti, kteří se s nebezpečím setkali tváří v tvář. Jedním za všechny byl Petr Vok z Rožmberka, který začal v devadesátých letech po návratu z Uher zabezpečovat dominium proti vpádu nepřítel.⁴⁰³ Jihočeský velmož nezastával myšlenku, že nebezpečí působilo příliš daleko, ale naopak si uvědomoval možnost překročení Osmanů přes hranice Čech.

Na začátku 17. století se na Moravě ocitly rabující a mordující hordy Bočkajovců, stoupenci protestantského vyznání z Uher a spojenci osmanské říše. Nebezpečí, které do té doby bylo příliš daleko, se náhle ocitlo v jedné ze zemí Království českého. Markrabství moravské spadající do nepřímo ohrožených oblastí podle Pánkova rozdělení zažilo první kontakt s ukrutným nepřítelem. Jak ale probíhalo 16. století na Moravě a jaký válečný zážitek zažívali Moravané? Naprosto si přiznávali pozice nepřítele za hranicemi a podle toho upravovali vojenské plánování. Ve druhé polovině zmiňovaného století bylo doporučeno větším královským městům (Olomouci, Brnu, Znojmu a Jihlavě), aby často s vybranými dvě stě padesáti muži vykonávala vojenská cvičení.⁴⁰⁴ Stejně tak se měli zdokonalovat ve válečném umění i mladí šlechtici, kteří neměli žádné závazky a pouze „*darebně maří čas*“.⁴⁰⁵ Docházelo také k výstavě městského opevnění, na jehož financování se podíleli i církevní hodnostáři.⁴⁰⁶ Moravští zemští stavové svým dalším rozhodnutím zřídit v Brně⁴⁰⁷ a Olomouci velké zbrojné komory se zbraněmi a potřebami pro devět tisíc vojáků jasně proklamovali, že oproti sociálnímu neklidu v Čechách se Morava potýkala se stoupajícím strachem.⁴⁰⁸ I přes zmíněná doporučení si nedokázalo Moravské markrabství vojensky poradit s vojskem Štěpána Bočkaje. Někteří šlechtici se záměrně vyhýbali vojenským povinnostem, jiní nebyli dostatečně vycvičeni.⁴⁰⁹ Nyní po moravské půdě pochodovali protestanští vojáci a „*co zůstalo, pálili, lidi mordovali a sekali, vázali a zajímali*“.⁴¹⁰ Ukázal se také jako již poněkolkáté neschopný systém

⁴⁰³ A. STEJSKAL – V. BŮŽEK, *Výzbrojní program*, s. 183-216.

⁴⁰⁴ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, s. 184.

⁴⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 186.

⁴⁰⁶ O aktivitě církevních institucí při stavbě brněnského opevnění podrobněji Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593-1606)*, Praha 2006, s. 114.

⁴⁰⁷ Vojenské úlohy a postavení Brna v době patnáctileté války s Osmany si především z hlediska berního systému všiml Tomáš Sterneck. Více T. STERNECK, *Město*.

⁴⁰⁸ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy*, s. 186.

⁴⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 216.

⁴¹⁰ TÝŽ, *Prameny*, s. 99.

svolávání zemských hotovostí. Válečný zážitek obyvatel Moravy a Čech se oproti 16. století dosti změnil. V jejich blízkosti se objevil nepřítel. Došlo k vpádu nájezdníků z Uher, což si nikdo do té doby nechtěl představit jako opravdovou hrozbu.

V posledním desetiletí historikové své badatelské otázky nasměrovali i mimo maskulinní vnímání války a svou pozornost zaměřili i na ženský svět.⁴¹¹ Ženy podle historika Jeana Delumeaua propadají pocitu strachu a vnímání hrozby dříve než muži.⁴¹² V českém historické vědě zatím nebyly vysloveny jakékoliv obecné závěry vinou malému počtu pramenů reflektující válečný svět očima ženy. O mikrohistorickou sondu se pokusil František Koreš, jenž přiblížil studiem osobní korespondence válečné zkušenosti dvou žen.⁴¹³ První byla Žofie Planská z Janovic na Velharticích.⁴¹⁴ Nespokojená Žofie psala Petru Vokovi, aby propustil jejího muže ze služby.⁴¹⁵ Promyšlenou strategií chlácholila nejvyššího polního hejtmana, kterého neváhala oslovovat přívlastky typickými pro křesťanského rytíře, spoléhajíc se tak na pánovo smilování.⁴¹⁶ Žofie Planská neargumentovala strachem o život svého manžela, přičemž byla ovlivňována dobovou propagandou o ukrutných Turcích, naopak odkryla svět osamocené manželky topící se v beznaděži. Naplno si uvědomila důležitost svého muže, který musel opustit rodinu, čímž pozměnil její dosavadní způsob života. Odchod mužů do války paradoxně mohl vést k samostatnosti jejich manželek, které se, chtě nechtě, musely se všemi těžkostmi vypořádat a postarat o standardní chod panství.⁴¹⁷

Druhou ženou reflektující válečné dění byla vdova Lidmila Kocová z Chudenic na Bystřici nad Úhlavou. Svou válečnou zkušenost zažila v době pádu Pasovských v roce 1611, což se sice odchyluje od časové roviny této práce, ale pro naznačení myšlenkového světa ženy přímo zasažené válkou jde o tak ojedinělý případ, že zde musí být alespoň naznačen. V korespondenci s Johankou Švihovskou z Rýzmburka vdova cítila smutek nad jejím synem Divišem, který se v době bojů vydal do Prahy. Lidmila Kocová se

⁴¹¹ Blíže k ženám zastupujících role mužů nebo spoluvytvářejících komplexní dobové klima Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 340-357.

⁴¹² J. DELUMEAU, *Strach I*, s. 225.

⁴¹³ O mikrohistorické sondy do ženského světa se pokusil F. KOREŠ, *Válka*, s. 39-43, 80-83.

⁴¹⁴ Žofie Planská z Janovic na Velharticích byla manželka Šebastiána Jáchyma ze Žeberka, který se zúčastnil tažení do Uher v roce 1566 pod velením Petra Voka z Rožmberka

⁴¹⁵ Nezvládala se sama postarat o chod manželových statků a obávala se napadení od svých vzbuřených poddaných na Sušicku.

⁴¹⁶ „Jakožto ku pánu křesťanskýmu a milovníku a obhájci zarmúcených a pro ochranu nás opouštěných“. TAMTÉŽ, s. 41.

⁴¹⁷ F. KOREŠ, *Válka*, s. 39-43.

prostřednictvím novinového zpravodajství a ústních zpráv dozvídala o dění v Praze a utvářela si svůj osobní válečný zážitek. Velmi se obávala dalšího vývoje a ještě ukrutnějšího řádění. Představovala ženu, které nebylo lhostejné válečné dění a prahla po nových informacích. Pocit strachu o bezpečnost sebe a svých blízkých podrýval její psychický stav a negativně na ni působil. Tento příklad také ukázal na velké množství ústních a písemných informací šířících se Čechami na začátku 17. století, které si člověk mohl opatřovat, ale také musel objektivně analyzovat.⁴¹⁸

Přímý i zprostředkovaný válečný zážitek se vyznačoval určitou strukturou a bylo by chybou ho vystavovat pouze na subjektivní emocionální rovině. Tvořila jej sociální skupina, ve které jedinec pobýval. Neméně podstatnou složkou byl horizont prostoru a času jedincova života. Jako stěžejní se jevila vzdálenost od válečného nebezpečí a vliv měly také výchova a předešlé válečné zkušenosti. Ve šlechtickém prostředí zaujímal obrovské pole působnosti politickovojevenská propaganda (zpravodajství, relace, písně), naopak u poddanské vrstvy hrála prim náboženská propaganda (bohoslužby, mše); obě spoluvytvářely představy o nepříteli.

⁴¹⁸ TAMTÉŽ, s. 80-83.

7 Didaktická analýza tématu

Po odborných pasážích o tématu osmanského nebezpečí ve střední Evropě v počátcích novověku následují části, které předešlé kapitoly převedou do pedagogické souvislosti. Po správném a důkladném nastudování konkrétní problematiky daného období následuje v učitelově práci transformace tématu do didaktické roviny. Základem pedagogického přístupu k dějepisnému tématu je didaktická analýza učiva.⁴¹⁹ Poznatky a správný přístup vždy učitel kontroluje s učebnicí, kterou škola používá. Po těchto dvou správně provedených krocích může přistoupit k vytvoření různých učebních pomůcek a zjednodušení pro studenty, kvalitních testových a zkouškových otázek, zadávat domácí úkoly a samostatné práce a poskytnout studentům odpovídající reflexi tématu. Celkově pak lze říci, že po takto zvolených krocích dojde ke správnému, komplexnímu a dostačujícímu předání poznatků posluchačům.⁴²⁰ Žádný průzkum zatím neodhalil, jaký mají učitelé k tomuto přístupu vztah a zda ho naplňují. Osobně zastávám pesimistický názor, přičemž největší problém vidím v motivaci učitelů. Proto ještě větší důležitost přikládám k podobným pracím, jako je tato, které by činnost učitelům značně zjednodušily a poskytly jim odpovídající odbornou i praktickou zkušenost.

7.1 Teoretické předpoklady didaktické analýzy

Didaktická analýza tématu představuje hlubší myšlenkovou činnost vyučujícího, která umožňuje pedagogicky proniknout do učební látky. Znamená to zabývat se důkladně vztahem cíle učební jednotky k obsahu vzdělání.⁴²¹ Při tomto postupu dojde k pomyslnému rozdělení učiva na základní, rozšiřující a doplňující. Nejenomže to umožňuje pedagogovi účelně vybírat z těchto kategorií, ale celý soubor učební látky je přehledně uspořádán. Existuje několik definic didaktické analýzy učiva,⁴²² avšak nejprehlednější sepsal Jan Podroužek (1998), který tvrdil, že „*didaktická analýza je myšlenková činnost učitele nebo také metoda, která mu umožňuje pochopit obsah, rozsah a strukturu učební látky a najít výchovnou a vzdělávací hodnotu učební látky. Dále*

⁴¹⁹ Z. KALHOUS – O. OBST a kol., *Školní didaktika*, s. 141.

⁴²⁰ TAMTÉŽ.

⁴²¹ M. PASCH, *Od vzdělávacího programu*, s. 130.

⁴²² Didaktickou analýzu učiva definoval například Jan Štáva (1997). Podstata podle něj spočívá v dostatečném vymezení výukových cílů. Cíle vymezuje jako „*soupis všech činností, které by měl žák na konci svého učení ovládat – co musí vědět, za jakých podmínek a do jaké míry.*“ J. ŠTÁVA a kol., *Vybrané kapitoly*.

stanovit konkrétní výukové cíle v souladu s obecnými cíli výchovy a vzdělání v určitém učebním předmětu, v určitém ročníku a na určitém stupni školy. ⁴²³ Didaktickou analýzu musí tedy učitel provádět vzhledem ke stanovenému výukovému cíli, ⁴²⁴ který je předem vytyčen s ohledem na specifika konkrétní učební látky. Správnost a praktická účinnost analýzy tedy závisí na tom, jak vyučující pochopil a zvládl si osvojit daný obsah učiva, jak je schopen transformovat odborné historické poznatky do didaktické roviny školního učiva a do jaké míry je schopen naplnit předem vytyčené cíle (afektivní, psychomotorické, kognitivní).

Předpokladem pro správné sestavení analýzy je důkladný rozbor obsahu učiva, jež tvoří pojmy, obsahové vztahy a vazby v učivu; nesmí být opomíjena ani činnost posluchačů vedoucí k dostatečnému osvojení a pochopení poznatků. Stejně tak patřičné je zakomponování mezipředmětových vztahů v učivu.

Autoři teoretického vymezení se shodují ve správném postupování při provádění didaktické analýzy učiva. Rozdělují postup do třech okruhů, přičemž každý obsahuje svá specifika. První etapa, v dějepise nazývaná historická analýza, se vyznačuje důkladným rozbořením obsahu učiva, zkoumáním vzdělávací hodnoty v určitém tematickém celku, určením materiálních a formálních cílů tématu, rozbořením pojmů, vztahů a obsahových vazeb v učivu. Učitel by měl v první etapě vytvořit tzv. *pojmovou analýzu* obsahující pojmy, které jsou pro studenty nové, a logicky a přehledně je zařadit do již známého pojmového spektra. Pokračovat by měl *vztahovou analýzou*, jejímž obsahem je vytvoření příhodných zákonitostí a vztahů mezi pojmy definovanými v předešlém kroku. První okruh by měl vyučující zakončit *praktickou analýzou* informující o důležitosti znalosti učiva v praktickém životě studentů a navození pocitu užitečnosti studia. Odborný podklad pro tvorbu první etapy tvoří standardy středoškolského vzdělání zanesené v rámcových a školních vzdělávacích programech.

Druhá etapa představuje analýzu cílových struktur vymezující klíčové kompetence, které jsou u žáků rozvíjeny. Rozlišují se kompetence k učení, komunikativní, k řešení sociálních a personálních problémů a kompetence občanské a pracovní. Každý tematický celek procesem osvojování působí na rozvoj jedince v těchto oblastech. Probíhá tedy

⁴²³ L. PODROUŽEK, *Úvod do didaktiky*, s. 320

⁴²⁴ Podrobněji o výukových cílech a jejich taxonomii Z. KALHOUS – O. OBST a kol., *Školní didaktika*, s. 271-292.

rozbor sensorických, senzomotorických, pamětních a myšlenkových operací přeměňující poznatky ve vědomosti, dovednosti, postoje a návyky.

Posledním, třetím, okruhem je metodická analýza. Učitel v této části volí vhodné efektivní vyučovací formy, metody, jak nejlépe předat informace studentům, a didaktické prostředky, které patřičně motivačně podpoří výuku. Doplněkem třetího bodu analýzy je znázornění mezipředmětových vztahů dané látky. Studenti si většinou sami nevytvářejí vztahy mezi poznatky v jednotlivých učebních předmětech a neuvědomují si vzájemné souvislosti. Učitel proto musí předkládat jednotlivé vazby a souvislosti a didakticky vést studenty k vytváření vztahů mezi různými pohledy na skutečnost. Mezipředmětové vztahy existují ve dvou rovinách: vertikální (mezi jednotlivými ročníky a stupni školy) a horizontální (mezi jednotlivými předměty v jednom ročníku).

Didaktická analýza dějepisného učiva představuje elementární kámen praktické přípravy učitele na vyučování určitého tématu. Učivo si v analýze vymezuje, stanovuje konkrétní cíle na základě studentových zkušeností a předkládá v optimální aktivní formě posluchačům.

7.2 Konkrétní didaktická analýza

Po teoretickém vytyčení náležitostí didaktické analýzy a správném postupu tvoření následuje konkrétní transformace tématu osmanského nebezpečí ve střední Evropě na počátku novověku do didaktické roviny. Pro konstruování analýzy je důležitá autorova spolupráce s učebnicí a rámcovým vzdělávacím programem či dalším standardem vzdělávacího systému. Jelikož by tato práce měla sloužit potřebám gymnaziálních učitelů, tak i výběr učebnice tomu bude odpovídat. Vybral jsem učebnici *Dějepis 2 pro gymnázia a střední školy (středověk a raný novověk)* vytvořenou pod vedením historika Petra Čorneje a vydanou pedagogickým nakladatelstvím SPN,⁴²⁵ kterou dlouhodobě považuji za absolutně nejlepší. V Rámcovém vzdělávacím programu (dále RVP) se dějepis ukotvuje do vzdělávací oblasti *Člověk a společnost*. Časově téma patří do tematického celku *Počátky novověku* očekávající po studentech výstupy v oblastech hospodářských a politickomocenských změn v Evropě. Dále posouzení postavení českého státu uvnitř habsburského soustátí a analyzování jeho vnitřních sociálních, politických a kulturních poměrů. Osmanské nebezpečí RVP začleňuje do učiva s pojmenováním: rivalita

⁴²⁵ SPN (Státní pedagogické nakladatelství).

a kooperace evropských velmocí v raném novověku, třicetiletá válka; politika a náboženství.⁴²⁶ Konkrétní didaktická analýza je pro lepší přehlednost zpracována názornou zjednodušenou tabulkou doplněnou o další komentáře.

První etapa neboli historická analýza obsahuje celkové ukotvení tématu osmanského nebezpečí. Studentům učitel vysvětlí okolnosti vzniku a vývoje protikřesťanského nepřítelů a celkově bude postupovat podle struktury kapitol této práce. Klást musí důraz na pečlivé vysvětlení studentům doposud neznámých pojmů (janičáři, konfese, expanze aj.). Neméně důležité je pojmy vztahovat k další protikladné či podobné skutečnosti. Křesťan s vyznavačem islámu spolu mezi sebou měli určitý vztah, jeden druhého nějak viděli. Člověk raného novověku byl ovlivňován dobovou propagandou, která (ne)přetvářela pravdivé vyznění tureckých nepřátel. Výsledkem ovlivňování kulturního prostředí obou národů bylo předávání/transferování činností a předmětů každodenního života. V dnešní době si člověk pochutnává například na turecké kávě. K první části analýzy bývají ještě přikládány tzv. operanty. Jde o slovesa typu: vysvětlete, přeložte, naznačte, které tvoří důležitou část testových a zkouškových vět (blíže ukázka testu).

Analýza cílových struktur obsahuje kompetence, které by si měl student po absolvování tohoto tématu osvojit. Studenti již mají kompetenci v osvojování si učiva a jeho zařazování do společenského kontextu. Měli by kratší úsek dějin umět začlenit do delší historické epochy a chápat souvislosti. Osvojovat by si měli i vlastnoruční interpretaci pramenů s konstruováním vlastních odůvodněných závěrů. Střetávání odlišných kultur a etnik s sebou přináší důležitost ovládat nejenom rodný jazyk. Naučení se některých tureckých slovíček, pochopení složitosti cizího jazyka a jeho respektování. Člověk jakékoliv společnosti je vystaven vlivům, které se ho snaží ovlivnit v jeho myšlení a názorech. Student si vlastním rozumem a vyhledáním patřičných co nejvíce objektivních informací utvoří vlastní názor. Témata zabývající se konfliktem národů v dějinách by měla nastolit novou cestu k utváření národního, evropského a světového vědomí a respektu ke svébytnosti národů. Obdobně jako člověk počátku novověků zastával své křesťanské zásady a národně soucítit, by měl demokraticky přemýšlet i dnešní dospívající.

Metodická analýza završuje proces transformace historického tématu do dějepisného učiva. S obtížně uchopitelnými tématy si učitel může pomoci mimořádní výukou vyplněnou například exkurzní návštěvou, která poslouží i jako potřebný zdroj motivace.

⁴²⁶ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, Praha 2007, s. 44-45.

Celková dotace tématu osmanského nebezpečí, vojenských výbojů v 16. století s popisem armád a politického dění může zabrat i tři vyučovací hodiny. Pokud by součástí byla i zmíněná exkurze, důležitost představuje následná reflexe prostřednictvím pracovního listu.⁴²⁷ Doplnujícími prostředky výuky mohou být ukázky pramenů, dobová vyobrazení i zajímavá prezentace.

DIDAKTICKÁ ANALÝZA DĚJEPISNÉHO UČIVA
<p>Osmanské nebezpečí ve střední Evropě na počátku novověku</p> <p>1. HISTORICKÁ ANALÝZA</p> <p>časové a terminologické vymezení období, charakteristika a průběh tureckého nebezpečí, vojenské reagování na nebezpečí, vytváření obrazu Turka v očích Čechů, propaganda a osobní zkušenost, seznámení s konkrétními prameny</p> <ul style="list-style-type: none"> - pojmová analýza – expanze, mešita, janičáři, konfese, jinověrec, publicistika - vztahová analýza – křesťan a muslim, Čechy a Morava, pravda a propaganda - praktická analýza – turecká káva, turecký med, turecký sed
<p>2. ANALÝZA CÍLOVÝCH STRUKTUR</p> <ul style="list-style-type: none"> - kompetence k učení - historicko-společenské téma, krátká epocha (ukotvení do delšího historického úseku), interpretace pramenů - kompetence komunikativní – potřeba umět cizí jazyk (střetávání kultur) - kompetence k řešení problémů – racionalita versus ideologie - kompetence sociální a personální – úcta k jiné kultuře - kompetence občanské – zastávání demokratických hodnot - kompetence pracovní – práce historika, vojenská problematika (muzeum)
<p>3. METODICKÁ ANALÝZA</p> <ul style="list-style-type: none"> - formy – posílení mimotřídní výuky (exkurzní vyučování) - časová dotace – denní exkurze + 1 hodina třídní výuky (reflexe pracovního listu) - metody – motivace (ideálně exkurze, dokument v televizi – seznámení s problematikou), prostředky – fotografie hmotné kultury, ukázka pramenů;

⁴²⁷ G. PETTY, *Moderní vyučování*, s. 270.

strukturovaný pracovní list s větším zastoupením grafických prvků,
audiovizuální prezentace a videodokument (pro třídní výuku)

Tabulka 1: Didaktická analýza dějepisného učiva

7.3 Porovnání tématu v učebnicích

Pro potřeby středních škol a gymnázií existuje řada učebnic rozdílné kvality a kvantity. Jaká kritéria však ovlivňují koupi nové učebnice dějepisu? Na základě průzkumu provedeného v roce 2007 třetina pedagogů rozhoduje sama o výběru nové učebnice, dvě třetiny o konkrétním titulu debatují s předmětovou komisí.⁴²⁸ Polovina učitelů vybírá učebnice na základě její kompletnost (učebnice, pracovní sešit, metodická příručka). V tomto ohledu je oblíbená řada vydavatelství Fraus. Na druhém břehu se vyskytují učebnice tzv. Čornejovy řady, postavené na výkladovém textu bez pracovního sešitu, čímž nesplňují požadavky na moderní dějepisnou učebnici. Přesto pro téměř 35 % vyučujících symbolizují to nejkvalitnější, co v současné době nabízí učebnicový knižní trh. Další kritéria výběru nového titulu představuje jeho cena a atraktivita, která motivuje studenty k zájmu o historii. Skoro 30 % učitelů preferuje velké množství ikonografického a statistického materiálů. Poměrně zanedbatelnou roli hraje věhlas vydavatelství učebnic, jejich formát a další.

Na prvním místě v oblíbenosti učebnic se stále drží řada nakladatelství SPN pod autorským vedením Petra Čorneje.⁴²⁹ Zmínka či jen letmý dotek tématu tureckého nebezpečí se objevuje na několika stránkách. V kapitole o zámořských objevech je nastíněna expanze Velké Porty do Evropy od dobytí Konstantinopole s velkým důrazem na osobnost sultána Mehmeda II.⁴³⁰ V doporučené literatuře kapitoly figuruje i *Pád Cařihradu* od Stevena Runcimana. Pátý obsahový blok učebnice zahrnující období od počátku reformace do skončení třicetileté války obsahuje další pasáže o Osmanech a dění ve střední Evropě. Hlavní důraz učebnice klade na politické dění v habsburských zemích spolu s děním v západní Evropě a zahraničních koloniích. Rozpínavost osmanské

⁴²⁸ Blažena GRACOVÁ, *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*, Sborník Historie a škola VI. – Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise (seminář ke koncepci výuky dějepisu a občanské nauky na základní a střední škole zorganizovaný MŠMT ČR v Telči 15. – 16. 10. 2007, Praha 2008, s. 9-30.

⁴²⁹ Tzv. Čornejovu řadu pro gymnázia a střední školy používá zhruba 30 % učitelů, a to především mužů (43%); u žen je tomu tak pouze v 25%.

⁴³⁰ Petr ČORNEJ a kol., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Středověk a raný novověk*, Praha 2001, s. 104-105.

říše je zde připomenuta v souvislosti s obléháním Vídně, dobytím Budína a celkově neustálým nebezpečím pro střední Evropu.⁴³¹ Velký prostor je věnován předbělohorskému období v českých zemích tvořícímu kostru tematického celku, ve kterém se nutně musí objevit zmínky o tureckém nebezpečí.⁴³² Velký ohled autoři brali také na vojenské výpravy a válečnictví. Chybí však zmínka o každodenním životě člověka 16. století, o jeho pocitech a myšlenkovém světě.

Rok co rok se na SPN dotahují učebnice z nakladatelství Fraus, především kvůli stále stoupající oblíbě u učitelek nižších stupňů víceletých gymnázií (30 % tázaných žen). Do středoškolských vod se však toto vydavatelství v dějepisných učebnicích zatím neodvážilo. Obdobně jsou na tom učebnice řady Dialog i Nová škola. Zhruba desetina tázaných používá učebnice tzv. nové řady z nakladatelství SPL-práce vyhovující středoškolskému a gymnaziálnímu výkladu, jejímiž autory jsou Josef Petráň a Zdeněk Beneš.⁴³³ Jde o starší typ učebnice vyznačující se větším počtem textových polí na úkor ilustrací a jiných doplňků. Autoři si mohli dovolit zakomponovat do tématu i širší texty o Osmanech, jejich postupech a vlivu na tehdejší společnost. Důležitost vidí v prohrané bitvě u Moháče, která změnila mezinárodně politickou situaci.⁴³⁴ Stejně jako v Čornejově řadě, tak i zde se objevuje zmínka o postupu osmanské armády k Vídni a dobytí Budína.⁴³⁵ Naopak v *Českých dějinách I* autoři neopominuli hierarchizaci české společnosti a její složení. Přehledně informují o fungování zemských sněmů, které tvořily podstatný prvek státní správy. Místo se našlo i pro krátkou informaci o zemské hotovosti a jejím používání. Nedostačující vizuální podobu učebnice kompenzuje velkým množstvím informací napříč celým spektrem od politiky, přes města až po válečnictví.

Závěrem lze konstatovat, že středoškolští a gymnaziální učitelé používají pouze dvě učebnice, protože jednoduše další na výběr nemají. Mohou tak závidět vyučujícím základních škol, kteří mohou volit mezi několika moderně pojatými řadami (Fraus, Dialog, Nová škola). Ani není překvapením, že gymnaziální vyučující učebnice ve vyučovacích hodinách moc nepoužívají a spíše v nich vidí pouze podpůrný prostředek pro domácí přípravu svých studentů.⁴³⁶

⁴³¹ TAMTÉŽ, s. 121.

⁴³² TAMTÉŽ, s. 122-127.

⁴³³ Zdeněk BENEŠ – Josef PETRÁŇ, *České dějiny I*, Praha 1997.

⁴³⁴ TAMTÉŽ, s. 160.

⁴³⁵ TAMTÉŽ, s. 163.

⁴³⁶ Blažena GRACOVÁ, *Poznatky*, s. 14.

7.4 Doporučení pro pedagogy

Další praktická kapitola učitelům nastíní možnosti doplňujících didaktických pomůcek a prostředků výuky, aby didaktická analýza učiva byla kompletní. Učitelova práce nespočívá pouze v monotónním odprezentování nastudovaných informací, ale ve studentech musí být probuzen zájem o samovzdělávání a motivace poznávat historii. Nedílnou součástí je také testování studentů v jejich nabytých vědomostech a zkušenostech písemnou, praktickou nebo ústní formou. Vyučující by také měl být schopen aktivním jedincům předat informace o další literatuře pojednávající o tématu nebo o dostupnosti vydaných a nevydaných pramenů.

Seznam literatury a edic pramenů čtenář nalezne na konci práce, tudíž vypisovat zde jednotlivé publikace je zbytečné. Informovat však lze o literatuře, která by mohla sloužit jako podklad pro studentův domácí úkol. V knihovně dostupná a svým čtivým pojetím populárně naučná je publikace Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce*. Jedna skupina studentů by si připravila prezentaci o dobové tištěné produkci s důrazem například na novinové zpravodajství. Druhá by pak prostřednictvím krátkého referátu informovala ostatní o podobách stereotypních obrazů Turka v českém prostředí. Ve stejné publikaci našlo své místo i mnoho ilustrací a fotografií, které mohou více probouzet zájem studentů o téma. Podobný domácí úkol by představoval i dobový pramen, se kterým by studenti pracovali (příloha č. 1). Mohli by rozebrat tehdejší podobu předávání informací v publicistice, srovnávali by informace ve zpravodajství se známými informacemi z vyučovacích hodin a podobu či odlišnost s dnešní formou předávání psaných informací. Pro zájemce, kteří by si o turecké každodennosti a muslimských zvycích chtěli dohledat více informací, představuje základní doporučenou publikaci *Osmanská říše 15. až 18. století* od Frédérica Hitzela.

Podpurným a účelným vzdělávacím prostředkem ve výuce může být také pracovní list. Při jeho vypracovávání se autor musí řídit několika důležitými body, aby se pomůcka stala dostatečně funkční.⁴³⁷ Pracovní list může sloužit jako doplňující materiál pro studentovy zápisky nebo zápisky přímo nahrazuje a student si z listů utvoří jakýsi sešit nebo si vyplňováním pracovního listu kontroluje znalost osvojených informací. Než

⁴³⁷ Krátký článek pojednávající o metodice tvorby praktických listů; sice pro základní školy, ale teoretické pasáže představují dostačující opěrný bod i pro pracovní listy pro gymnázia a střední školy. Lubomír ŽÁČOK – Jana SCHLARMANNOVÁ, *Metodika tvorby pracovních listov pre základné školy*, Časopis pro učitele základní školy 130, 2006, s. 23-26.

se začne s přípravou této pomůcky, je důležité vědět, v jakém prostředí bude list vyplňován. Odlišovat se bude v prostředí například exkurzní prohlídky zámku (příloha č. 2) a školní třídy, čímž bude odlišná i dotace potřebná na vyplňování. Pracovní list musí splňovat obdobná kritéria jako učitelova didaktická analýza učiva, tedy naplňovat konkrétní výukový cíl, rozvíjet studentovy kompetence, motivovat ho k dalšímu vzdělávání a podporovat aktivitu.⁴³⁸ Článek rozděluje dále pracovní listy podle vytyčeného cíle na praktické listy pro vyhledávání informací z učebnic a encyklopedií, nebo pro opakování probraného učiva a zjišťování vědomostí (příloha č. 3), pro procvičování, pro shrnutí a poukázání na souvislosti. Ze začátku listu je vhodné umístit lehčí úlohy a postupně zvyšovat nároky, aby student nabýval pocit sebejistoty. Otázky musí být formulovány jasně a stručně, přesto nesmí působit primitivně. Pracovní list představuje velmi praktickou motivační pomůcku nejen pro studenty, ale i pro pedagogy. Z hlediska aktivity a samostatnosti žáků patří pracovní list mezi metody samostatné práce.⁴³⁹

Problém nastává v otázce testování tématu osmanského nebezpečí v 16. století jako samostatného okruhu. Domnívám se, že mnohými pedagogy je tato část dějin počátku novověku v rychlosti odvyprávěna a větší zřetel je brán pouze na politické dějiny v Čechách. Osmanské nebezpečí by mělo být zakomponováno do těchto dějin a společně s hlavním vyučovacím proudem testováno. Ať už ústní zkoušení nebo písemný test by měly komplexně zahrnovat osmanské nebezpečí s dějinami velkých osobností a událostí 16. století. První podobu testování znázorňuje individuální ústní zkoušení. Dochází při ní k osobní interakci mezi učitelem a studentem, přičemž pedagog daleko více odhalí studentovy znalosti a schopnost vyvozovat souvislosti. Neměla by představovat pouze strohé vybavování si letopočtů a faktů. Nedostatkem je však velká časová náročnost, která vyučující od praktikování této testovací podoby odrazuje.⁴⁴⁰ Starší práce uvádějí, že optimální podobu ústního zkoušení představuje soubor otázek, na které student patřičně většinou jednoslovně reaguje.⁴⁴¹ Moderní pojetí zastává názor kladení jedné obsírné otázky, na kterou zkoušený sám hovoří v souvislostech s dostatečnou znalostí faktografie. Větší důraz se klade na schopnost uvažování a přemýšlení.⁴⁴² Příklady testovacích otázek

⁴³⁸ TAMTÉŽ, 24.

⁴³⁹ J. MAŇÁK, *Kapitoly*, s. 101.

⁴⁴⁰ Z. KALHOUS – O. OBST a kol., *Školní didaktika*, s. 213.

⁴⁴¹ TAMTÉŽ.

⁴⁴² G. PETTY, *Moderní vyučování*, s. 344.

naleznete v přílohách práce. Stručné a výstižné otázky, na které jedinec odpoví krátkou větou, je dobré pokládat při kolektivním ústním zkoušení. To slouží většinou k rychlému zopakování minulé látky na začátku hodiny následující. Není potřeba studenty hodnotit, pouze v rychlosti namátkově pokládat otázky (příloha č. 6). Více pečlivější práce představuje pro učitele příprava didaktického testu. Pro potřeby ověřování nabytých dějepisných vědomostí poslouží test úrovně znalostí vypracovaných standardizovanou metodou.⁴⁴³ Na základě předem stanoveného cíle a vymezení obsahu testování dojde k vytváření testu. Test by měl začínat od otázek jednodušších po složitější, přičemž následně by měl opět klesat k jednodušším. Tomu by odpovídalo také použití přírodních druhů otázek – nejdříve například dichotomické, přiřazovací, nebo s výběrem odpovědí, poté úlohy se stručnou odpovědí a nejsložitější úlohy s otevřenou odpovědí. Bodové hodnocení lze volit podle obtížnosti otázek a vždy kalkulovat s výslednou bodovou hodnotou testu. Nejčastější podoba hodnocení didaktických testů naplňuje normu dle procentuálního zastoupení správných odpovědí. Obvyklá horní hranice známky *nedostatečná* je 60 %.⁴⁴⁴ Příklad optimálního didaktického testu čtenář nalezne opět v přílohách společně s tabulkou procentuálního hodnocení testu.

S rozvojem technologických přístrojů typu interaktivní tabule, projektory a jiné se ve větší míře dbá na vizuální prezentování učiva. Následující řádky naznačí, jak prezentaci koncipovat, čeho se vyvarovat a co naopak neopomenout. Používání powerpointových prezentací ve vyučovacích hodinách se v poslední době dostalo do spojitosti s negativním názorem na tento didaktický prostředek. Část pedagogické veřejnosti zastává názor, že prezentace odpoutávají vnímání studentů od učitele. Jednoduše řečeno, posluchači si opíší veškeré informace z prezentace a výkladu učitele již nevěnují takovou pozornost, tudíž jim chybí znalost souvislostí a vztahů mezi faktografií. Rada pro učitele je tedy taková, aby se vyvarovali velkého množství textu ve svých prezentacích a raději ji využili k ukázce ilustrací, fotografií a umístění opravdu jen té nejdůležitější faktografie. Dále by se měl učitel se studenty domluvit, jak výklad bude probíhat a jakou váhu mají projektovaným prezentacím přikládat. Samozřejmě ale záleží na každém vyučujícím, jak svou didaktickou transformaci historického tématu

⁴⁴³ Z. KALHOUS – O. OBST a kol., *Školní didaktika*, s. 221.

⁴⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 232. Autoři zde uveřejnili i další možnosti hodnocení didaktických testů na základě jiných hledisek.

provede. Každopádně by měl do prezentace umístit ilustrace, se kterými by studenti měli dále pracovat (například popsat, co vidí a další).

7.5 Plán vyučovací hodiny

Poslední článek při didaktické analýze tématu představuje konkrétní plán vyučovací hodiny dějepisu. Následující řádky nastíní, jak by měla probíhat učitelova příprava na hodinu. Dále neméně podstatná je příprava samotných žáků na vyučovací proces, tedy jaké vědomosti musí mít studenti osvojené před začátkem výkladu tématu osmanského nebezpečí. Nesmí chybět ani příklady domácích úkolů, které pedagogovi objasní, zda žáci tématu porozuměli a dokáží s nabytými vědomostmi pracovat. Vše bude završeno plánem vyučovací hodiny, který však nemá sloužit jako jediná správná rekonstrukce hodiny. Každý jedinec si samozřejmě upraví jednotlivé části podle svého vkusu, podle zájmu studentů či dostupnosti didaktických pomůcek.⁴⁴⁵

Na složité téma je zapotřebí připravit také studenty. Ti by měli být informováni o příští probírané látce již na konci minulé hodiny. Učitel zakončí hodinu sdělením o následujícím tématu, krátce ho představí a informativně vztáhne k právě dobranému učivu. Učitelé by si měli vždy vymezit ve svém plánu pár posledních minut a v nich informovat studenty o budoucím tématu. Pedagog tím dává svému výkladu srozumitelnost, přehlednost a umocňuje ve studentech zájem o historii.

Příprava učitele na vyučovací hodinu by měla spočívat především v ujasnění si hlavních cílů, které by měli být realizací hodiny naplněny.⁴⁴⁶ Neměly by být zaměřeny příliš na strohé osvojování znalostí, ale také působit na společenské myšlení studentů. Posílení demokratických hodnot, uchování své národní identity, proevropské smýšlení a uvědomování si celistvosti světa by měla být podklady pro správně vymezení cílů.⁴⁴⁷ Dále by učitel měl disponovat dostatečnými teoretickými znalostmi o tématu.⁴⁴⁸ Při sestavování powerpointové prezentace by učitel neměl vybírat pouze ilustrace nalezené přes internetové vyhledávače, ale inspirovat se opět v odborné literatuře. Pro úspěch celé hodiny je však stěžejní učitelův viditelný zájem o dějepis. Veškeré

⁴⁴⁵ G. PETTY, *Moderní vyučování*, s. 326.

⁴⁴⁶ Z. KALHOUS – O. OBST a kol., *Školní didaktika*, s. 271-292.

⁴⁴⁷ Příklady konkrétních výukových cílů v příloze č. 7.

⁴⁴⁸ Pro doplnění teoretických znalostí učitelů poslouží výčet použité literatury. Důraz by měl klást nejen na literaturu věnující se obecně Osmanské říši a předbělohorských Čechách, ale také konkrétním tematickým celkům.

zmíněné slouží k vytvoření plánu vyučovací hodiny, jehož tvoření by nemělo být zlehčováno.

Dokument (příloha č. 7) se skládá z úvodu hodiny, při kterém učitel zahájí výuku a provede organizační záležitosti (zápis do třídní knihy,...). Další složkou hodiny je evaluace pouze za předpokladu, že se přednášející rozhodne v hodině ověřovat a hodnotit osvojené vědomosti a dovednosti žáků prostřednictvím zkoušení či realizací praktických úloh. Dále učitel motivuje studenty sdělením tématu, vytyčením cílů vyučovací hodiny a aktualizací tématu na základě zkušeností žáků. Podstatnější časový úsek hodiny vyplňuje expozice vymezená prezentací nových poznatků a vlastním objevováním žáků. Učitel může zvolit metodu rozhovoru s žáky prostřednictvím otázek a odpovědí. Vždy by měl klást důraz na aktivitu žáků. Obsah výkladu může učitel korigovat za použití učebnice, jež by měla být vždy oporou. V případě osmanského nebezpečí je důležité studenty informovat o jiném etniku na základě jeho historie, vyznání, každodenních rituálů a svébytnosti. Musí dojít také k začlenění tematického celku do dějinné epochy, tedy ukotvení v předbělohorské době. Na místě naopak není přehršel faktografických údajů, které působí značně amotivačně. Naopak prezentace látky prostřednictvím života dobově významné osoby, která události prožila a reflektovala, studenty motivuje. Může jít o válečníka či diplomata (Pavel Korka z Korkyně), nebo o šlechtičnu reflektující dobové dění (Lidmila Kocová z Chudenic na Bystřici nad Úhlavou). Po vytyčení základních poznatků dojde k fixaci, tedy shrnutí nových poznatků. Na závěr hodiny nejdříve učitel diagnostikuje, zda žáci tématu porozuměli a osvojili si cílové dovednosti a vědomosti. V případě udělení domácích úkolů následuje aplikace (vyhledání informací o významné osobnosti – Petr Vok z Rožmberka, popis výstroje a výzbroje válečníků). Závěr se vyznačuje zřetelným ukončením vyučovací hodiny.⁴⁴⁹

Snažil jsem se nastínit v několika příkladech, které nalezne čtenář v příloze, jak didakticky přistupovat k tématu osmanského nebezpečí na počátku novověku. Samozřejmě jde pouze o ukázky, jak by toto téma mohlo být uchopeno a zpopularizováno v současném kutikulárním standardu. Každý vyučující přistupuje k historickým tématům svébytným osobitým způsobem a upravuje obsah učiva podle zájmu svých studentů. Nejenom k učivu o 20. století, ale také ke starším dějinným epochám lze přistupovat moderním způsobem vyučování.

⁴⁴⁹ Hodina by neměla končit tak, že uprostřed některé z předchozích částí zazvoní, žáci přestanou vnímat učitele a balí své věci.

8 Výuková edice

Svou raně novověkou minulost by člověk nepoznal bez vzdělaných historiků, kteří pečlivě interpretují dochované prameny. Historický pramen představuje ojedinělé svědectví o historii a tento pocit je potřeba vštěpovat i studentům, proto součástí práce bude i krátká výuková edice obsahující okolo jedné desítky pramenů reflektujících turecké nebezpečí v předbělohorské době. Seřazení pramenů nebude nahodilé, naopak se bude snažit kopírovat strukturu práce a postupovat od obecných záležitostí k myšlenkovému světu jedince. V historické vědě existuje kritická edice vyznačující se určitými danými edičními zásadami dnes již normalizovanými. Ediční zásady výukové edice nebyly zatím nikým sepsány, ba mnoho výukových edic ani nebylo publikováno. Svým počinem tedy vstoupím na nepopsaný list a náležitosti a zásady edice budu muset nejdříve zkonstruovat. Podobat se bude v několika detailech edici čtenářské.

Ediční zásady

V edici bude obsaženo přes deset historických rozmanitých pramenů. Řazeny budou v závislosti na struktuře diplomové práce. Text bude transkribován z vědeckých edic, které při přepisu již dodržují určitá pravidla.⁴⁵⁰ Pro potřeby výukové edice bude tento text následně ještě upraven vzhledem ke srozumitelnosti a jednoduchosti do podoby moderního spisovného jazyka. V původním znění budou ponechány pouze infinitivní koncovky –ti a tvary slovesa být (např. jest), které textu ponechávají historický ráz. Slovosled bude měněn pouze při nesrozumitelnosti textu. Přidaná slova budou napsána normálním písmem, oproti hlavnímu textu napsanému kurzívou. Úprava se nebude týkat pouze hlásek, ale i logického členění vět a celého textu do odstavců. V oblasti hláskových změn dojde k monoftongizaci dvojhlásky *ie* na samohlásku *i* (prietel – přítel), dvojhlásky *ou* na *ů* (muoj – můj), ale také k diftongizaci *ú* na *ou* (jsú – jsou). Při kurzivním přepisu budou používány známé symboly, které však budou pouze opsány z kritických edic. Pro rozepsání zkratek [], pro písarskou chybu [!], pro nesrozumitelnou část textu [?], pro přeškrtnutý, ale čitelný text <>, pro přeškrtnutý nečitelný text a porušené místo listiny <###>, pro doplněné poznámky na okraji stránky nebo mezi řádky { }. Staročeské výrazy dnešním studentům neznámé budou prostřednictvím synonym vysvětleny v poznámkách, výrazy nemající synonymum v dnešní češtině budou vysvětlovány pomocí Vokabuláře

⁴⁵⁰ Pravidla nastavil ve svém článku již Jiří DAŇHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 285-301.

webového,⁴⁵¹ veškeré osoby a zeměpisné názvy budou identifikovány v poznámkách pod čarou. Identifikovány nebudou osoby, o kterých nelze dohledat další rozšiřující informace. Pokud se v textu vyskytne zmínka o datování, bude náležitě přepsána dnešním obvyklým zápisem opět v zápatí. Každý pramen bude očíslován a opatřen záhlavním registrem krátce informujícím o dataci a obsahu celého textu. Bude uvedeno, z které edice pramen pochází.

Výběrová výuková edice

1. Lev z Rožmitálu⁴⁵² píše Opplovi z Fictumu⁴⁵³ o počtu padlých v bitvě u Moháče v roce 1526, o smrti krále Ludvíka⁴⁵⁴ a dalších českých pánů.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I, Praha 1880, s. 5-6.

České sněmy, svazek II. (1525-1545), listina 7 [online], HTML ed., [citováno 20. 5. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v010/1526/t000700.htm>

NA BLATNĚ, v pátek den sv[atého] kříže povýšení⁴⁵⁵ [léta] 1526.

Službu svou vzkazuji. Urozený a statečný pane, příteli můj milý etc. Byl bych Vám noviny nynější uherské prvé oznámil, ale jelikož byly rozličné, nevěděl jsem co zpraviti; však psal jsem Vám v[e] středu minulou nějaké noviny, poslal odtud ku Praze. Pak nevím, zdali toto psaní či ono bude Vám prvé dodáno. A včera Váš posel ke mně s večerem přišel, ježto byl jsem hosty zaneprázdněn, a dnes, maje do Prahy jeti, nemohu mnoho psáti, než teď Vám opět noviny posílám.

O králi J[eho] M[ilosti] zlé noviny slyšeti a bojím se, že jsou pravé. Než za to žádám, že tím nebudete hlásiti, aby ty noviny ode mne šly: že J[eho] M[ilost] jel přes zátoku dunajskou a že utonul.

Také slyšeti o panu Jakobovi Válečkem z Vřesovic⁴⁵⁶ že utonul, a o některých přátelích nemůžeme ještě věděti, kde jsou, než o panu Kutnaurovi⁴⁵⁷ praví, že jest konečně v boji zabit. A o páních Šlicích praví, že toliko jeden zabit, nevím který. Však ještě kde jiní jsou, kteříž v bitvě byli, doptati se nemohu. Než Vodička z Horažďovic⁴⁵⁸ pravil mi, že v Prešpurce⁴⁵⁹ mluvil s panem

⁴⁵¹ Vokabulář webový [on-line]. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>> .

⁴⁵² Zdeněk Lev z Rožmitálu, nejvyšší purkrabí Království českého v letech 1525-1530.

⁴⁵³ Oppl z Fictumu, nejvyšší zemský podkomoří Království českého.

⁴⁵⁴ Ludvík Jagellonský (1506-1526), byl král český a uherský a moravský markrabě.

⁴⁵⁵ Den svatého kříže povýšení připadá na 14. září.

⁴⁵⁶ Jakub Kyšperský z Vřesovic, nejvyšší zemský podkomoří Království českého. Pozici obsadil v roce 1523 po Opplovi z Fictumu.

⁴⁵⁷ Jindřich Kutnaur z Kutnova na Pecce, v letech 1525-1526 purkrabí karlíštejnský za rytířský stav.

⁴⁵⁸ Nejspíše služebník Lva z Rožmitálu.

⁴⁵⁹ Bratislava.

Jindřichem Berkou,⁴⁶⁰ a o panu Hložkovi⁴⁶¹ že bylo slyšeti, že také někudy ujel, než proto jeho ten Vodička neviděl.

2. Úryvek z mandátu císaře **Rudolfa II.**⁴⁶² pro obyvatele zemí českých v příčině pokání a modlení proti tureckému nebezpečí.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, Praha 1880, s. 299-300.

České sněmy, svazek VIII. (1592-1594), listina 161 [online], HTML ed., [citováno 20. 6. 2017], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t016100.htm>

*NA HRADĚ PRAŽSKÉM,*⁴⁶³ 1594, 14. ledna.

J[eho] M[ilost] C[ísař] s k ý mandát o zvonění polední, klekání a modlení.

Rudolf Druhý etc. Milost naši císařskou a všecko dobré vzkazujeme.

Věrní milí! Věděti vám dáváme, že majíce před sebou proti tomu úhlavnímu nepříteli všeho křesťanstva Turku znamenitou do pole výpravu a tažení, toho jakožto křesťanský císař předně šetříme, aby pán Bůh všemohoucí v hněvu svém spravedlivém ukojen býti a pokutu, kteráž hříchy těžké spravedlivě následuje, aby milosrdně od nás odvrátiti ráčil. A poněvadž pokání pravé a zkroušené od hříchů přestání a života polepšení k témuž pána Boha ukrocení víme býti velice potřebné, na to všelikterak myslíme, aby všeliké nešlechtnosti a nepravosti, jimiž od nás božská milost rozhněvána býti ráčí, se přetrhovaly a na to místo pobožnost, bázeň boží, pokora, ustavičné modlení a vzývání pána Boha i jiné skutky dobré ctí a šlechtní, kteříž v nemalé zapomenutí a nedbanlivost lidu přišli.

Zase v zvyklost a pravé pobožné užívání aby přivedeni býti a rozmoci se mohli. Jakož jsme pak již v svaté říši i v jiných krajinách a zemích našich dědičných o tom dostatečně nařízení učiniti ráčili, tolikéž tímto mandátem naším v Království českém, Markrabství moravském i v jiných zemích k němu přináležejících, aby tak drženo a zachováno bylo, nařizujeme a ustanovujeme.

⁴⁶⁰ Jindřich Berka z Dubé, od roku 1534 nejvyšším sudím zemským.

⁴⁶¹ Jindřich Hložek ze Žampachu, po bitvě u Moháče jmenován královským radou.

⁴⁶² Rudolf II. (1552-1612), císař Svaté říše římské, český, uherský a rakouský král a rakouský arcivévoda.

⁴⁶³ Rudolf II. v roce 1583 přesunul císařský dvůr z Vídně do Prahy, čím z ní udělal kulturní a politické centrum střední Evropy.

3. Václav Budovec z Budova⁴⁶⁴ ve svém normativním díle *Antialkorán* z roku **1614**⁴⁶⁵ odůvodňuje, za jakým účelem spis sepsal a komu ho věnuje.

Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Antialkorán. Václav Budovec z Budova*, Praha 1989, převážně s. 41-42.

*Dobré a vzácné paměti Jeho Milosti pánu panu Adamovi z Hradce,*⁴⁶⁶ *tehďaz nejvyššímu kancléři Království českého. A druhý v táž slova exemplář Jeho Milosti pánu panu Zbyňkovi Berkovi,*⁴⁶⁷ *panu arcibiskupovu pražskému odvedl, žádajíc o dobré Jich milosti zdání, měla-li by ta práce má k vyjevení těch ohavností tureckých a k posilnění mdlých křesťanů ve víře křesťanské a k většímu rozhorlení silnějších proti Turkům najevo vydána býti, a zvláště poněvadž i za tou příčinou s dovolením krále hyšpanského*⁴⁶⁸ *Alkorán*⁴⁶⁹ *z arabské řeči v Hyšpánii*⁴⁷⁰ *do latinské řeči léta 1143 přeložen byl.*⁴⁷¹ *Tak aby všichni poznávajíce ty tak hloupé básně, tím horlivěji křesťanské víry se přidrželi a turecké podvody znáti se učili, i také poznávajíce je, proti Turkům tím statečněji bojovali. Ale Jich Milosti to vděčně ode mne přijavše, ráčili mi to za odpověď dáti, že to chtějí ještě k soudu podati jiným určeným lidem a zvláště duchovním. Že jsem já pak již více téměř než od dvaceti let o to neusiloval, tj. se proto stalo, aby řešeno nebylo, že více sobě tudy jména nějakého nežli cti a slávy boží a vzdělání bližního mého hledám, za tou příčinou až posavád tato práce má k vytisknutí nepřišla.*

⁴⁶⁴ Václav Budovec z Budova (1551-1621), politik, diplomat, spisovatel a významná postava církevního života přelomu 16. a 17. století. Byl popraven jako druhý v pořadí při staroměstské exekuci 21. června 1621.

⁴⁶⁵ První verzi autor sepsal již v roce 1593, ale neprošla cenzurou.

⁴⁶⁶ Adam II. z Hradce (1549-1596), nejvyšší kancléř Království českého v letech 1585-1593 a následně do roku 1596 nejvyšším purkrabím pražským.

⁴⁶⁷ Zbyněk Berka z Dubé a Lipé (1551-1606), desátý pražský arcibiskup v letech 1592-1606.

⁴⁶⁸ Králem hispánským, o kterém Václav Budovec z Budova psal, byl Alfons VII. (1105-1157). Honosil se pojmenováním císař celého Španělska, král Leonu, Kastilie a Galicie.

⁴⁶⁹ Alkorán, starší název pro knihu Korán.

⁴⁷⁰ Hispánie, ve 12. století název pro celou oblast Pyrenejského poloostrova.

⁴⁷¹ Korán přeložil anglický učenec Robert Ketton.

4. Noviny ze šumanské tiskárny z roku **1596**, jež přinášely souhrn více různorodých zpráv. Doplněny jsou zobrazením symbolizujícím obecně vítěznou kampaň křesťanů v Uhrách.

Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře v českých zemích*, Praha 2002, s. 34.

O dobytí třech pevností.

V hořejších Uhrách města Vacen⁴⁷² v zemi valašské města Klaudu⁴⁷³ a v krajině dalmatské pevnosti jménem Kasta Navico.⁴⁷⁴ S poznamenaním, co se tu při nich pořádně zběhlo.

Těž jak Turci na třech místech, nejprve při Ostřihomi,⁴⁷⁵ druhé mezi Bělehradem⁴⁷⁶ a Rábem,⁴⁷⁷ třetí u Budína⁴⁷⁸ a odněti jim mnohé kořisti a od našich na hlavu poraženi jsou.

Item:⁴⁷⁹ Jakým způsobem Turci zase Klisy⁴⁸⁰ dostatí chtěli, a když nic způsobiti nemohli, zas jich mnoho na place zůstaveno a co jim zase od našich odňato jest.

S povolením jeho milosti osvíceného Knížete a Pána pana Zbyňka⁴⁸¹ etc. arcibiskupa pražského. Vytisťeno v Starém Městě pražském u Anny Šumanové.⁴⁸²

⁴⁷² Nejspíše bylo myšleno město Vácov v dnešním severním Maďarsku.

⁴⁷³ Bývalá valašská pevnost.

⁴⁷⁴ Název bývalé pevnosti.

⁴⁷⁵ Ostřihom, město v dnešním severním Maďarsku.

⁴⁷⁶ Bělehrad, dnes hlavní město Srbska. V 16. století pohraniční pevnost Uherska.

⁴⁷⁷ Győr (německy Raab), město v Maďarsku. Klíčová pevnost severozápadní části obranné linie proti Osmanům.

⁴⁷⁸ Budín, část Budapešti na pravém břehu Dunaje. Představoval hlavní uherské město.

⁴⁷⁹ Item ve významu *rovněž, dále*.

⁴⁸⁰ Klis, vesnice v dnešní střední Dalmácii. Pevnost s úctyhodným opevněním

⁴⁸¹ Zbyněk Berka z Dubé a Lipé, desátý pražský arcibiskup v letech 1592-1606.

⁴⁸² Anna Šumanová (Schumannová) tiskařka v letech 1595-1599. Více v Petra VEČEŘOVÁ, *Šumanská tiskárna 1585-1628*, Praha 2002, 370 s.

5. Letákový tisk vydaný **Mikulášem Konáčem z Hodiškova**⁴⁸³ *O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národa tureckého* v roce **1526** obsahoval pololidovou písňovou skladbu reflektující bitvu u Moháče. Obsahovala celkem 29 slok.⁴⁸⁴

Josef V. SCHEYBAL, *Senzace pěti století v kramářské písni, Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové 1990, s. 93-97.

1. *Ach, křesťané, znamenejte,
nepravosti již nechejte,
ne rána Boží jde na nás
a pokušení v tento čas.*

10. *Když léta spasitelného
tisícího pětistého
dvacátého a šestého,
den stětí Jana svatého.*⁴⁸⁵

2. *Bůh se rozhněval pro zlosti,
pro výstupky, nepravosti,
zbudil Turky, Saraceny,⁴⁸⁷
Machometské Agareny.⁴⁸⁸*

11. *Ludvík,⁴⁸⁶ král slavné paměti,
neráčiv na to hleděti,
co sú Turci provodili,
zámky brali a škodili*

3. *Člověk jest neslychal toho,
kterak ukruťenství mnoho
již nad křesťany provádí,
mordují, berou a škodí.*

12. *množství toho velikého
nestraše se tureckého,
jichž bylo dvakrát sto tisíc,
málo je váže neb nic*

6. *Faleš, nevěra při nás ještě,
málo se váží stud a čest,
pravda, víra nemá místa,
spravedlivost, věc jest jistá.*

13. *na ně se jest směle oddal,
statečně co rek bojoval,
napomínal vojska také,
ať by oni víry svaté.*

⁴⁸³ Mikuláš Konáč z Hodiškova (1480-1546), spisovatel, překladatel a tiskař.

⁴⁸⁴ Číslo u jednotlivých slok označují pořadí v celé písni. Vybrány byly ty, které nejvíce reflektují dobový diskurz.

⁴⁸⁵ Den stětí svatého Jana Křtitele připadá na 29. srpna.

⁴⁸⁶ Ludvík Jagellonský (1506-1526), byl král český a uherský a moravský markrabě.

⁴⁸⁷ Saraceni – Tomáš Rataj tvrdí, že je pojem odvozen z řeckého Sarakenoi (název pro arabský kmen Saraků. Název se rozšířil do latiny a označoval veškeré arabské kmeny, nebo obecněji muslimy.

⁴⁸⁸ Machometský v synonymickém významu ke slovu mohamedánský, tedy vyznavač islámu. Agareni – jiné označení pro Araby.

6. Václav Vratislav z Mitrovic⁴⁸⁹ ve svých *Příhodách* vzpomíná na turecké zajetí, do kterého padl v roce po roce **1591** (propuštěn v roce 1595). Všimá si rozdílného přístupu k zajatcům-řemeslníkům a ostatním. Popisuje i způsob zacházení s jedinci porušujícími kázeň.

Václav VRATISLAV Z MITROVIC, Příhody Václava Vratislava z Mitrovic [online], V MKP 1. vydání, Praha 2014 [cit. 2017-06-20], s. 147-148. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/08/48/79/prihody_vaclava_vratislava_z_mitrovic.pdf

V předním stavení jsou věžňové z rozličného národu. Mistři, kteří galéry⁴⁹⁰ a jiné rozličné věci stavěti umějí, všelijací řemeslníci, tesaři, truhláři, kováři, provazníci, tkalci, kteří plachty tkají, zámečníci, bečváři. Ti se nejlépe mají, nebo ti leccos ukradnouti a prodati potají a sobě něco jísti koupiti mohou. Když pilně dělají, také jim někdy v pátek nějaká kaše se dává. Ti mají také naději k vysvobození větší nežli jiní, nebo když nějaké pěkné dílo, buď galéru, galion⁴⁹¹ neb jiný šíf⁴⁹² mistrovsky udělají a to dílo se bašovi,⁴⁹³ který na moři vládne, líbí, tehdy předním mistrům tu milost učiní.

Když řemeslníci se do desíti let víc neb míň z Osmanské říše hnouti nechtějí, nýbrž že věrně do toho času pracovati a dělati chtějí, připovědí a za sebe rukojmí postaví, tehdy je na svobodu propustí. Již potom se tu oženiti, osaditi nebo do vlasti své navrátiti se mohou, jakkoliv se jim líbí.

Když pak se někdo vyplatiti nebo vysloužiti chce, tehdy musí za sebe jiné křesťanské vězně, poněvadž Turek žádný za křesťana neslibí, deset neb dvanáct v rukojemství postaviti. Totiž, jestliže by v tom čase, dříve nežli by se vysloužil, utekl anebo vězeň, který se šacuje,⁴⁹⁴ na jistý den šacunku⁴⁹⁵ nepřinesl, a nemůže-li šacunku shledati, sám osobně se nepostavil. Tehdy rukojmí aby propadli; jednomu oko aby se mu vyloupilo, druhému ucho uřezalo, třetímu nos, palce u rukou, prsty u nohou zutínaly, zuby po jedné neb druhé straně aby se mu vytrhaly, tolik set ran na břicho, lýtky, paty aby vydrželi.

⁴⁸⁹ Václav Vratislav z Mitrovic (1576-1635) se účastnil v roce 1591 poselstva do Cařihradu. Celá skupina byla uvězněna a zažila i nejhorší turecké vězení v Černé věži, přezdívané hrob živých.

⁴⁹⁰ Galéra – veslice s pomocnými plachtami.

⁴⁹¹ Galion, neboli kloun, je zbraň v podobě mohutného podvodního hrotu, který byl umístován na přední válečných lodí pod čarou ponoru.

⁴⁹² Jiný výraz pro loď.

⁴⁹³ Baša označuje vysoce postaveného představitele ve správě země.

⁴⁹⁴ Šacovat původně z německého schätzen (odhadovat). Další význam vznikl až v češtině; kvalita textilu, a tedy také šatů se odhadovala hmatem. Když se šacovaly, tedy hmatem oceňovaly, šaty, vypadalo to, jako že se prohledávají.

⁴⁹⁵ Šacunk – okamžik prohledávání.

Za mého času viděl jsem jednoho Uhra zajatého v tom vězení, který se za přítele svého v rukojemství postavil, a ten rukojmí, dostav se do křesťanstva, jako šelma⁴⁹⁶ nad dobrodincem svým se zapomenul a nevrátil se. Pročez týž nebohý rukojmí dvoje pouta, svá a toho, za kterého slíbil, asi dvě léta nositi. Dále jedno ucho, čtyři přední zuby, oba palce u rukou, všechny prsty u nohou ztratiti musel a k tomu přehrozně každý pátek kyji bit býval.

7. Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic⁴⁹⁷ píše zápisky ze své cesty uskutečněné v roce **1598**. První část je úryvek z předmluvy, ve druhé popisuje vyjednávání s Turkem o návštěvě Kristova hrobu.

Karel Jaromír Erben (ed.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta z království českého do Benátek, odtud do země svaté, země judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arabii*, Praha 1854, s. 29, 101.

Ač jsem se měl nač ohlédati a strašiti, když těch časů mezi J[e]ho M[ilostivým] C[isařským] pánem, pánem nás všech nejmilostivějším, a Tureckým tyranem válka v Uhrách začala, abych se do jistého nebezpečnosti nevydával, které by mně potkalo, kdybych byl za J[e]ho M[ilost] C[isařskou] poddaného a z těchto zemí poznán. A však chtěje sobě i jiným mou příčinou prospěti, vždy jsem se tam (díky milému pánu bohu) dopravil, mezi tím sebe i vlast svou zapíratí, k panství páni Benátských se přiznávati, a časem i za Poláka (neboť Turci s těmi národy mír a pokoj na ten čas mají) se vydávati musil.

Po obědě vyslal k nám do toho domu sangiacho, to jest nejvyšší správce města, jakéhosi subassi⁴⁹⁸ s jinými Turky, a tomu před jedním sklepem pěkný turecký koberec rozestřeli, na kterýž se on samotný posadil. Nohy křížem, jako u nás krejčí, složil a skrze našeho trucelmana⁴⁹⁹ od nás od každého obzvláště po desíti cikyních (jest mince Benátská aneb Benátský dukát, kterýž tak mnoho platí co u nás uherský). Slíbil, že nás bezpečně do Jerusaléma⁵⁰⁰ doprovoditi, jízdu za osly zaplatiti a pod svůj průvod přijíti chce; jináč že tam nebudeme moci, ale zpátky domů že se vrátiti musíme, protože to jeho právo jest a sobě od velikého pána (císaře Tureckého mině) moc danou má. Ale když jsme naši chudobu a nemožnost předstírali, naposledy jsme ho k tomu naklonili, že

⁴⁹⁶ V době novověku představoval výraz *šelma* velmi hanlivou nadávku.

⁴⁹⁷ Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic (1564-1621), český šlechtic, cestovatel a diplomat. Konvertoval k evangelictví a aktivně se zapojil do stavovského povstání 1618, za což byl popraven na Staroměstském náměstí v roce 1621 jako třetí muž v pořadí.

⁴⁹⁸ Anglicky psáno *soubashi* (český ekvivalent neexistuje). Šlo o osmanský vládní titul používaný pro popis různých pozic v rámci osmanské hierarchie.

⁴⁹⁹ Trucelman zastával pozici podobnou tlumočnickovi.

⁵⁰⁰ Jeruzalém, největší město ve středu dnešní Izraele.

od osoby po šesti dukátích aneb cikyních přijal a od nás odešel, aby byl v nejmenším poznal, že peněz více, nežli jsme se stavěli a pošmourně na sobě znáti dávali, máme, byl by nás jináče natáhl. Ale něco jiného vymyslel, aby příčinu měl větší sumu žádati, a z nás jí, nemohl-li by dobrou myslí, tedy pohrůzkami, vězením a bitím vymohl; jakž to oni dobře umějí, a na jiných provedli.

8. Pavel Korka z Korkyně popisuje tažení do Uher v roce **1552**. Všimá si složení a kvantity vojska a výsledků bojů. Zapisuje si místa, kudy putoval. Celkově podává svědectví o každodennosti krýksmana 16. století.

Zdeněk, VYBÍRAL (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně*, České Budějovice 2014, s. 92-93.

1552

Bylo tažení do Uher. V tom tažení byli tito hlavní lidé a hejtmané: kníže Mauric,⁵⁰¹ kurfiřt saský, který měl svých 3000 koní. Několik knížat a hrabat s ním táhlo; kníže Hendrich z Plavna,⁵⁰² pan Hans Ungnad.⁵⁰³ Knechtů bylo 20 000.

Pan Karel z Žerotína⁵⁰⁴ byl nejvyšším nad 1 000 koňmi všecko patřící Čechům. Jeho tisíc koní bylo mustrováno v Domažlicích.⁵⁰⁵ Potom leželi v Planě⁵⁰⁶ okolo tři neděli, odtud táhli zase ku Praze a do Uher.

pan Karel z Žerotína nejvyšším

pan Jan z Wejtmile⁵⁰⁷ 250 koní

pan Jaroslav z Kolowrat⁵⁰⁸ 250 koní

pan Petr Muchek⁵⁰⁹ 250 koní

Jeho leitingar Pavel Korka měl svých 12 koní, 1 povozného koně a 2 kleprlíky⁵¹⁰

pan Jan Markvart⁵¹¹ a Jan Gerštorf⁵¹² – 250 koní, husarů bylo okolo 1000

⁵⁰¹ Saský vévoda Mořic z Wettinu získal hodnost kurfiřta díky spojení s císařem ve šmalkaldské válce.

⁵⁰² Jindřich IV. z Plavna, tehdejší nejvyšší kancléř Království českého.

⁵⁰³ Hans Ungnad svobodný pán ze Sonnecku.

⁵⁰⁴ Karel ze Žerotína na Žehušicích a Kolíně.

⁵⁰⁵ Domažlice, město v západních Čechách.

⁵⁰⁶ Planá u Plzně či Planá u Příbrami.

⁵⁰⁷ Jan Krabice z Vejtmile na Chomutově.

⁵⁰⁸ Jaroslav Libštejnský z Kolovrat na Petršpurku.

⁵⁰⁹ Petr Muchek z Bukova na Oseku.

⁵¹⁰ Jezdecký kůň – mimochodník.

⁵¹¹ Jan Markvart z Hrádku.

⁵¹² Jan Gerštorf z Gerštorfu.

Když do Uher přitáhli, k Smolinci,⁵¹³ pokračovali dále k Senci.⁵¹⁴ Poručeno bylo Pavlovi Korkovi peníze provázeti až do Košic⁵¹⁵ spolu s 50 koňmi a 9 husary. Museli mnoho zajížděti kvůli nepřátelům a v nemalém nebezpečí byli. Odtud táhli přes Ráb.⁵¹⁶

Tu se s nimi střetl kníže Mauric, kurfiřt saský, a taky jiní mnozí národové; takže znamenitý lid byl pohromadě. Leželi tu několik neděl. Pan Karel⁵¹⁷ byl nemocen, ležel ve Vídni. Po Svatém Martinu⁵¹⁸ táhli zase domů. A tak se nic neprovedlo, než mnoho množství lidí pomřelo a Němců zvláště.

9. Jindřich Hýzrle z Chodů si ve svých pamětech poznamenal, kterak se s dalšími vojáky vydal uloupit turecký dobytek, protože křesťanské vojsko strádalo jídlem. Rok **1603.**

Věra PETRÁČKOVÁ – Jan VOGELTANZ (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

Já pak jednomu husaru v zelených šatech kázal sem na strom jedlový vlézt a číhati, když by Turci dobytek na pastvu hnali, aby místo (kde ženou) dobře znamenal. Vtom dva holdovní⁵¹⁹ sedláci nenadále na nás trefili a hrachový chléb nesli. Od nich sem kunšofty dostal, že veliká drahota jest, nežli že čekají svého vojska. Kdež nemálo proviantu s sebou vezou a ženou, lidu pěšího drahně a do 8000 že mají, nežli jezdeckto na větším díle že jest k Hatvánu⁵²⁰ odtáhlo a málo jízdy tu zůstalo. A okolo hodiny na den že dobytek na pastvu vyhánějí a něco jezdců jich doprovází. S tím jsem je zase propustil.

Vtom pak husar, sešedši z jedle dolů, zprávu dával, že s dobytkem již opodál od pevnosti jsou a do šedesáti jezdců že je provází. Tu jsem husary napřed vyslal, aby dobytek zaskočili, a z druhé strany cestu k Budínu⁵²¹ jsem také zaskočil a na Turky udeřil, jim do 800 volů a 2000 ovcí zajal a rozrazivše je. Tři vězně zajal a čtyři hlavy dostal. A dobytek s těmi 50 hejduky až na zálohu, kde mušketyři byli, sem odeslal.

⁵¹³ Dnešní obec Smolinské na Slovensko, okres Senica.

⁵¹⁴ Senec, město na Slovensku v okrese Senec.

⁵¹⁵ Košice, město na ve východním Slovensku.

⁵¹⁶ Győr (německy Raab), město v Maďarsku. Klíčová pevnost severozápadní části obranné linie proti Osmanům.

⁵¹⁷ Karel ze Žerotína na Žehušicích a Kolíně.

⁵¹⁸ Sv. Martin slaví svátek 11. listopadu.

⁵¹⁹ Holdovní ve významu poddaní.

⁵²⁰ Hatván, město na severu dnešního Maďarska v Hevešské župě.

⁵²¹ Budín, část Budapešti na pravém břehu Dunaje. Představoval hlavní uherské město.

Vtom přes 3000 janičárů z pevnosti vyskočilo a měli do třiceti koní. Tu obávající se já, aby dobytka nehonili, s nimi jsem bojoval asi na hodinu, až sem rozuměti mohl, že husaři dobytek odehnali. Pěchota turecká ze svého úkrytu se vydati nechtěla, nýbrž ti rejtaři na zálohu jejich mě dověsti usilovali. Ale já znamenavši, kde janičáři do rákosí se kladli, ze svého úkrytu též sem se vydati nechtěl. A tak vida čas svůj, pomalu sem se vzdaloval a šťastně z milosti boží se všemi svými s vyřízenou věcí sem se do ležení navrátil.

Vězně jsem panu feldmaršálkovi⁵²² odevzdal a od něho přívětivé poděkování přijal, a taky že chce před Jeho Milostí císařskou mě chváliti a další fedrunk⁵²³ učiniti. Dobytek pak, zachovavši můj díl, co na mne s nejvyšším náleželo, ostatek jsme mezi všechny naše soldáty,⁵²⁴ kteří na řadě byli, k rozdělení dali.

10. Albrecht Pětipeský z Chýš a Egrberku⁵²⁵ píše 16. září **1596** své sestře **Anně Voračické z Chýš a Egrberku** o situaci ve vojenském ležení v Uhrách. Dopis dokládá smýšlení Albrechta, který se prostřednictvím dopisu pomyslně vrací domů do Čech.

Pavel MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1595*, České Budějovice 2015, s. 656-657.

Urozené paní Anně Pětipeské [!] z Chýš a Egrberku a na Byšicích a Bosyni,⁵²⁶ paní sestře mé nejmilejší, k dodání anebo komukoliv na Byšicích k otevření.

Má nejmilejší paní sestro, sumou všeho dobrého od Pána Boha všem Vám na Byšicích⁵²⁷ vinšujíc, rád přeji. Má nejmilejší paní sestro, touto cedulkou Vás navštěvuji a podle toho Vám oznamuji, že z milosti Pána Boha ještě jsem zdráv. Do vůle Boží. Pan Bůh, ráčí Vám všem tolikéž zdraví a všecko nejlepší dobré dáti, toho věrně žádá[m]. Jest mi divná věc, již kolikero psaní jsem Vám na Byšice učinil a od Vás od žádného zase dostati nemohu, proto Vás prosím, piště mi něco zase a mou nejmilejší Báru,⁵²⁸ Marii Annu,⁵²⁹ Sibylu,⁵³⁰ Šťastného,⁵³¹ Fridricha,⁵³² Ladislávka⁵³³

⁵²² Vojenská hodnost – polní maršálek.

⁵²³ Fedrunk, od slova fedrovat neboli podporovat.

⁵²⁴ Podobnost s výrazem žoldněř.

⁵²⁵ Albrecht Pětipeský z Chýš a Egrberku, bratrský rytíř druhé poloviny 16. století.

⁵²⁶ Správně má být Voračické. Anna Byla vdovou po Petrovi Voračickém z Paběnic.

⁵²⁷ Byšice, poddanské městečko východně od Mělníka.

⁵²⁸ Barbora Pětipeská z Hrušova, manželka Albrechta Pětipeského.

⁵²⁹ Marie Anna Pětipeská s Chýš a Egrberka, dcera Albrechta Pětipeského.

⁵³⁰ Nezjištěno.

⁵³¹ Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egrberku, syn Albrechta Pětipeského.

⁵³² Fridrich Pětipeský z Chýš a Egrberku, syn Albrechta Pětipeského.

⁵³³ Ladislav Ferdinand Pětipeský z Chýš a Egrberku, syn Albrechta Pětipeského.

ode mě velmi pozdravte, aby se pilně učili, jich napomeňte. Za noviny nevím Vám co psáti, než že ještě u Vácova⁵³⁴ ležíme. Od Hatvánu⁵³⁵ jsme přijeli a tu očekáváme, co dále Pán Bůh chtíti. Na nepřítelě čekáme, kterýž od nás blízko jest. Jak praví, že má míti lidu do čtyřikráte sto tisíc. Pan Bůh rač nám svou svatou pomoc dáti a mně se se všemi Vámi v dobrém zdraví shledat. Datum naspěch v ležení pod Vácovem 16. dne září léta [15]96.

Váš věrný bratr, Albrecht starý Pětipeský

Na Libni,⁵³⁶ na Čečelicích,⁵³⁷ všech ode mě velmi pozdravte, prosím. M[ám] šest Turkyň vězení, tři ženy a tři děvčata ještě a jedna mi umřela a Turek mi šelma utekl. Nevím, jak je do[m]ů k Vá[m] odeslati. Tež Vá[m] oznamuji, že j[es]t Mikuláš,⁵³⁸ bratr, umřel a dosti pletich po sobě nechal. Tomu hospodáři paní Barči, který tyto listy nese Vá[m], kažte mu dáti jeden věrtel⁵³⁹ hrachu.

11. Fridrich Doudlebský z Doudleb⁵⁴⁰ píše 2. září 1594 omluvný dopis Petru Vokovi z Rožmberka.⁵⁴¹ Omlouvá se z neúčasti v zemské hotovosti pro svůj špatný zdravotní stav, slepotu a vysoký věk. Žádá, aby s ním mohl zůstat i jeho jediný syn, který je mu velmi nápomocen v jeho podroušeném zdraví.

Lucie AUSOBSKÁ, *Každodenní život ve svědectvích urozených osob o jejich nezájmu o válečná tažení ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století*, České Budějovice 2017, s. 102 (=Diplomová práce).

SOA Třeboň, Historica Třeboň, sign. 5751/2.

Službu svou Vaší Milosti vzkazují, vysoce urozený pane, pane mně milostivý a laskavý. Zdraví i jiného všeho dobrého přeji Vaší Milosti od pana Boha věrně rád. Milostivý pane, poněvadž pro sešlost věku starosti mé a i slepotu, kterou na mě Pán Bůh složití ráčil, takže již málo vidím, sám do Uher proti nepříteli jeho nemohu vedle milostivého poručení Jeho Milosti císařské. To jest Bohdá vpravdě tak a nemajíc než jednoho syna svého doma, který se sté na ten čas milostivý pan na mou poníženou prosbu ze služby propustiti a při mně aby zůstával. A o mě v tomto mým nedostatku a slepotě ochraňoval, milostivě zanechati ráčili. Z čehož Vaší Milosti velice a poníženě

⁵³⁴ Vácov, město dnes ležící severně od Budapešti.

⁵³⁵ Hatván, pevnost v Uhrách. Dnes severozápadně od Budapešti.

⁵³⁶ Praha – Libeň.

⁵³⁷ Čečelice, vesnička jihovýchodně od Mělníka.

⁵³⁸ Mikuláš Pětipeský z Chýš a Egrberku, bratr Albrechta Pětipeského.

⁵³⁹ Věrtel – dutá míra o objemu 23,25 litru.

⁵⁴⁰ Nejspíše zastával post výběřčího císařské daně z výběru piva v Bechyňském kraji.

⁵⁴¹ Petr Vok z Rožmberka zastával v roce 1594 post nejvyššího hejtmana zemského vojska.

děkuji, že na mě starého služebníka Vaší Milosti svou laskavou paměť míti ráčíte, a kdybych mladší a zdravější byl, viděl a jeti mohl, tehdy bych s Vaší Milosti jel a při Vaší Milosti zdraví a hrda svého nelitoval.

Na svém místě posílám osobu hodnu stavu rytířského, nemohouc pro příčinu nahoře jmenovanou a opatření své a činnosti i syna svého vypraviti, nebo nevěděl bych sobě již co smutný v této starosti soužený člověk míti. Vaši Milost žádám, služebně prosím, že mě v tom chrániti a mým milostivým panem zůstati ráčíte, toho Vaši Milost službami svými a modlitbami svatými odsloužiti chci.

Pán Bůh ráčí dáti Vaší Milosti své svaté požehnání a zase dobrým zdraví mezi navrácení.

Na Nadějkově⁵⁴² po svatém Jiljí⁵⁴³ léta 1594 Vaší Milosti

V službě hotový Fridrich Doudlebský z Doudleb a na Nadějkově.

⁵⁴² Obec ležící v okrese Tábor.

⁵⁴³ Svátek svatého Jiljí připadá na 1. září.

9 Závěr

Turecké války tvořily významný dějinný okamžik v evropském dění 16. století a velkou měrou zasahovaly také do Českého království, jež bylo součástí habsburské monarchie. Západní svět začal výrazněji reflektovat Osmanskou říši již v roce 1453. Toho léta padla do rukou jinověrců Konstantinopol, symbol křesťanské moci na východě. Pro evropskou civilizaci ztráta města neznamenal pouze politický a hospodářský úpadek, ale státy střední Evropy musely výhledově počítat s tureckou rozpínavostí a agresí. Tak se skutečně stalo a „*ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva*“ v duchu své expanzivní zahraniční politiky postupoval dále svými vojenskými výboji hlouběji do Evropy přes Balkán a po vlnách Středozemního moře. Sultán Mehmed II. s armádou obsadil jižní Řecko, Albánii a téměř celé Srbsko. Zlomovou událostí se stala bitva u Moháče 29. srpna 1526, ve které zahynul český a uherský král Ludvík Jagellonský. Na uprázdněný stolec nastoupil Ferdinand I. Habsburský, jenž musel o tři roky čelit útokům na Vídeň. Celé období od moháčské porážky až do počátku 17. věku bylo protkáno válečným konfliktem mezi křesťany a tureckými muslimy, který zasahoval až do Čech a na Moravu. Podepsáním žitvatorockého míru v roce 1606 skončila první etapa konfliktu.

Lidé českomoravského prostoru, kteří se s Turky setkávali v přímé konfrontaci, nebo se o nich dozvídali prostřednictvím dobových tisků, si vytvořili stereotypní obrazy o tomto etniku. Nejobecnější stereotypní vnímání charakterizovalo turecký národ jako ukrutného a krvežíznivého nepřítele, který si chce podrobit křesťanskou společnost a tím ji potrestat za svou hříšnost. Propagandistické texty líčily vraždění a znásilňování žen, čtvrcení dětí a další masakry. Jiný obraz si utvořili čtenáři tisků od cestopisců, kteří popisovali tureckou každodennost (islámské náboženství, jídlo, oblečení, denní stereotypy). Turek byl také vnímán jako člověk odlišného etnika. V českém prostoru historik Tomáš Rataj našel i projevy sympatií s osmanským národem. Sympatizanti znechuceni neustálým vypisováním berní a robotních povinností hanili svou vrchnost a přáli si za své představené Turky. V dnešní době stereotypní obrazy lidí počátku novověku již vymizely, avšak obraz Osmana v hmotné kultuře zůstal zachován.

Od osmdesátých let 16. věku se ve výzdobě šlechtických sídel začaly objevovat zdobné prvky s tureckou symbolikou. První výzdobu v českomoravském prostoru si na zámku v Bučovicích objednal Jan Šembera z Boskovic. Turek byl ztvárněn jako poražený nepřítel. Následovaly fresky či sgrafita na perněstejském zámku v Litomyšli, Račicích, Moravské Třebové a dalších. V letech 1605 až 1610 vzniklo v Čechách

ve frýdlantském kostele Nalezení svatého Kříže nevšední architektonické dílo naprosto se vymykající všem ostatním obrazům Turka v hmotné kultuře v českomoravském prostoru. Šlo o redernský monument sloužící jako mauzoleum císařského vojevůdce Melchiora z Redernu. U paty náhrobku stavitel umístil postavy spoutaných Turků, které z válečníka dělaly správného křesťana. Postoj šlechtice jako ochránce víry měly znázorňovat i dva divadelní turnaje v letech 1544 a 1552, které na Budyni nad Ohří uspořádal Jan Zajíc z Házmburka. Souboj křesťanů s krvežíznivými Turky nechal ztvárnit do uměleckého díla a následně umístil do svého spisu Sarmacia. Předbělohorská doba vnímala Osmana jako nepřítele, kterého je potřeba porazit. Obměna nastala v 17. věku, kdy výzdobu sídel tvořily obrazy s nepřítelem svázaným a bezmocným. Po třicetileté válce také šlechtici plnili své zbrojnice různými předměty turecké každodennosti a vojenské vybavenosti. Šlechta zdobila svá sídla těmito motivy z důvodu připomenutí přítomným i budoucím činy svých předků na uherských bojištích. Dále chtěla vládnoucí habsburské dynastii dokázat věrnost a oddanost a popřípadě vyličit svou osobu jako představitele ideálu křesťanského bojovníka.

Ctnostný bojovník představoval dobový diskurz spojený s ochranou křesťanů a jejich víry. Nejvyšším obráncem křesťanské víry byl habsburský panovník. Šlechtic ztotožňující se s tímto ideálem musel být mravný, oddaný trůnu a vždy se účastnit bojů proti všem nepřítelům křesťanství. Prameny předbělohorské doby obsahovaly označení „dobrý krýksman“, které jedinci připisovalo vlastnosti jako ctnost, zkušenost v boji a jeho strategii a poslušnost k nadřízeným. Nejvíce se do dějin českého krýksmanského válečnictví 16. století zapsal Pavel Korka z Korkyně. Spolu s dalšími válečníky a najatými žoldněři tvořili elementární prvek české zemské hotovosti, jediné vojenské síly habsburské monarchie. Přími účastníci střetnutí reflektovali nepřítele na druhé straně bojiště a utvářeli si vlastní válečný zážitek. Ten byl ovlivněn převážně strachem, aktuální zdravotní a finanční situací i věkem. Nejvíce prosté vojáky strašila všudypřítomná nejistota z budoucnosti. Druhou podobu válečného zážitku si vytvářeli lidé nacházející se daleko od tureckého nebezpečí. Zprostředkovaný zážitek byl tvořen převážně dobovou propagandou. Náladu společnosti utvářelo také neustálé vypisování mimořádných daní a vzrůstání robotních povinností. V Čechách by se dalo hovořit o jistém neklidném sociálním klimatu.

Odborná část zpracovaná především na podkladě literatury a zpřístupněných edic předbělohorských pramenů ukázala různorodost témat i možných přístupů. Snahou bylo

sepsat práci, která by věnovala pozornost širokému okruhu historických látek mající co do činění s tureckým nebezpečím. Tento postup dává gymnaziálním učitelům možnost vlastního výběru částí a jejich zařazení do vyučovacího procesu. Středoškolské učebnice také ukázaly, že osmanské výboje do střední Evropy tvoří páteřní složku probíraného učiva předbělohorské doby. Proto práce obsahuje i doporučení pro pedagogy, jak s materiálem pracovat a didakticky transformovat do praktických listů, prezentací či testů. Didaktická analýza dějepisného učiva a následná tvorba plánu vyučovací hodiny by měly být základními staveními kameny učitelovy práce vedoucí k úspěšnému předání informací studentům. Jelikož historici rekonstruují minulost na základě dochovaných pramenů, měli by se i středoškoláci dostat do kontaktu s těmito dokumenty. Proto poslední část práce představuje výběrová výuková edice tvořena jedenácti žánrově a druhově rozličnými historickými písemnostmi.

Účelem práce nebylo přinést nové svědectví o tureckých válkách 16. věku, ale pouze teoreticky zhodnotit téma prostřednictvím publikované odborné literatury a kritických edic pramenů. Nový přístup byl použit až při didaktické transformaci historického dění do optimálních podob středoškolského učiva. Text může učitelům pomoci při koncipování vyučovacích hodin různých historických látek, pokud správně zvolí postupy, které byly naznačeny v této práci. S největší skromností doufám, že předešlé stránky podnítí další studenty učitelských oborů k sepsání podobně koncipovaných dokumentů a učitelům pomohou v jejich pedagogické praxi.

Seznam pramenů a literatury

Vydané prameny

BEJBLÍK, Alois (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1977.

KAMENÍČEK, František (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny české 1605-1606*, Praha 1894.

KAMENÍČEK, František (ed.), *Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam II*, Brno 1902.

LÍVA, Václav (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze II*, Praha 1938.

MAREŠ, Petr (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1598. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století, řada B, svazek VI*, České Budějovice 2015.

PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia, aneb zповěd' českého aristokrata*, Praha 2007 (=Manu propria 4).

PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985.

PETRÁČKOVÁ, Věra – VOGELTANZ, Jan (edd.), *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

PROCHÁZKA, František (ed.), *Erasma Rotterdamského ruční knížka o rytíři křesťanském*, Praha 1787.

REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.), *Antialkorán. Václav Budovec z Budova*, Praha 1989.

REZEK, Antonín (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, Praha 1878.

ROUBÍK, František (ed.), *Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé v Praze I*, Praha 1937.

SCHEYBAL, Josef V., *Senzace pěti století v kramářské písni, Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové 1990.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I-VI, VIII, XV, Praha 1880 Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/snemy/index.htm>

SVATOŠ, Michal (ed.), *Erasmus Rotterdamský: O výchově křesťanského vladaře*, Praha 2009.

VYBÍRAL, Zdeněk (ed.), *Paměti Pavla Korky z Korkyně. Zápisky křesťanského rytíře z počátku novověku. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek IV, České Budějovice 2014.

ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Deník Šťastného Václava Pětipeského z roku 1605*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 187-262.

ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600-1610. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek VII/1, České Budějovice 2015.

ŽITNÝ, Miroslav (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století*, řada B, svazek VII/2, České Budějovice 2016.

Literatura

ANDRESOVÁ, Klára, *Život žoldnéře za třicetileté války v kontextu českých zemí*, Praha 2011 (=Bakalářská práce).

AUSOBSKÁ, Lucie, *Každodenní život ve svědectvích urozených osob o jejich nezájmu o válečná tažení ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století*, České Budějovice 2017 (=Diplomová práce).

BENEŠ, Zdeněk – PETRÁŇ, Josef, *České dějiny I*, Praha 1997.

BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference na pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*, Ústí nad Labem 1991, s. 44-46.

BŮŽEK, Václav, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (=Monographia historica 7).

BŮŽEK, Václav, *Ideály křesťanského rytířství v chování urozeného muže předbělohorské doby*, in: Radmila Švaříčková-Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol. (edd.), *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 47-60.

BŮŽEK, Václav, *Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektivy bádání)*, Český časopis historický 91, 1993, s. 37-54.

- BŮŽEK, Václav, „*Páni a přátelé*“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.
- BŮŽEK, Václav, *Protiturecké tažení z roku 1594 (Hospodářské a politické aspekty generalátu Petra Voka z Rožmberka)*, *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 53-66.
- BŮŽEK, Václav, *Sebeprezentace křesťanského rytíře ve výzdobě císařského sálu v Bučovicích*, in: Hana Ambrožová – Tomáš Dvořák – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*, Brno 2009, s. 311-322.
- BŮŽEK, Václav – KOREŠ, František – MAREŠ, Petr – ŽITNÝ, Miroslav, *Rytíři renesančních Čech ve válkách*, Praha 2016.
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.
- BŮŽEK, Václav a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.
- ČORNEJ, Petr a kol., *Dějepis pro gymnázia a střední školy. Středověk a raný novověk*, Praha 2001.
- DAŇHELKA, Jiří, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285-301.
- DELUMEAU, Jean, *Strach na Západě ve 14.-18. století. Obležená obec I*, Praha 1997.
- DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – perspektivy*, Praha 2002.
- DÜLMEN, Richard van, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I-III*, Praha 1999-2006.
- FLEISCHMAN, Josef, *Válečný zážitek. Reflexe válečných událostí v jižních Čechách na přelomu 16. a 17. století*, České Budějovice 2004 (=Diplomová práce).
- GRACOVÁ, Blažena, *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*, *Historie a škola VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise*, Praha 2008.
- HAŠEK, Jaroslav, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové vojny*, Praha 1983
- HITZEL, Frédéric, *Osmanská říše 15. – 18. století*, Praha 2002.
- HRUBEŠ, Jiří – POLIŠENSKÝ, Josef, *Turecká otázka, uherská povstání a veřejné mínění předbělhorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74-103.

- HUNTINGTON, Samuel P., *Střet civilizací*, Praha 1996.
- IGGERS, Georg G., *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002.
- IWAŃCZAK, Wojciech, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.
- JANÁČEK, Josef, *České dějiny. Doba předbělohorská 1526-1547. I/1-2*, Praha 1968-1984.
- JANÁČEK, Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.
- KALHOUS, Zdeněk – OBST, Otto a kol., *Školní didaktika*, Praha 2002.
- KAMENÍČEK, František, *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606*, *Časopis Českého musea* 68, 1894, s. 88-106, 257-274, 378-397, 534-556.
- KAMENÍČEK, František, *Výprava arciknížete Ferdinanda na pomoc obleženému od Turků Sigetu roku 1556*, *Sborník historický* 4, 1886, s. 321-331.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa – KRÍŽOVÁ, Markéta – KUBIŠ, Karel – ŘEZNÍK, Miloš – TINKOVÁ, Daniela, „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky, in: Karel Kubiš (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2009, s. 11-28.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.
- KOPČAN, Vojtech, *Turecké nebezpečnostvo a Slovensko*, Bratislava 1986.
- KOREŠ, František, *Válka v myšlení a každodenním životě jihočeské nižší šlechty ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století*, České Budějovice 2013 (=Diplomová práce).
- KOSINA, Michal, *Václav Šťastný Pětipeský z Chýš a Egrberku ve světle své korespondence (Příspěvek ke studiu nižší šlechty na přelomu 16. a 17. století)*, Ústí nad Labem 1997 (=Diplomová práce).
- KONTLER, László, *Dějiny Maďarska*, Praha 2011.
- KŘIVKA, Josef, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*, Praha 1959.
- KUBEŠ, Jiří, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, České Budějovice 2005 (=Dizertační práce).
- LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Milada, *K ikonografii a restituci sgrafitového reliéfu tří renesančních domů ve Slavonicích*, *Umění* 18, 1970, s. 385-386.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích II*, Praha 2001.

- MACHIAVELLI, Niccoló, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001.
- MAČUHA, Maroš, „...hornia zem fridu nechcze mieti...“ *Vojna a násilie v zrkadle korešpondencie úradníkov panstiev severozápadního Slovenska v 17. storočí*, in: Vítězslav Prchal (ed.), *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011, s. 39-52.
- MAŇÁK, Josef, *Kapitoly z metodologie didaktiky*, Brno 1994.
- MAREŠ, Petr, *Krajské mustruňky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618)*, *Paginae historiae* 21, 2013, s. 291-314.
- MATOUŠEK, Josef, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594*, Praha 1935.
- MAŤA, Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004.
- MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš, *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007.
- NIEDERKORN, Jan Paul, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*, Wien 1993.
- OSZCZANOWSKI, Piotr, *Náhrobek Melchiora z Redernu – pomník křesťanského rytíře*, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (edd.), *Renesanční sochařství v severozápadních Čechách*, Ústí nad Labem 2001
- PÁNEK, Jaroslav, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, *Československý časopis historický* 36, 1988, s. 856-872; 37, 1989, s. 71- 84.
- PÁNEK, Jaroslav, *Politický systém předbělohorského českého státu*, *Folia historica bohemia* 11, 1987, s. 41-101.
- PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PÁNEK, Jaroslav, *Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*, České Budějovice 1996 (=Opera historica 5), s. 19-45.
- PASCH, Milan, *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině*, Praha 1998.
- PAVLÍČKOVÁ, Radmila, *Biskupský hrad Mírov v 17. století – aristokratické sídlo mezi pevnostmi a letní rezidencí*, *Časopis Národního muzea* 170, řada historická, 2001, č. 3-4, s. 43-63.
- PAVLÍČKOVÁ, Radmila, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna, 1664-1695*, Olomouc 2001.

- PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury II. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995.
- PETTY, Geoffrey, *Moderní vyučování*, Praha 2006.
- PODROUŽEK, Ladislav, *Úvod do didaktiky předmětů o přírodě a společnosti*, Plzeň 1998.
- PRCHAL, Vítězslav, *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123-136.
- PRCHAL, Vítězslav a kol. (edd.), *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. - 19. století*, Pardubice 2011.
- PRCHAL, Vítězslav, *Pevnost i rezidence. Obrányschopnost aristokratického sídla na prahu novověku (osudy zámecké zbrojnice Pernštejnů na Pardubicích v polovině 16. století)*, Olomouc 2004 (=Dizertační práce).
- PRCHAL, Vítězslav, *Privátní zbrojnice a aristokratická sídla v českých zemích (1500-1750)*, *Svorník* 6, 2008, s. 141-148.
- PRCHAL, Vítězslav, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015.
- RATAJ, Tomáš, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.
- RATAJ, Tomáš, *Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku*, *Kuděj* 1, 1999, č. 2, s. 22-37.
- RATAJ, Tomáš, *Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství v předbělohorských Čechách*, *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 233-262.
- REJCHRTOVÁ, Noemi, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984.
- REZEK, Antonín, *Čechové v tureckých válkách*, *Lumír* 5, 1877, s. 548-550, 566-568.
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XV*, Praha 1882-1927.
- SEDLÁČEK, August, *Místopisný historický slovník Království českého*, Praha 1908.
- SOUKUP, Pavel, *Dvojitý ideál křesťanského rytíře v husitském období*, *Český časopis historický* 99, 2001, s. 1-32.
- SOUKUP, Pavel – SVÁTEK, Jaroslav a kol., *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010.

- STEJSKAL, Aleš – BŮŽEK, Václav, *Výzbrojní program Petra Voka z Rožmberka (Příspěvek k poznání mentality raně novověkého velmože)*, Folia historica bohemia 15, 1991, s. 179-268.
- STERNECK, Tomáš, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593-1606)*, Praha 2006.
- SVATOŠ, Martin – SVATOŠ, Michal, *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985.
- SVOBODA, Milan, *Redernové v Čechách. Nalezení zapomenutých příběhů v Čechách 16. a 17. věku*, Praha 2011.
- SVOBODA, Milan, *Utváření (sebe)reprezentace křesťanského rytíře jako protitureckého bojovníka. Příklad Melchiora z Redernu (1555-1600)*, Historie – otázky – problémy 6, 2014, s. 169-185.
- SVOBODA, Milan, *Velkovaradinský svátek. Festivita jako oslava vítězství nad Turky*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 381-398.
- ŠIMEČEK, Zdeněk, *Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a počátku 17. století*, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.-17. století II*, Praha 1977, s. 310-373.
- ŠIMEČEK, Zdeněk, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011.
- ŠPALE, Václav, *Sgrafito 16.-20. století. Výzkum a restaurování*, Pardubice 2009
- ŠTÁVA, Jan a kol., *Vybrané kapitoly z obecné didaktiky*, Brno 1997.
- TAUER, Felix, *Svět islámu. Dějiny a kultura*, Praha 2006.
- URBÁNEK, Rudolf, *Češi a války turecké*, in: Vilém Mathesius (ed.), *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození*, Praha 1939, s. 117-123.
- Vojenské dějiny Československa I-V*, Praha 1985-1989.
- VYBÍRAL, Zdeněk, *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*, Praha 2008.
- VYBÍRAL, Zdeněk, *Člověk ve válce*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 433-473.

VYBÍRAL, Zdeněk, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005 (=Monographia historica 6).

VYBÍRAL, Zdeněk, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (edd.), *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách*, Tábor 2006 (= Husitský Tábor, Supplementum 3), s. 555-569.

ŽÁČOK, Ľubomír – SCHLARMANNOVÁ, Jana, *Metodika tvorby pracovních listov pre základné školy*, Časopis pro učitele základní školy 130, 2006, s. 23-26.

ŽITNÝ, Miroslav, „*Dobry kryksman*“ – *diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 43, 2013, s. 224-248.

ŽITNÝ, Miroslav, *Ideál křesťanského rytířství v očích Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku na přelomu 16. a 17. století*, České Budějovice 2011 (=Diplomová práce).

ŽITNÝ, Miroslav, *Ideál křesťanského rytířství v paměti rytířského rodu Pětipeských z Chýš a Egrberku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (=Opera historica 15), s. 183-217.

ŽITNÝ, Miroslav, *Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy s Turky a její druhý život*, *Český časopis historický* 111, 2013, s. 31-65.

Přílohy

Příloha č. 1 - pracovní list – práce s dobovým pramenem

Úryvek z mandátu císaře **Rudolfa II.** pro obyvatele zemí českých v příčině pokání a modlení proti tureckému nebezpečí. (pramen č. 2 z výukové edice)

NA HRADĚ PRAŽSKÉM, 1594, 14. ledna.

J[eho] M[ilost] C[ísař] s k ý mandát o zvonění polední, klekání a modlení.

Rudolf Druhý etc. Milost naši císařskou a všecko dobré vzkazujeme.

Věrní milí! Věděti vám dáváme, že majíce před sebou proti tomu úhlavnímu nepříteli všeho křesťanstva Turku znamenitou do pole výpravu a tažení, toho jakožto křesťanský císař předně šetříme, aby pán Bůh všemohoucí v hněvu svém spravedlivém ukojen býti a pokutu, kteráž hříchy těžké spravedlivě následuje, aby milosrdně od nás odvrátiti ráčil. A poněvadž pokání pravé a zkroušené od hříchů přestání a života polepšení k témuž pána Boha ukrocení víme býti velice potřebné, na to všelikterak myslíme, aby všeliké nešlechtnosti a nepravosti, jimiž od nás božská milost rozhněvána býti ráčí, se přetrhovaly a na to místo pobožnost, bázeň boží, pokora, ustavičné modlení a vzývání pána Boha i jiné skutky dobré ctí a šlechtní, kteříž v nemalé zapomenutí a nedbanlivost lidu přišli.

Zase v zvyklost a pravé pobožné užívání aby přivedeni býti a rozmoci se mohli. Jakož jsme pak již v svaté říši i v jiných krajinách a zemích našich dědičných o tom dostatečné nařízení učinili ráčili, tolikéž tímto mandátem naším v království českém, markrabství Moravském i v jiných zemích k němu přináležejících, aby tak drženo a zachováno bylo, nařizujeme a ustanovujeme.

OTÁZKY

- 1) Kdo je autorem pramene a proč text vznikl?
- 2) Která slova v pramenu jsou vám neznámá?
- 3) Pro koho byl text určen?
- 4) Vypovídá pramen o nějaké historické události?
- 5) Sleduje autor nějaký záměr?

Příloha č. 2 - PRACOVNÍ LIST – EXKURZE LITOMYŠL

PRÁCE PŘED ODJEZDEM

1) Co je to organizace UNESCO?

2) Jaké jsou základní znaky renesance v architektuře?

3) Jaký je rozdíl mezi sgrafitem a freskou?

PRÁCE PŘI EXKURZI

4) Kdy a kdo inicioval výzdobu litomyšlského zámku?

5) Proč nechal stavebník umístit na nádvoří výzdobu s tureckými motivy?

6) Jaké město a proč je vyobrazeno na fasádě arkádového nádvoří?

PRÁCE VE ŠKOLE PO NÁVRATU Z EXKURZE

7) Zhodnoťte přínos litomyšlského zámky z hlediska architektonických staveb u nás.

8) Napište, co vás nejvíce na zámku Litomyšl zaujalo?

Příloha č. 3 - PRACOVNÍ LIST – HODINA

Na základě učitelova výkladu doplňujte odpovědi na následující otázky.

HABSBURSKÁ POLITIKA V DOBĚ TURECKÝCH VÁLEK

- 1) Vypište podle vás hlavní události střední Evropy s ohledem na turecké nebezpečí.

- 2) Napište, kdo je na obrázku, a doplňte si o něm informace?

- 3) Habsburská monarchie mohla na nastalé nebezpečí _____ reagovat svoláním zemské _____. Její svolání iniciovali zemští _____ a _____. Ve vojsku působili nejenom domácí válečníci, ale mohli být najmuti i vojáci z jiných zemí, nazývaní _____. Voják dostával vyplácen pravidelný plat, tzv. _____. Vojsko se skládalo ze tří bojových složek: _____, _____, _____.

TURECKÁ ŘÍŠE V 16. STOLETÍ

4) Napište, kde se říše rozprostírala.

5) Osmanské říši velel panovník, označován jako _____. Když Turci pod vedením _____ roku _____ dobyli Konstantinopol, obsadili poslední místo křesťanstva na _____. Své další výboje směřovali na sever _____, do _____ moře a také do Evropy na _____ poloostrov. Nejdůležitější bitva v 16. století mezi Turky a křesťany proběhla v roce _____ u _____, kde zemřel také český a uherský král _____. O tři roky později se turecká vojska dostala dokonce až k _____. Obávanou složku osmanského vojska tvořili _____, rekrutovaní z _____ zajatců.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT ČLOVĚKA 16. STOLETÍ

6) Na člověka 16. století působilo několik vlivů, které ovlivňovalo jeho každodennost. Pocitem _____ bylo prostoupeno celé předbělohorské období. K lepší náladě nepřispívalo ani neustálé vypisování _____ na provoz _____. Šlechtici byli o bojích v Uhrách informováni prostřednictvím _____ zpravodajství, _____ návštěvníků Osmanské říše, propagandistických _____ a normativních spisů. Hlavním takovým spisem byl _____ Václava _____ z _____. Lidé si tak mohli utvářet různé pohledy na Turka. Někteří ho vnímali jako pána _____ říše, jiný naopak jako úhlavního _____.

ZHODNOCENÍ TÉMATU

Vlastními slovy popište probírané téma.

VLASTNÍ POZNÁMKY

Příloha č. 4 - DIDAKTICKÝ TEST – Osmanské nebezpečí a dění 16. století

1) Seřad'te události chronologicky správně. **1 body**

dobytí Budína – Rudolf II. císařem – bitva u Moháče – patnáctiletá válka

2) Který z Habsburků přesídlil císařský dvůr do Prahy a v kterém roce to bylo? **2 body**

3) Pod vedením kterého sultána dobyli Turci Konstantinopol? **1 bod**

4) Vyberte šlechtice, který padl v bitvě u Moháče. **1 bod**

a) Petr Vok z Rožmberka b) Ludvík Jagellonský

c) Ferdinand I. d) ani jeden z nich

5) Uved'te tři největší konflikty 16. století mezi křesťanskými a tureckými vojsky a stručně je charakterizujte? **4 body**

6) Vysvětli slovní spojení *zemská hotovost* a *žoldněřské vojsko*? **3 body**

7) Vyjmenujte alespoň 4 důvody, proč vzbuzovali Osmané v lidech střední Evropy strach. **4 body**

8) Uved'te jméno nejvyššího hejtmana zemského vojska v roce 1566. **1 bod**

9) Habsburkové ve střední Evropě ovládali území zemí Království českého, zemí Koruny uherské a dědičných zemí _____? (doplňte) **1 bod**

10) Jak se nazývala skupina obávaných válečníků tureckého vojska a čím se vyznačovala?
2 bod

Hodnocení

1 (20 – 19)

2 (18 – 17)

3 (16 – 15)

4 (14 – 13)

5 (12 – 0)

Příloha č. 5 - otázky k individuálnímu ústnímu zkoušení

Základní:

- 1) Charakterizujte 16. století z hlediska válečných výbojů Osmanské říše do Evropy.
- 2) Jak Habsburkové reagovali na nebezpečí politicky, vojensky, hospodářsky?
- 3) Jaké stereotypní obrazy připisovali Turkům obyvatelé Čech?
- 4) Kde všude se zrcadlilo osmanské nebezpečí? Uveďte příklady.

Rozšiřující:

- 5) Z jakých hledisek byl utvářen přímý válečný zážitek?
- 6) Jaké existovaly druhy a žánry turecké literatury v Čechách?
- 7) Co je to propaganda a jak v 16. století působila?
- 8) Zamyslete se nad tím, čím turecké války byly prospěšné/neprospěšné.

Příloha č. 6 - kolektivní zkoušení

- 1) Kdy se odehrála bitva u Moháče?
- 2) Který významný panovník v bitvě u Moháče padl?
- 3) Jaké bylo hlavní město Habsburského soustátí v první polovině 16. století?
- 4) Bylo centrálním městem kromě Vídně ještě někdy nějaké jiné?
- 5) Který panovník přemístil císařský dvůr z Vídně do Prahy?
- 6) Kdy probíhala patnáctiletá válka?
- 7) Jaký měla patnáctiletá válka výsledek?
- 8) Co je to propaganda?
- 9) Jaké bylo titulové označení tureckého panovníka?
- 10) Jak se nazývali elitní vojáci turecké armády?

Příloha č. 7. – plán vyučovací hodiny

Plán hodiny: Martin Másílko

Předmět: Dějepis

Datum/třída:

Téma: *Osmanské nebezpečí ve střední Evropě v předbělohorské době – úvod do tématu*

Cíle: Studenti by měli umět

- akceptovat lidi jiné národnosti a vyznání
- brát turecké války jako boj za uchování evropských tradic
- vyhroceně nevztahovat dění minulosti na aktuální politickou situaci
- hájit si svá práva a obyčeje intelektuální cestou
- naopak také nenutit jiným svým způsob života

ČAS	METODA	OBSAH
	Úvod	Provést organizační záležitosti. Zdůraznit podstatu tématu a její složitost. Stručně zopakovat minulou hodinu.
5	Otázky	Pije někdo z vás tureckou kávu? Turecký med? Turecký sed?
10	Motivace	Promítání ilustrací s tureckými motivy (vojáci, výzdoba budov a jiné). Vytyčení cílů hodiny (výše).
15	Diskuze	Vyslechnutí vlastní názorů studentů. Aktuální politická situace v Turecku. Vztah Turecka k Evropské unii.
20	Expozice	Učitel vykládá*, třída si doplňuje informace do praktických listů. Praktický list představuje základní osnovu učitelova výkladu. *stručná historie Osmanské říše od pádu Konstantinopoli do bitvy u Moháče, územní zisky Osmanské říše, politika habsburské monarchie a její vojenská správa, počátek výbojů do Uher
40	Fixace	Učitel zjišťuje, zda studenti porozuměli tématu. Uděluje domácí úkoly. Práce s pramenem (výběr z výukové edice této práce). Volil obdobné otázky jako v případě přílohy č. 1.
45	Konec	

Materiály: učebnice, prezentace promítaná na interaktivní tabuli, praktický list pro studenty

Vyhodnocení hodiny: